

#7 (47), 2019 część 7

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#7 (47), 2019 part 7

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com/

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com/

СОДЕРЖАНИЕ

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Абидильда М. Б. ПРИДУМАЛ ЛИ КОБЫЗ КОРКЫТ?	4
Yu chen DISCUSSION ON THE IMPACT OF BIG DATA ON CPA AUDIT WORK	8
Li Yukun A NEW PERSPECTIVE OF CHINESE MUSIC TECHNOLOGY AND CULTURE INDUSTRY	10
Мухіна Л. П. РЕГІОНАЛЬНІ ПРОФЕСІЙНІ ВОКАЛЬНІ ШКОЛИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	12
Підгорбунський М. А. ЗАПРОВАДЖЕННЯ БАГАТОГОЛОСНОГО СПІВУ В ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСЬКИХ ШКОЛАХ	19
Шабанова Т. Д. ДРАМАТУРГИЯ В ДЖАЗОВОЙ КОМПОЗИЦИИ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ФАКТОР РЕАЛИЗАЦИИ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ИСПОЛНИТЕЛЯ	24

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Шаповал В. В. ПРЯ ЧИТАТЕЛЯ СО СЛОВАРНИКОМ (ПО МАРГИНАЛИЯМ ХVI В.)	33
Мажара Н. С. МЕТАЖАНРОВЫЙ КОД УКРАИНСКОЙ МЕМУАРИСТИКИ	36
Глазова С. М. ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ТА ІЛОКУТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЯСНЕННЯ В ДІАЛОГІЧНИХ КОНТЕКСТАХ.....	41
Будагян Соня ПРЕФИКСАЛЬНОЕ ГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В РУССКОМ И АРМЯНСКОМ ЯЗЫКАХ. МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.	46

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Петренко М.О. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРОЯВ ГІДНОГО ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	49
Маевская Л.Б. ПОНЯТИЕ «ТАГУТА» В ТРУДАХ ИБН ТАЙМИИ И ЕГО УЧЕНИКА ИБН КАЙМА	54
Крушанов А. А. КОСМОС КАК СУДЬБА ЧЕЛОВЕЧЕСТВА	60
Ведмедєв М. М. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО НЕБЕЗПЕЧНОГО ЗНАННЯ.....	63
Mohamad Awwad FROM PHILOSOPHY TO COMPUTATION: HOW RUSSELL’S TYPE THEORY IMPACTS PROGRAMMING LANGUAGES	70
Staryna D. V. PROBLEMS IN CURRENT RESEARCH OF FOREIGN LITERATURE (LINGUO-STYLISTIC ANALYSIS OF THE SPECIFICITY OF THE USE OF PARODY, PASTICHE AND STYLIZATION IN THE DAVID LODGE’S NOVEL “THE BRITISH MUSEUM IS FALLING DOWN”)	74

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Абидильда Мартебе Бауржынкызы

Студент 3-курса

Казахской Национальной Консерватории им.Курмангазы

Научный руководитель:Толепберген Токжан

Профессор преподаватель

факультета «традиционного искусства»

Казахской Национальной Консерватории им.Курмангазы

ПРИДУМАЛ ЛИ КОБЫЗ КОРКЫТ?

Abidilda Martebe Baurhankyzy

student of the Kazakh National conservatory Kurmangazy, Kazakhstan, Almaty

Scientific adviser: Togzhanov T. T.

Artist of RK, Assistant Professor of the

Kazakh National conservatory

Kurmangazy department "domyra" Kazakhstan, Almaty

WAS IT KORKYT WHO CREATED THE KOBYZ?

Аннотация: В статье мы постарались подчеркнуть особенность имени, Коркыта которая встречается в фольклоре всех тюркоязычных народов. В статье еще подчеркнуто о казахской народной музыке. Еще не известно точно когда и где родился Коркыт. Коркыт был великим шаманом, баксы тюркоязычных народов и играл на кобызе. Кобыз – казахский музыкальный инструмент. Все говорят и пишут о том что Коркыт придумал кобыз. В статье будет рассмотрено придумал ли кобыз Коркыт?

Summary: The article highlights the significance of Korkyt, a common character in the folklore of all the Turkic peoples. Besides, the article features some aspects of the Kazakh music. It yet has to be discovered where and when Korkyt was born. An outstanding sorcerer known across all the Turkic peoples of his time, Korkyt played the kobyz, a Kazakh music instrument. Korkyt is believed to be the creator of the kobyz. The article seeks to discover whether it was he who invented the music instrument.

Ключевые слова: Коркыт, баксы, кобыз, традиция, культура, история.

Key words: Korkyt, baksy, kobuz, tradition, culture, history.

Постановка проблемы. Когда идет речь о кобызе невозможно врозь рассматривать и исследовать кобыз и Коркыт. В ходе ознакомления с фундаментальными трудами таких ученых, как А.Ю.Якубовский, В.М.Жирмунский, А.Н.Кононов, Х.Г.Короглы, А.Н.Бернштам, Н.Я.Бичурин, Г.Н.Потанин, В.В.Радлов, А.Эйхгорн, Левшин и т.д. становится очевидным что их исследования имеют большую значимость в собирании легенд и сказаний, устных рассказов и их издания в печати. Нам известны собранные, исследованные труды казахских ученых, как Ш.Уалиханов, А.Диваев, М.Ауезов, А.Жубанов, Ә.Маргулан, Ә.Коныратбаев, Х.Суйиншалиев, Р.Бердибаев, С.Каскабасов, Е.Турсынов, М.Жолдасбеков, А.Сейдимбеков, Т.Коныратбай. Но большинство научных трудов, изданных на казахском языке, повторяют и дублируют друг друга, конкретных научных концепции мало. Поэтому мы будем рассмотреть эту тему. Например, ни один научный труд не может дать обоснованный, исчерпывающий ответ на вопросы когда родился, в какую эпоху жил Коркыт и о его произведениях (кюях), к какому веку относится кобыз, что означает слово кобыз и т.п. и т.д. В них только догадки и предположения.

Анализ последних исследований и публикаций. Прямые наследники своеобразной

цивилизации, созданной древними тюркоязычными кочевниками, до начала двадцатого века придерживались кочевого образа жизни. Они оберегли в себе мудрость степи, то есть традиции шаманизма, жырау, кюйши, поэтов и т.д. Самое прекрасное, таинственное и драгоценное наследие казахского народа оставшееся неизменным даже при смене образа жизни (городской, оседлый) – это традиционное музыкальное искусство. Разновидный, распространенный в многожанровой казахской музыке, один из инструментов на сегодняшний день дошедший до профессионального уровня кыл-кобыз. Инструмент, насыщенный национальным колоритом, превратился в духовное наследие нашей нации. Когда зародился этот инструмент? В какую эпоху и в каком веке зародился наш инструмент кобыз, выражающий своими чудесными звуками грусть в печали, веселье в радости. Что означает слово кобыз? Очень трудно найти однозначный ответ. Есть только предположения музыковедов и ученых. Тем не менее некоторые легенды и сказания сохранившиеся среди народа имеют свое основание. Не просто говорят, что исток легенды – это истина. Не будет лишним затронуть некоторые легенды о кобызе, сохранившиеся в устах нашего народа. Исследователь бескрайней казахской земли

этнограф А.Эйхгорн (1844-1909) записал из уст народа легенду о музыкальном инструменте признанным Абу-Шакир Кулкара и Акфани ас-Сахави. Она гласит: "...Всевышний Аллах слепил из глины человека, но он был без души. Тогда Всевышний велел своему помощнику Джабрейлу сыграть на инструменте под названием Саз. Тогда под звуки чудесного Саза душа вошла в тело человека [1:204]. Обратим внимание еще на одну легенду. У жителей острова Океания есть легенда очень похожая на казахскую легенду. "...Пророки-созидатели Кват и Марави (герои) однажды решили сотворить человека. Они из дерева сначала сделали конечности и туловище, а потом уши и глаза человека. Затем их присоединили. Эту работу они закончили за шесть дней, а готового человека не показывали три дня. После этого они дали ему душу, и начали в сопровождении ударного инструмента заставлять танцевать. От этого тело этих людей приводилось в движение. Чем сильнее они били ударный инструмент, тем быстрее они двигались [2:206]". Существует поверье, что так как изначально человек оживился с помощью музыки, душа человека неизменно требует музыки.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. По мнению многих исследователей, ученых многие смычковые инструменты изначально были связаны с религиозными обрядами, в том числе одним из древнейших верований с шаманизмом. По словам Ш.Уалиханова: "...Самым талантливым из представителей шаманизма является – Баксы. В понимании казахского народа Баксы - это талантливый человек, обладающий особым даром который придерживается и пропагандирует ритуалы, традиции и обычаи народа. Баксы является и Наставником, и Жыршы, и Кюйши, и Знахарем в одном лице. [3:204]. "Придерживавшие кочевой образ жизни наши предки поклонялись предкам, трепетно относились духам предков. До распространения ислама придерживались шаманизма. Шаманизм является общим для Центральной Азии и в целом всему тюркоязычному народу. Об этом К.Жубанов писал: "Корни казахских баксы, звездочетов, люди вызывающие зубные черви, целители по пульсу, вызывающие змей, пауков берут от шаманов. Это явление наблюдалось не только у казахов, но и в любой стране в определенном этапе ее развития [4:254]. Главные инструменты шаманов кепшік, дабыл, дангыра, колокольчики и т.п. являлись ударными инструментами. Постепенно в связи развитием общества эти ударные инструменты совершенствовались, варировались и превратились в музыкальные инструменты. В музыкальных инструментах оставались низменными признаками ударных инструментов как салпыншақ, сылдырмақ, колокол. Это задатки древнего верования шаманизма дошедшего до наших дней через баксы. Не будет ошибкой, если выскажем мнение, что кобыз является главным инструментом баксы. Баксы сыграли огромную роль в формировании казахского народа, как нации, они

приложили незаменимые силы в развитие культуры и медицины нашего народа.

Цель статьи. Имя Коркыта встречается в фольклоре всех тюркоязычных народов. Но то, что огорчает до сегодняшнего дня в коркытоведении среди ученых мира, Коркыт не определен как личность или персонаж легенды. Вызывает удивление даже не дата рождения и смерти, а век, в который жил Коркыт. Среди ученых мира V, VII, VIII, IX, X века считаются веком жизни Коркыта, и каждый ученый стремится доказать свое рассуждение. До этого времени нет общей точки зрения. Большинство ученых, занимающихся с этой проблемой, склоняются к мнению, что предком кобыза является Коркыт, и он был первым шаманом, жырау, баксы, мудрецом и предсказателем. Казахи считаются народом, распространившим и сохранившим очень много легенд и сказаний о Коркыте. В поверии казахов предок кобыза - Коркыт. О том, что очень много легенд и сказаний о Коркыте множество в казахском народе, писали многие исследователи. Казахи верят, что кобыз придумал Коркыт. В большинстве сведений казахских музыковедов, исследователей написано, что "породителем кобыза является Коркыт". Примером служат труды "Күй қайнары", "Сазды аспаптар сыры", "Қоркыт ата кітабы", "Қоркытнама" и т.д. Написано очень много научных трудов, много защищено магистерские диссертации. "По другой схожей легенде Коркыт знаменитый куйши, создавший кобыз, предок всех песен и куй, первый учитель, научивший всех куйши исполнению. По легенде казахская музыка берет начало от Коркыта. Первым, записавшим этот рассказ Ш.Уалиханов", - писал А.Маргулан [5:103]. Если выскажем суждение, что предок всех тюркоязычных баксы Коркыт жил в VIII-IX веках, то будет верным мнение, что кобыз появился в этих веках. Есть единое мнение музыковедов и исследователей, что первым музыкальным инструментом являются ударные инструменты. А духовые инструменты считаются самыми древними. По древнегреческой легенде первый духовой инструмент был придуман богом Паном. Находка с пещеры Холи Фелс в южной Германии - флейта из костей мамонта 40 тысяч лет. В данный момент этот инструмент считается самым древнейшим. Значит, бесспорно, в Азии, Средней Азии духовые инструменты относятся к очень древним инструментам.

Изложение основного материала. Среди фольклорных инструментов казахского народа сегодня существует шанкобыз, звуки которого мы слышим в составе ансамблей, оркестров и в сольном исполнении. Язычковый шанкобыз единственный инструмент для всех народов мира, и тюркоязычным народам в целом. Есть металлический и деревянный виды шанкобыза. В широкой казахской земле в связи лексиконом разной местности встречаются названия шанкауыз, шынқобыз. Шанкобыз широко распространенный инструмент тюркоязычных народов и разных народов мира. Известно, что история шанкобыза

имеет глубокие корни и насчитывается тысячелетиями. Например, одноименный по названию, изготовлению, способу игры якутский инструмент хомус имеет пятитысячную историю. Если учесть, что тюркоязычные народы имеют общие корни, то закономерно сохранение этого инструмента и у казахского народа. У казахского народа есть виды шанкобыза как шыңкобыз, темір-кобыз, ағаш-қобыз, желқобыз, месқобыз (желбуаз). Несомненно, их история имеет глубокие корни, то есть время до нашей эры. Казахский инструмент шанкобыз в большинстве тюркских народов называются хомус, кумус, кымыс и т.п. У разных народов много подобных инструментов шанкобызу. И их названия отличаются. Мы только рассматриваем язычковые или духовые инструменты, имеющие схожее название с **кобыз**. Значит, по нашему предположению, был духовой вариант кобыза, и его казахи повсеместно использовали, как музыкальный инструмент. Как мы отметили выше, духовой кобыз – это кобызы, подобные шанкобызу. Вероятно, что после духовых инструментов появились щипковые инструменты. Среди щипковых инструментов наподобие кобызу были широко распространены. В большинстве тюркских народов часто встречаются подобные кобызу струнные (не смычковые) инструменты. У румынского народа, молдаван – кобза (у украинцев тоже имеется щипковый инструмент кобза), у киргизов комус, у дагестанцев – кумуз и т.д. Все они щипковые инструменты и они практически похожи друг на друга. Имеют от двух до четырех струн, а некоторые не имеют ладов, вероятно, сохранена древняя форма. Эти инструменты продолжают существовать до наших дней, сохранив первоначальное название. Способы игры на инструменте тоже не претерпели существенного изменения. Правой рукой выполняется взмах в верх и вниз. На некоторых можно играть с помощью плектра, точнее медиаторам. История вышеуказанных щипковых инструментов уходит в глубокую древность, Она охватывает период до нашей эры. Анализируя, мы заметили, что есть множество инструментов, которые произошли, развивались, совершенствовались и распространились от слова кобыз. 1. Значит, были и существуют в наши дни духовые, схожие на шанкобыз инструменты, и их история возникновения уводит нас в очень далекие времена и века. 2. Существовали щипковые инструменты от слова кобыз (как домбра). Эти инструменты есть и на сегодняшний день. Есть достоверные исторические сведения о возникновении их в период до нашей эры. А то, что есть множество похожих на кобыз щипковых инструментов, произошедших от слова кобыз, распространенных среди тюркоязычных народов доказывать будет лишнее. Очень часто встречаются инструменты различные по названию, но точно такие же по строению, как казахский кобыз. Назовем щипковые инструменты, которые являются однокоренными со словом кобыз: Гумуз-түркия, Кобус-шор, Копуз-

осман түркі, Кобус-өзбек, Кобыз-каракалпак, Кобыз-башқұрт, Қобыз-қарашай, Қобуз-қырым татары, Қомыс-алтай, Қылқобыз-балқар, Қылқобыз-малқар, Қылқобыз-қарайым, Қылқияқ-қырғыз, Колджа копуз-осман түркі, Гижак-эзрбайжан, Гыджан-түркімен, Ғиджақ-өзбек, Допшулуур-тыва, Еккеле-телеуіт, Ектай-эзрбайжан, Жамық-татар, Игиль-тыва, Икилли-алтай, Ильтар-үйғыр, Иық-тыва, Каманша-түркия, Кяманча-эзрбайжан, Киссын фандыр-дағыстан, Рабаб-түркия, Сигудэк-коми, Топшур-хақас, Ыйқ-хақас. Все перечисленные это только нам известные. Есть еще схожие струнные, духовые инструменты. Что самое интересное вышеперечисленные инструменты являются щипковыми, количество струн от 1 до 10. Безусловно, большинство из них двух-трех-четырёхструнные. Общие черты: все они смычковые и всех держат при исполнении в вертикальном положении и преобладают обычные щетинистые струны. Надо особо обратить внимание на то, что кылкобыз казахов имеет изогнутый гриф. Схожие по названию инструменты тоже имеют прямые грифы и во время исполнения нажимаются пальцами левой руки, шея с клавишами иногда без клавиш. А при исполнении на кыл-кобызе пальцами левой руки не нажимают шею, а только ставят пальцы на щетинистые струны или исполняют внешней стороной ногтя. Изгиб грифа кыл-кобыза и особенность исполнения до сегодняшнего дня остались неизменными. Все исследователи искусства, особенно зарубежные ученые и музыканты не скрывают своего сильного удивления, когда видят способ игры, исполнения произведения на кыл-кобызе. Наверное это и является одним из исчерпывающих факторов, доказательств, что кыл-кобыз является самым древнейшим по сравнению с иными инструментами. С позиции времени среди смычковых инструментов о сазгене – инструменте считаются впервые использующими есть множества легенд и сказаний среди народа. Один из них гласит: "...Давным-давно приблизительно между IV-VII веками, жил гениальный человек по имени Абу-Шакир Кулқара, который наблюдал за жизнью животных и птиц, понимал их язык, приучал к людям, стремился познать законы природы и вселенной, космоса, вел наблюдения за движениями звезд. Принимавший все звуки и голоса природы, как "клад мелодий", "богатство голоса", "мощь звука", Всевышний всех их вместил в инструмент под названием "сазген" [6:204].

Теперь рассмотрим смычковые инструменты свойственные только казахскому народу. Сазген – трехструнный смычковый инструмент. Егек – двухструнный, Бозаншы – щетинистый четырехструнный инструмент, помимо них у нашего народа есть нарқобыз, парқобыз, месқобыз, желқобыз, жезқобыз, шаңқобыз. В местности Улытау вдоль реки Жангабыл была обнаружена находка статуи с изображением кобыза в одной грани и с рисунком колокола баксы на обратной стороне относящиеся к эпохе древних тюрков - VI-

VIII векам. По нашему мнению памятников древней эпохи, связанных с кобызом, можно пересчитать по пальцам, а находки относятся к шестому веку. В трудах Н.Бичурина упоминается, что во время соглашения кочевых племен с китайской стороной в 680 году исполняли музыку на инструменте тюрок с чудесным голосом - купи (күпі) [7:211-212]. Это самые древние сведения, которые мы нашли о кобызе. Замечаем, что история возникновения инструментов как кобыз у многих народов схожие с кобызом нашего народа. Например, в поисковой Интернет – системе "Википедия" приводятся сведения, что: "Гиджак - струнный смычковый инструмент народов Средней Азии (таджиков, туркмен, узбеков, уйгуров). Гиджак изобрел средневековый персидский ученый, философ и врач Авиценна в XI веке н.э.". Инструмент братского киргизского народа кыл-киияк очень мало отличается от нашего кыл кобыза. А возникновение кыл-киияка киргизы относят к VII-X векам. "Происхождение его (имеется в виду смычковый инструмент гудок) как предполагают исследователи, азиатское. Гудок появляется на Руси в XV веке" [8:42]. Как мы заметили, многие **смычковые** инструменты появились наряду с кыл кобызом или "моложе по возрасту" по сравнению с кыл кобызом. Обратим внимание на такой факт. Профессор Б.Сарыбаев, который хорошо известен в нашей стране, посвятивший свою сознательную жизнь на исследование и восстановление казахских народных инструментов, в своем исследовательском труде "Казахские народные инструменты" ("Қазақтың музыкалық аспаптары") писал: "У хакасского народа есть двуструнный инструмент хомус, который исполняется шипком. На инструменте играют киияком (ышқыш, смычок), тогда этот инструмент называют бых. Поэтому, сами хакасы не могут разграничить их друг от друга. Они могут только различить эти инструменты по способу звукоизвлечения. В первом случае, звук издают вытягиванием струны вручную, а в другом случае звук извлекается с помощью киияка, смычка. Казахский инструмент кыл кобыз с смычком по своему строению похож на шипковый инструмент шертер, на хакасский инструмент, который исполняется с киияк – бых и тувинский игил дошпулур [9:62] ". Как мы заметили у братских тюркских народов до наших дней существуют шипковые инструменты как домбыра, смычковые кыл-кобыз и между данными видами инструментов почти не существует границ.

В казахских легендах и рассказах много предположений на вопрос "Придуман ли кобыз Коркытом?". Мы по своему рассуждаем, в заключение, что "Кобыз создал Коркыт". Данное предположение стало основой содержания многих

трудов и книг. Нами вышеупомянуто, что инструмент под названием кобыз существовал до Коркыта, но они были духовыми и щипковыми. Духовые шанкобыз, деревянный кобыз, желкобыз и т.д., щипковые (как домбра) комус, хомус и т.д. Мы предполагаем, что сам кобыз создал не Коркыт, а то, что он дополнил, то есть изобрел смычок уже существующему инструменту кобыз, на котором играли как на домбре. И это наше предположение обоснованно. Во-первых, большинство смычковых инструментов относятся к эпохе Коркыта. Нет единого мнения среди ученых мира о дате жизни Коркыта, а самый древний вид кобыза встречается в VI-VII веках. Во-вторых, один инструмент, который исполняется как струнный, смычковый существует у нескольких тюркоязычных народов.

Выводы и предложения. На основе этих предположений выскажем мнение, что Коркыт не первым создал сам кобыз, а придумал смычок для звукоизвлечения. У известного в нашей стране доктора искусствоведческих наук профессора А.Мухамбетова есть несколько исследовательских статей посвященных кобызу. В одной из статей написано: "...И теперь стало ясно, что царственное положение скрипки в мире европейской музыки вовсе не случайность и не прихоть судьбы, оно, можно сказать, было фатально предопределено ее божественным происхождением. Ведь ее первопредок кобыз был создан божеством Нижних вод, Первым шаманом великим Коркутом. И, как утверждает легенда, Коркут был тем, кто самый первый на Земле сыграл **смычком** на инструменте трепетную Мелодию жизни [10:519]". Значит, рассуждения и предположения, выдвинутые нами не далеки от истины.

Литературы:

1. Жәкішева З. Қазақтың дәстүрлі музыкалық аспаптары. Алматы, 2008 ж. 204-б.
2. Там же, 206-б.
3. Там же, 204-б.
1. ҚоңыратбаевӘ.ҚоңыратбаевТ.Көнемәдени ет жазбалары.Алматы.1991 ж. 254-бет,
2. Дәуренбеков Ж.,Тұрсынов Е. Қазақ бақсы-балгерлері. Алматы.1993 ж. 103-б.
3. Жәкішева З. Қазақтың дәстүрлі музыкалық аспаптары. Алматы, 2008 ж. 204-б.
4. Қоңыратбай Т. Әлемдік музыка тарихы.Алматы. 2010 ж. 211-212 б.
5. Журнал. Музыка әлемінде. Алматы 2004 ж. №1, 42-б.
6. Сарыбаев Б.Қазақтың музыкалық аспаптары.Алматы.1981 ж. 62-б.
7. Аманов Б.,Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и 20 век. Алматы. 2002 г. 519-стр.

Yu chen

Postgraduate student,

Academy of Accounting,

Jiangxi University of Finance and Economics (Nanchang, Jiangxi), China.

DISCUSSION ON THE IMPACT OF BIG DATA ON CPA AUDIT WORK

Abstract: Big data, as an advanced technology, has gradually penetrated into our society from various aspects. Although there are fewer accounting firms applying big data technology in depth at present, with the further maturity of big data technology, it will gradually deepen its impact on the audit industry. Big data is the inevitable trend of information development. Big data audit is the inevitable choice for accounting firms to adapt to the development of the times. It is of great practical significance and theoretical value to study the impact of big data on CPA audit and how CPA should change its audit thinking in this era.

Key words: big data audit; audit change; CPA

In recent years, the employment of big data has been accelerated both at the national level and in the CPA industry level. On August 31, 2015, the State Council issued the “Outline for Promoting the Development of Big Data” by Guofa No. 50. In 2016, the General Assembly of the World Audit Organization approved the establishment of the Working Group on Big Data Audit. In August 2017, the Chinese Association of Certified Public Accountants (CACPA) issued the “Planning for Informatization Construction of CPA Industry (2016-2020)”. Therefore, CPAs should keep pace with the times and policies, constantly improve the recognition and application of big data, and gradually promote the application of big data technology to the audit industry.

1. Big Data Audit

The traditional audit is to realize the auditing duty by checking the paper books. When the auditing profession is facing the challenge of information technology, traditional audit is facing the dilemma of “can’t open accounts, fail to enter the door, not be able to count” (Chen Wei et al., 2016). Big data audit is the further development of traditional audit. Big data audit refers to auditing institutions follow the concept of big data, use big data technology methods and tools, employ large amounts of structured or unstructured data with scattered sources and diverse formats, carry out in-depth explore and analysis of cross-level, cross-region, cross-system, cross-department and cross-business which enhances the ability of audit to find, evaluate and analyze problems from macroscopic view. Compared with traditional audit, big data audit uses more heterogeneous data sources, more sophisticated and advanced technical methods, and has keen and profound insight into data.

2 The Characteristics of the Big Data Audit

2.1 Efficiency

With the increasing popularity of computerized accounting, financial software has replaced paper books as a new medium to store accounting information. At the same time, computers can handle a large number of data with high-quality and fast speed. Big data audit can significantly improve the efficiency of audit, so that auditors can devote their energy to the work that needs more professional judgment which can achieve their value.

2.2 Real-time

The application of big data audit has changed the situation of post-audit and lagging opinions in the past, and has led the audit to a continuous, dynamic and real-time direction, so that audit can play a supervisory role in the process of economic activities by timely feedback and correction of deviations.

2.3 Extensiveness

General Secretary Xi Jinping stressed that we should expand the scope and depth of audit supervision and eliminate the blind areas of supervision. In the past, due to the limitation of manpower, material resources and time, audit work was mostly random check to find doubtful points from a small part of the data. Nowadays, the massive storage of computers and the efficient processing of data make the full coverage of cross-annual, cross-field and cross-professional auditing possible, which helps to better play the important role of audit in capital market supervision.

3 Analysis on the Impact of Big Data on CPA Audit Work

The essence of big data lies in the transformation of people’s thinking when they collect, process and use data; the innovation of big data lies in the fundamental change of people’s working methods; the necessity of big data application lies in its ability to promote work efficiency; and the gradual integration of big data technology and industry forces people to constantly improve their comprehensive ability.

3.1 Promoting the Change of CPA Auditing Thinking

The era of big data has not only changed the traditional methods of data collection, processing and application, but also promoted the change of people’s way of thinking (Qin Rongsheng, 2014). These changes will transform the technology and methods of understanding and studying social and economic phenomena. CPA is required to quit from the traditional audit thinking mode and use big data audit thinking to guide audit work.

Promoting the change of CPA audit thinking is embodied in two aspects. In the acquisition of audit evidence, the emphasis has shifted from causality between data to correlation. In the aspect of audit cost-benefit, it breaks the limit of audit cost-benefit thinking. The core of data processing is to discover valuable things from the complex data. When this process is greatly shortened, audit can be accomplished with high quality at a lower cost like products.

3.2 Promoting the Innovation of CPA Auditing

Method

Big data technology promotes the transformation of CPA audit method from sampling audit to comprehensive audit. The era of big data no longer relies on sampling and analysis, but on the realization of a full data model (Victor Mike Schoenberg, 2013). Under the traditional audit mode, due to the constraints of audit cost-effectiveness and audit efficiency, certified public accountants focus on structured financial data in their audit work. It is difficult to verify all the information of the audited units. Sample auditing method can only be used to infer the total from the selected samples in order to support the audit opinions issued. However, due to the uncertainty of sample auditing, it undoubtedly increases the auditing risk of CPAs to a certain extent.

Although we audit data mainly based on structured data, the value of unstructured documents, Internet pages and social data to audit is beyond doubt. Even with the development of the Internet of Things industry in China, sensor data will also become the source of audit data (Liu Xing, 2016). Certified public accountants can use big data and other related technologies to select the overall audit mode, collect all data related to the audited object across industries and enterprises, construct the overall audit thinking mode, timely audit the auditees, eliminate the imbalance of audit tasks, avoid the risk of audit sampling, and carry out the audit work from multiple perspectives of systematic thinking, therefore effectively control the audit risk.

3.3 Promoting CPA Audit Efficiency

The emergence of big data has greatly improved the auditing efficiency of CPAs. For example, the auditing standards stipulate that the general audit working papers need to be well preserved, and a large number of working papers will be formed in the audit work. The preservation of manuscripts will take up a huge amount of audit resources. If firms use cloud computing and big data to audit, they can greatly reduce the preservation of paperwork audit manuscripts, thereby improving audit efficiency. At the same time, cloud platform stores massive data, which is relatively easy to implement when comparing financial and non-financial data of audit units with industry and budget, that is, the time of executing analysis procedures is greatly reduced, and the efficiency is greatly improved.

3.4 Promoting the CPA Comprehensive Skills

The precondition for CPAs to make full use of big data audit technology is to master the relevant tools of

big data. At present, although most CPAs are skilled in the field of financial audit, they know little about big data technology. This is obviously difficult to meet the needs of the rapid development of society for big data auditing.

In the era of big data, compound talents are needed. This is not only a challenge for CPAs, but also an opportunity to achieve leapfrog development of audit services. Big data audit has incomparable advantages compared with traditional audit, but it also has a higher threshold. Big data promotes the improvement of CPA's comprehensive skills. CPAs should cultivate their ability of collecting, analyzing and discovering big data, actively learn big data, cloud computing and other related technologies, combine audit content with big data technology, and enhance the application ability of big data related technologies.

4 Conclusion

The big data era supported by new technologies such as cloud computing and artificial intelligence is the social environment that the independent auditing industry must face in the future. Under this background, the auditing thinking of CPAs will change, the auditing methods will be innovated, the auditing efficiency will be improved, and the comprehensive quality of CPAs will also be developed. Big data makes CPA audit risk lower and the quality of audit work and results improved. However, at the same time, the CPA industry is facing more severe challenges in personnel quality, technology and information security. How to adapt to the audit work in the era of big data has become a problem that CPA industry must consider.

References

- [1]Liu Xing, Niu Yangfang, Tang Zhihao. Thoughts on Promoting Big Data Audit[J]. Auditing Research, 2016(05):3-7.
- [2]Chen Wei, SMIELIAUSKAS Wally. Electronic Data Auditing in Big Data Environment: Opportunities, Challenges and Methods[J].Computer Science, 2016,43(01):8-13+34.
- [3] Qin Rongsheng. Research on the Impact of Big Data and Cloud Computing Technology on Audit[J].Auditing Research, 2014(06):23-28.
- [4]Viktor Mayer-Schönberger, Kenneth Cukier. Big Data Era: Great Changes in Life, Work and Thinking [M]. Sheng Yangyan, Zhou Tao, Translated. Hangzhou: Zhejiang People's Press, 2013.
- [5]Xi Jinping presided over the first meeting of the Central Audit Committee [N]. People's Daily Overseas Edition, 2018

A NEW PERSPECTIVE OF CHINESE MUSIC TECHNOLOGY AND CULTURE INDUSTRY

Abstract: With the trans-industry integration of music and technology, the music and culture industry in China has demonstrated a good trend of development under the influence of Internet, AI (artificial intelligence), big data and other scientific and technological means. It has had a revolutionary and subversive impact on the creation, performance and appreciation of music, as well as the protection and management of musical performance market and digital music copyright. Meanwhile, this paper briefly discusses the negative impacts of the trans-industry integration of music and technology, and puts forward personal suggestions and points of view on the music and culture industry in the future.

Key words: Industry integration; Music and Culture industry; Artificial intelligence; Big data

Driven by the strategy for building up the strength of the nation through culture development, the current development of culture industry in China has entered a new era. With the technology and creativity oriented innovation-driven model, the culture industry has begun to move forward with the emphasis of knowledge and service, which becomes a new trend of the integration of culture and technology.

The Sixteenth Column of Chapter Seven of the “National Cultural Reform Outline of the ‘13th Five-Year Plan’ Period” mentions: to promote the integrated development of cultural creativity with other industries, and transform resource advantages comprehensively into industrial and market advantages. Nowadays, technologies including block chain technology, big data cloud storage and AI (artificial intelligence) have gradually penetrated into every link of the music and culture industry. And the future direction to continuously enlarge the scale of music industry is still the deep development of high-quality music content with and music industry in the industrial context of integration, which necessarily puts forward a series of new requirements for the development of music and culture industry in China.

1.Revolution of music data management technology

Big data cloud computing. It is necessary to adopt a distributed architecture for the numerous network resources and realize the distributed processing of resources through cloud computing to quickly obtain valuable information. Nowadays, in order to achieve a more humanized service, based on factors like the consumers’ favorite artists, works, lyrics, melody, rhythm and payment, the online music platforms “track and locate” the music works that the audience prefer so as to recommend customer with targeted contents.

The block chain is a string of data blocks generated by correlation through cryptographic methods. It is a new application mode of computer technology involving distributed data storage, point-to-point transmission, consensus mechanism, and encryption algorithm. The key innovation of block chain technology lies in its allowance for participants to transfer assets through internet instead of a concentrated third party. The technology has attracted a great attention in the markets of finance, government, public management, and culture industry. Its

application in the music streaming media platforms enables the achievement of an efficient, convenient, and free music data management. Supported by this technology, users can also publish content (UGC) and realize investment dividends on the music platform. With such a wholly new data management mode, on one other, it greatly mobilizes the enthusiasm of users, while on the other hand, it realizes the subversion of the traditional performance industry in terms of aspects such as copyright transaction, profit mode and privacy protection, forcing the revolution of the traditional digital music management mode[1].

2.The intelligence orientation in the creation and performance of music works

Hegel said: "Architecture is frozen music, music is solidified architecture." This sentence is also demonstrated in the field of artificial intelligence composition, transforming the horizontal and vertical texture “architecture” of music into a sound structure and transforming a three-dimensional visual space into a multidimensional auditory space. The intermediate conversion system is in fact the music data generated by the combination of music theories and the sample information with the application of technical algorithm. The algorithms selected for the artificial intelligence composition technology are generally the big data and EMI artificial intelligence composition technology.

Big data artificial intelligence composition is able to take the advantage of large quantities of data resources and combine them certain algorithms to simulate and create music in the styles of composers who lived hundreds of years ago. First, the database will filter the data according to your theme, and then with these data, the lyrics creation can be realized, which further implement the melody creation and the album cover production. The whole process is processed by big data with the use of a particular algorithm.

In fact, David Kopp tried in 1980 to use machines to solve the obstacles of the composers in the process of creation. After the composer decomposes a complete work through computer programs, similarities will be found for categorization and then a complete musical work can be created according to the written program. This has become the EMI artificial intelligence composition technology which is the predecessor of AI composition.

Figure 1: Big data artificial intelligence composition technology

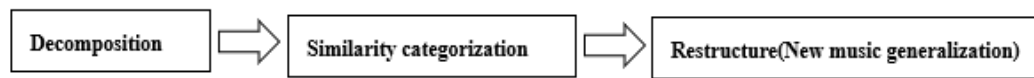

Figure2: EMI artificial intelligence composition technology

Nowadays, artificial intelligence can collect sample information according to a song, a piece of text, a picture or even an immature idea of the composer, and create a mature music work through the artificial intelligence composition system. For example, after "Microsoft Xiaobing" learns more than 10 million lines of lyrics, it can conduct songs creation according to the pictures given by the staff. "AI Beijing" is a song created by "Xiaobing" based on pictures of famous scenic spots in Beijing. Even more, "Xiaobing" can sing as well, and the singing voice is close to human voices with an extreme high distinctiveness voice which is extremely easy to recognize.

Not only in creation, artificial intelligence functions excellent in the performance as well that piano playing robots, dancing robots, and virtual actors have successively appeared on the stage. For example, in the "First Class of the Semester" of CCTV 1, the Italian robot TEO with 53 "finger" played the same piano work "Flight of the Bumble-bee" in the battle session with human beings and finally won the battle by 2 seconds advantage in speed. Besides, in September 2017, the YuMi robot firstly served as an orchestra conductor at the Italian Pisa Theatre. In the future, artificial intelligence will play an increasingly important role in the creation and performance links. In the past, the human acts as a machine while now the machine acts as a real human, realizing the interaction between digital and human. Although it seems that artificial intelligence cannot change the traditional music management mode in the short term, its influence on music production, music brokerage, music performance and music propagation in the performing arts industry can never be underestimated[2].

3.The diversification of strategic methods in the creative thinking mode

In recent years, the level of China's performing arts industry has continuously improved, gradually showing a trend of internationalization, industrialization, and marketization. In particular, with the publication of national infrastructure investment and related culture and tourism policies, most large real estate developers turned to invest in the culture industry. The integration trend of culture and tourism presents to be obvious. The number of performing arts venues such as those for large-scale urban music lighting shows, music festivals, music towns, and large-scale live performances has been increasing year by year. In order to attract audiences, the number of actors in performances tends to be over hundreds and the performance venue is not limited to a single stage. In the art performing area, "one step with one scenario, and one step with one stage" has become a new mode

of performance. At the same time, in order to prolong the stay of consumers, enhancing the night show performances has become the major characteristic of live performance, and the management method of creative thinking has become the core element of the development of urban culture industry.

In order to speed up industry upgrading and structure adjustment, it is a good strategic means to change the past city image as roaring machines and foggy air by creative industries. For example, some old factories are refurbished into music industry parks. The dilapidation, the sense of ages, and the spaciousness have become the labels of these art centers. "Chengdu Eastern Music Park", Guiyang 1958 Cultural Innovation Park, Shanghai Tonglefang, etc. are all industry parks based on music, culture, leisure and creativity, revitalizing a bound of old factories and allowing them to obtain vitality in the new era. Particularly, the development of science and technology provides more possibilities for planners to demonstrate the creative thinking in visual and auditory aspects.

In visual aspect, projectors with tens of thousands of lumen and thousands of LED lights are involved, using 4-axis image stacking technology and incorporating laser and wall projection to achieve a wholly new visual feast through the 3D naked eye technology. Representative music lighting shows include: China Shenzhen music lighting show "I Love You China", China Shanghai Bund 5D music lighting show, China Jiangxi Nanchang One River with two sides music lighting show, etc.. In auditory aspect, the python sound effect in China Jiangxi "Dreams seeking •Longhu Mountain", and the kv2 vhd sound system used in "Langtaosha • Beidaihe" ensure the high-qualified output of outdoor sound, and the sound pressure also satisfies the needs of sound reinforcement at the site.

4.Music consuming market upgrading—the humanization of management of music copyright

Since the first copyright law of China and the revised draft of the "Copyright Law" in 2012, the music copyright environment of China has gradually improved, and online digital music appears to grow rapidly, which does not only stimulates the production of high qualified original content, but also promotes the optimization and upgrading of China's music consumption market. In the past, faced with problems including the rampant of online pirated music and the difficulty in copyright settlement, the content suppliers of music works (sound associations, genuine record companies, lyrics and songs creators and other copyright owners) kept complained that they had to

spend a lot of time and energy in the management of music copyright which does not only affect the creator's creation passion and damage the legitimate rights and interests of copyright owners, but also is not beneficial for the healthy development of the digital music market[3][4].

With the publish of the "Notice on Forcing Online Music Service Suppliers to Stop Unauthorized Spreading of Music Works" by the National Copyright Administration of China in 2015, major online music manufacturers have begun to purchase music copyrights and remove unauthorized music works. The music industry chain began to be restructured, transforming the previous management authorization method of music copyright (the copyright cooperation of original musicians and platforms is generally composed of two modes: lyrics and songs authorization and transfer) gradually into a simple and convenient "one-stop" authorization as the creator just need to entrust the work to a concentrated copyright management organization of music copyright. It can not only help the client to avoid the risk of infringement of the work, but also save a lot of time and efforts of the user.

5. Conclusion

"Although scientific technology and art are separated, they will be integrated in the future." Flaubert, the French literati in the 18th century, has ever said that, "Art will be more scientific and science will be more artistic. The two separated at the foot of the mountain and someday they will finally meet at the top." At present, the integration degree of the science and technology and the music and culture industry, the cultural soft power and the competitiveness of China have a huge gap with the culturally powerful countries which have an international influence. On one hand, the country should enhance the support in music and culture industry and the science and technology filed and improve the management level of culture and

technology, promoting the integration of music industry and technology through legislation and mechanism innovation. On the other hand, it is necessary to continuously cultivate innovative culture enterprises, actively guide the integration of advanced technology in China and abroad with the domestic music and culture industry, and keep to explore domestic and international markets.

Finally, the essence of the culture innovation industry lies in its spirit and thus the reconstruction of the spiritual relationship between human and society as well as human and nature is the key. It does not mean to discompose the position and function of humans in the society. Instead, it will promote the progress of the social living way and working way of humans. We should adhere to the attitude of human orientation, fairness, harmony and sustainable development values to understand correctly the integration of art and scientific technology.

References

- [1] Zhang Chenggang, The Era of Block chain: Technological Development [J] Social Progress and Risks and Challenges[J] Frontiers, 2018(12):33-43.
- [2]Huang Changyong: Chinese Cities Culture Report 2017 [M] Tongji University Press 2017 version, Page 81.
- [3] Yu Jin."The further consideration on the cultural innovation industry in the urban refurbishment[EB/OL].(2016-01-22).HTTP://WWW.china.com.c/opinion/think/2016-01/22/content_37640818.HTML
- [4]Zhang Libo: The Planning and Management of Projects on Cultural Industry [M] Peking University Press 2016 version;
- [5]Huang Xufeng: The Policies Laws and Regulation of Cultural Industry, [M] Peking University Press 2016 version.

Мухіна Л. П.

*аспірант Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка;
викладач-методист сольного та хорового співу Сумської дитячої музичної школи №2;
викладач сольного співу кафедри хорового диригування, вокалу та методики музичного навчання
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка;
соліст-вокаліст Сумської обласної філармонії.*

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОФЕСІЙНІ ВОКАЛЬНІ ШКОЛИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Mukhina L. P.

*post-graduate student of study at Sumy State Teachers' Training University named after A.S. Makarenko;
a teacher- methodist of solo and choral singing of Sumy children's music school No. 2;
a teacher of solo singing of Department of choral conducting, vocal and methods of music education of
Sumy State Teachers' Training University named after A.S.Makarenko
a soloist-vocalist of Sumy oblast philharmonic society*

REGIONAL PROFESSIONAL VOCAL SCHOOLS ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES

Анотація: У статті окреслено проблематику професійних вокальних шкіл у різних регіонах на території України на рубежі ХІХ і ХХ ст. Розглянуті визначення мистецьких шкіл у вітчизняній фаховій літературі. Наведена умовна періодизація розвитку вокальних шкіл, а також вокального виконавства в Україні в означений історичний період. З'ясовано, що на території Центральної та Східної України провідними осередками професійної підготовки вокальних виконавців були Київ, Харків й Одеса. У тій

частині українських земель, які знаходилися у складі Австро-Угорщини, таким центром був Львів. Провідними постатями регіональних вокальних шкіл були М.Донець-Тессейр, О.Муравйов (Київ), В.Малішевський (Одеса), І.Слатін (Харків).

Summary: Problem statement. As during the late 19th and early 20th centuries, as well as at the present stage, the professionalization of vocal art is important for professional in the field of vocal art, as well as increasing the attention to the individual and personality-oriented approach to learning.

Task. The research paper outlines the problems of professional vocal schools in different regions of Ukraine at the turn of the 19th and 20th centuries. The definition of artistic schools in the national professional literature is considered. The conditional periodization of the development of vocal schools in Ukraine in the said historical period is given.

The methodological basis is a culturological approach to the study of the research matter. In addition, a number of general scientific methods are used, in particular, retrospective analysis and synthesis.

Results. It was found that in the territory of Central, Southern and Eastern Ukraine Kyiv, Kharkiv and Odessa were the leading cultural and artistic centers. Lviv was such a center in the part of the Ukrainian lands that were part of Austria-Hungary. It should be noted that piano, composer and choirmaster schools as well as schools of symphonic conducting, playing orchestral and folk instruments and Ukrainian musicology were formed on the basis of the Kyiv Conservatory.

A characteristic feature of the Odessa School of Professional Vocal Singing was the involvement of a number of renowned teachers and musicians from the leading countries of Western, Central and Southern Europe. Odessa, as a city of renowned vocal traditions, was associated with the names of such outstanding performers as O. Voroshilo, M. Gryshko, M. Ohrenych, H. Polivanov, L. Shyrin, E. Chavdar and others.

In Kharkiv, the creation of the conservatory is associated with the creative way of I. Slatin, who was not only a musician-conductor and pianist, but also a scientist who was educated in the Berlin New Academy of Music. Lviv School of Vocal Art has significant traditions, since it was formed as an institution in 1796. As in the East of Ukraine, the practice at the Lviv Conservatory was to invite teaching staff from abroad. Among the most famous of them are S. Krushelnyska and O. Mishuga.

Conclusions. The common features of professional vocal schools in the Ukrainian lands were: the activation of the national nature of vocal education (the involvement of folk songs of the Ukrainian people in the educational process, the use of the pedagogical work of opera singers, composers, musicians and singers), the borrowing of vocal singing techniques from Western Europe (Germany, Italy), in particular bel canto, as well as pedagogical developments of foreign vocalists-teachers. At the same time, there were also differences, including the various programs of vocal and choral training of future opera performers, as well as the specific regional differences of conservatories in the east and west of Ukrainian lands.

Ключові слова: вокал, вокальне мистецтво, вокальна традиція, мистецька школа, вокальна школа, опера, оперний спів, освіта, консерваторія, регіон, регіоналізація, виконавство, техніка, модерн, професіоналізація

Key words: vocal, vocal art, vocal tradition, art school, vocal school, opera, opera singing, education, conservatory, region, regionalization, performance, technique, modern, professionalization.

Актуальність і обґрунтування вибору теми.

Актуальність вибору теми даного дослідження обґрунтована рядом сучасних тенденцій у розвитку музичної, у т.ч. вокальної професійної освіти в Україні. Наразі до класичного стилю вокального виконавства поступово починають додаватися нові елементи співу, змінюється і образ кожного виконавця, зокрема у сфері академічного виконавства. З огляду на вказане, набуває особливої ваги звернення до історичних витоків шкіл, що формували талант вокальних виконавців на території країни.

Крім того, важливо, що як у період кінця XIX – початку XX століть, так і на нинішньому етапі важливим для фахівця у сфері вокального мистецтва є професіоналізація вокального виконавства, а також посилення уваги до індивідуального та особистісно-спрямованого підходу до навчання [2, с. 119]. Так само як і 100-150 років тому назад, важливим є запозичення іноземного, насамперед європейського педагогічного досвіду. Крім того, як і раніше, не лише європейське вокальне виконавство впливає на українське, але й значною мірою навпаки.

Важливість тематики також пояснюється зростанням ролі регіональних вокальних шкіл у

сучасному музичному мистецтві. На Заході, зокрема в країнах Західної Європи, з кожним роком набирає сили тренд регіоналізації і це має пряме відношення до зростання значення окремих шкіл підготовки фахівців у різних сферах мистецтва, зокрема у професійному вокальному виконавстві. Унаслідок цих тенденцій поступово набуває все більшого значення роль окремих освітніх закладів, які готують виконавців із класичного співу.

Взаємопов'язаність даної дослідницької проблеми із важливими питаннями інших наук. Становлення й еволюція професійних вокальних шкіл безпосередньо пов'язані із рядом наукових дисциплін, зокрема культурологією, історією музичного мистецтва й вокального виконавства, філософією і теорією мистецтва співу тощо. Крім того, продуктивним є звернення до емпіричного матеріалу соціальної історії та історії культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед нечисленних наукових розвідок стосовно професійної вокальної освіти на території України на рубежі XIX і XX століття слід виділити монографії й публікації таких дослідників як Ю.Грищенко відносно історичних витоків розвитку професійної вокальної освіти в Україні та стосовно

окремих регіональних шкіл [2], А.Желан щодо впливу видатних педагогів на розвиток музично-культурного середовища [4], Д.Оленюк щодо західноєвропейської вокальної традиції та її впливу на українську культуру оперного співу (XIX - початок XX століття) [7]. Кращому розумінню теми дослідження сприяє опрацювання ряду праць і статей з історії музичного мистецтва й виконавства в Україні та Європі загалом, зокрема стосовно функціонування певних мистецьких шкіл тощо (автори – Б.Гнидь [1], І.Малиніна [5], М.Мельник [6], Ю.Романенкова [10], Р.Шамагало [12]). Значний обсяг даних стосовно вокальної школи Києва кінця XIX – початку XX століть міститься у праці Ю.Зільбермана «Київське музичне училище. Нарис діяльності, 1868-1924 роки».

При цьому вітчизняні вчені, зокрема Ю.Грищенко, розглядають професійну вокальну освіту як цілісну педагогічну систему, у рамках якої відбувається поєднання загального, особливого та індивідуального. На думку Ю.Грищенко, «загальний компонент охоплює процес розвитку музичної та педагогічної підготовки в цілому; особливий – пов'язаний із процесом та умовами української вокальної освіти, її національними та регіональними особливостями й історичними витоками; індивідуальний – зумовлений особистісними якостями, здібностями та рівнем виконавської підготовки майбутніх музикантів-вокалістів, їхньою творчою індивідуальністю» [3, с. 5]. Ці кілька рівнів безумовно актуальні як для сучасного періоду, так і певних минулих історичних епох.

Відаючи належне вже проведеним ґрунтовним дослідженням, слід і надалі продовжувати науковий розгляд різних аспектів професійної вокальної освіти в різних регіонах України кінця XIX – початку XX століть з акцентуванням уваги саме на відмінностях між різними локальними школами (Київ, Львів, Одеса, Харків тощо) у контексті саме розвитку талантів окремих вокальних виконавців.

Метою даної публікації є систематизація й узагальнення відомостей про школи академічного співу в провідних музичних закладах освіти на території України на рубежі XIX і XX століть та їх безпосередній зв'язок із відповідною освітою у провідних країнах Європи.

Об'єктом дослідження даної статті є вокальне виконавство на території України кінця XIX – початку XX ст.

1870-1880-ті роки	Зародження й відкриття шкіл	Підбір викладацького складу й меценатів, проведення конференцій педагогів, обмін досвідом
1880-1890-ті роки	Інституалізація шкіл	Затвердження нормативних документів шкіл, здобуття школами офіційного права на підготовку студентів. Активна фундація відповідних бібліотек і музейних закладів
1890-1914-ті роки	Реорганізація мистецьких шкіл	У цей час значна частина вокальних шкіл у формі училищ трансформуються у консерваторії

При цьому така періодизація й класифікація може бути доволі універсальною і стосуватися як вокальних шкіл, так і, скажімо, художніх.

Предметом дослідження являється процес становлення професійних вокальних шкіл в Україні на рубежі XIX – XX століть.

Виклад основного тексту статті. Вивчаючи загальне тло сучасного академічного вокального виконавства, необхідно володіти інформацією про його історичні витоки, а також відносно системи відповідної фахової підготовки, формування якої у загальних рисах на території України завершилося у період кінця XIX – початку XX століття. У досліджуваній період українські землі, як відомо, входили до складу імперій, де під впливом сприятливих суспільно-політичних і соціально-економічних обставин відбувався досить активний розвиток культури, що супроводжувалося інституалізацією освітніх установ різного рівня і профілю, у т.ч. в сфері академічного мистецтва.

Досить широке визначення поняття вокальної школи дав співак, вокальний педагог, доктор мистецтвознавства Дмитро Аспелунд (1894-1947) у праці «Розвиток співака та його голос». Він стверджував, що «вокально-педагогічна школа – це конкретна, цілеспрямована, організована система підготовки нових поколінь співаків та педагогів для конкретної діяльності, що історично змінюється» [1, с. 3].

Загалом не можна говорити про вокальну школу окремого педагога, а слід стверджувати про методи й прийоми. Вокальна школа є історично змінною, соціальною й національною. Процес історичної змінності вокальних шкіл безпосередньо пов'язаний з історичним розвитком музики, а також із певними вимогами виконавської практики. Водночас для України на рубежі XIX – XX століття важливим є саме національний характер вокальних шкіл, що обумовлений складом життя кожного народу: його поезією, законами фонетики мови, народними традиціями в музиці, а також мистецтвом народних співаків. Ця своєрідність українських вокальних шкіл проявлялася у змісті, жанрах, звуковеденні, емоційності, використанні регістрів голосу, ролі слова в музиці, ритміці, ладовій структурі, а також мелізматичі [1, с. 4].

Саме у згаданий хронологічний період в Україні стверджуються окремі мистецькі школи. І.Малиніна вказує на три основні періоди становлення й розвитку мистецьких шкіл на території Центральної, Східної та Південної України [5, с. 19-20]:

Як стверджує Ю.Грищенко, на території Центральної та Східної України саме Київ, Харків й Одеса були провідними культурно-мистецькими

осередками. У зазначених містах, враховуючи їх велике політичне, соціальне й культурне значення, на рубежі XIX – XX століть активно відкривалися опери й музичні школи, що вимагало розвитку відповідної освітньої бази, у т.ч. у формі консерваторій.

Київська школа. Власне відкриття Київської консерваторії припадає на 3 листопада 1913 року. Водночас основа для формування консерваторії була закладена ще діяльністю Київського музичного училища, заснованого у 1868 році. Видатними педагогами училища були Володимир Пухальський і Олександр Виноградський. Перший був видатним педагогом, піаністом, і громадським діячем, а другий – диригентом і головою Київського відділення Імператорського музичного товариства. Крім цих осіб до справи трансформації училища у консерваторію долучилися композитор П.Чайковський, який на межі XIX і XX століть неодноразово відвідував Київ, а також піаніст і композитор А.Рубінштейн. Саме А.Рубінштейн стверджував про повну відповідність навчального процесу в Київському музичному училищі усім вимогам, які висуваються до консерваторії.

Серед імен видатних діячів, які причетні до заснування в рамках Київської школи вокального виконавства окремих напрямів, слід назвати:

- вокальна школа – М.Донець-Тессейр, О.Муравйову;
- фортепіанна школа – Г.Беклемішева, Ф.Блуменфельда, К.Михайлова, Г.Нейгауза, В.Пухальського;
- композиторська школа – Р.Глієра, В.Косенка, Б.Лятошинського, Л.Ревуцького;
- хормейстерська школа – М.Вериківського Г.Верьовку, О.Кошиця, Е.Скрипчинську [2].

Серед викладачів співу в музичному училищі у Києві слід виокремити таких відомих оперних виконавців як А.Барцал, О.Лисенко-О'Коннор, Ю.Махіна, П.Сетов та ін. Водночас вони працювали у закладі в якості тимчасових педагогів (тобто не на постійній основі). Крім того, із самого початку XX століття були запрошені викладачі-італійці – К.Еверарді, М.Петц, Е.Гандольфі. Ряд іноземних педагогів працювали в Києві разом із помічниками, зокрема у К.Еверарді їх було двоє – С.Габель і В.Самусь.

Із педагогічною діяльністю Гектора Гандольфі у Київській консерваторії, яка тривала загалом 16 років, пов'язане формування талантів таких видатних співаків як І.Голянд, В.Гужова, М.Калиновська, С.Капара, О.Колодуб, Є.Кончевський, М.Стефанович та багато інших. При цьому базовим методичним і викладацьким принципом Г.Гандольфі була цілковита природність виконання, а також заперечення будь-якої напруженості.

Одним із талановитих вихідців Київської вокальної школи, який у зрілому віці став викладачем академічного співу, був Станіслав Габель (1849–1924). Саме він був запрошений М.Лисенком на виконання партії Пацюка (бас) в опері «Різдвяна ніч» (1874 рік, Київ). У свою чергу,

в подальшому учнями С.Габеля у Києві стали такі баритони як О.Каміонський і М.Каракаш, а також тенори І.Єршов, А.Секар-Рожанський, І.Томарс.

Працюючи як із чоловічими, так і з жіночими голосами С.Габель як талановитий виконавець і педагог Київської школи водночас здійснював заходи із систематизації своїх знань – зокрема це був вокальний збірник «Репертуар співаків та співачок» (1888-1890), у рамках якого можна було ознайомити із більше ніж 100 аріями для баритона, баса, тенора, сопрано й меццо-сопрано.

У 1912 році Київське музичне училище (клас проф. М.Алексєєвої-Юневич) закінчила Марія Литвиненко-Вольгемут (1892-1966). У подальшому місцями реалізації її виконавського таланту був театр М.Садовського (1912-1914, 1918 рр.), театр у Санкт-Петербурзі (1914-1916 роки), Київська опера (1916-1917, 1922-1923 рр.), Київський музично-драматичний театр (1919 р.), Харківська опера (1923-1925 рр.), Харківський український оперний театр (1925-1935 рр.) та Київський український оперний театр (1935-1953 рр.). Творчий доробок М.Литвиненко-Вольгемут складається із більше ніж 70 вокально-сценічних образів в операх композиторів України, Західної Європи.

Окремий напрям вокального виконавства у рамках Київської школи був сформований у рамках Київської школи був сформований О.Мишугою. До плеяди його учнів належать понад 50 співаків, серед яких можна виокремити М.Висоцьку, М.Гребінецьку, В.Долинську, М.Микишу, С.Мировича, Л.Морозовську, М.Тессейра. Також на увагу заслуговує доробок таких учнів О.Мишуги як О.Любич-Парахоняк, І.Сологуб-Бокконі, В.Ціхович, І.Шмеркович, Є.Штрассерн тощо.

Одеська школа. В один рік із Київською, а саме 8 вересня 1913 року, була заснована Одеська консерваторія, прикметною рисою якої стало залучення ряду славетних педагогів і музикантів з провідних країн Західної, Південної та Східної Європи, зокрема Італії й Австро-Угорщини. Зокрема, першим ректором Одеської консерваторії став поляк за національністю В.Малішевський, котрий був не лише теоретиком-музикознавцем, але й практиком-композитором, піаністом, диригентом і музикознавцем.

Як і в Києві, першими викладачами Одеської консерваторії були фахівці вокального мистецтва, котрі перед цим працювали в музичному училищі цього міста. Відомими є імена професорів Б.Дронсейко-Мироновича, Р.Бібер-Кірсона, Ф.Ступки, Й.Пермана, Ю.Рейдера. Крім того, були запрошені представники консерваторій Праги, Відня, а також міст Італії (серед них, зокрема, Д.Дельфіно-Менотті). Серед перших випускників консерваторії (весна 1916 року) – О.Плещицер і Л.Саксонський, котрі після завершення навчання залишилися у закладі освіти для подальшої роботи в якості викладача [9].

Одеса як місто славетних музичних традицій, у минулому столітті була пов'язана з іменами таких видатних випускників консерваторії як О.Ворошило, М.Гришко, М.Огренич,

Г.Поливанова, О.Пономаренко, Б.Руденко, Р.Сергієнко, З.Христинич, Л.Ширіна, а також Є.Чавдар. Зокрема, драматичний баритон Михайла Гришка (1901-1973), рівний у всіх регістрах, широкого діапазону, був прикрасою Одеської (1924-1927 рр.), Харківської (1927-1936 рр.) та Київської опер (1936-1964 рр.). Серед всесвітньо відомих партій М.Гришка – партія Богдана Хмельницького у Київській опері («Богдан Хмельницький» К.Данькевича).

Харківська школа. Створення Харківської консерваторії пов'язане з творчим шляхом Іллі Слатіна (1845 – 1931), котрий був не лише музикантом-диригентом і піаністом, але й ученим, котрий здобув освіту в стінах Берлінської нової академії музики. Запрошуючи до Харкова представників відомих європейських мистецьких шкіл в якості викладачів, він користувався значним авторитетом у творчій спільноті Харкова, будучи знайомим із М. Римським-Корсаковим, П.Чайковським, братами Рубінштейн тощо.

Яскравим проявом розвитку вокального виконавства у Харківській школі стали партії в опері «Різдвяна ніч», які наприкінці XIX століття виконували С.Габель (роль Пацюка), М.Медведев (Вакула), Н.Зикова (Оксана), О.Левицька (Одарка), О.Александров (Чуб), А.Шаламов (Грицько), Я.Гельрот (Голова), А.Окснер (Солоха) [1, с. 242-243]. С.Габель закінчив Петербурзьку консерваторію по класу професора К.Еверарді.

Випускники Харківської консерваторії (співачи В.Арканова, О.Востряков, Б.Гмиря, Н.Компанієць, М.Манойло, Н.Суржина, В.Третяк, В.Трішин, М.Частій, Г.Ципола) були відомі в Україні й далеко за її межами. Зокрема, представник Харківської школи Микола Частій (1905-1962) виступав на сцені Харківського, Тбіліського та Київського оперних театрів. Видатним вокальним виконавцем Харківської школи був Ю.Кипоренко-Доманський, який пізніше переїхав до Києва.

29 вересня 1925 р. у Харкові була відкрита Державна опера (першою виставою був «Сорочинський ярмарок» М.Мусоргського). Її першим директором був Сергій Каргальський (Слинько), котрий працював у театральних закладах нашої країни із 1912 року і до своєї трагічної загибелі (був розстріляний) у 1930-х роках. У подальшому в стінах закладу виступали такі видатні солісти першої половини минулого століття як В.Будневич, М.Голинський, М.Гришко, В.Гужова, М.Литвиненко-Вольгемут, І.Паторжинський, М.Середа та М.Сокіл.

Львівська школа. Львівська школа вокального мистецтва має значні традиції, оскільки сформувалася як заклад ще в 1796 році. В цей рік у Львові Ю.Ельснером була заснована Музична академія. У подальшому ця академія разом із Товариством св. Цецилії були об'єднані в рамках Галицького Музичного Товариства. Школа співу, гри на скрипці й віолончелі була відкрита в рамках товариства 1 травня 1854 р. Поступово її почали неофіційно називати консерваторією, а відповідний

офіційний статус вона отримала 18 вересня 1880 року. Як стверджує Т.Мазепа у роботі «Австрійський театр у Львові (1789-1872): Історія, музичний репертуар, оперне виконавство, культурний контекст», вокальне виконавство у рамках Львівської консерваторії знаходилося під значним австрійським впливом.

Як і на Сході України, у Львівській консерваторії сформувалася практика запрошення на викладацьку роботу фахівців з-за кордону – це, зокрема були Л.Мюнцер, Г.Оттаво, Фр.Нойгаузер, Й.Цетнера та інші.

Вихідцями із школи академічного співу в Львові (у різні десятиліття мала форму інституту, консерваторії тощо) були О.Врабель, Я.Головчук, Л.Жилкіна, В.Ігнатенко, Ю.Косенко, В.Лужецький, П.Ончул, В.Федотов, С.Фіцич, В.Чайка. Серед найбільш відомих із них – С.Крушельницька й О.Мишуга. Також у Львові у вокальній школі студіював виходець із Тернополя В.Безкоровайний (його вчителями були професори С.Невядомські й М.Солтис).

Таланту Соломії Крушельницької (1872-1952) присвячена велика кількість наукових розвідок [1, 3 тощо], тому в даній публікації доцільно лише коротко зупинитися на пов'язаності її творчості із львівською школою, а також характерних рисах її виконавського таланту. Дебют С.Крушельницької на сцені Львівської опери відбувся 15 квітня 1893 року партією Леонори («Фаворитка» Г.Доніцетті). Через деякий час співачка виступила у партії Сантуцци («Сільська честь» П.Масканьї). Через півроку, восени 1893 р. С.Крушельницька поїхала з Львова до Мілана для вдосконалення власного вокального виконавства.

В основі бездоганної вокальної техніки С.Крушельницької знаходилися кілька складових – т.зв. «шалюпінський секрет» – «інтонація душевного стану», самостійне розумування і трактування вокально-сценічних образів, вміле поєднання форми й змісту, відчуття задуму творця-композитора, а також спроможність відчувати найменші нюанси, які були закладені у творі. Останній чинник був пов'язаний із досконалим володінням іноземними мовами – С.Крушельницька, знаючи англійську, французьку, німецьку, польську, італійську та іспанську мови, працювала не з перекладом, а з оригіналом певного твору, який знаходився в основі її партії.

Як і С.Крушельницька й цілий ряд інших вокальних виконавців (А.Дідур, Я.Королевич-Вайда, М.Левицький, Ю.Манн, Є.Штрассерн та інші) О.Мишуга також займався співом у Львівській консерваторії під наставництвом професора В.Висоцького. Упродовж другої половини 1880-х – першої половини 1900-х років О.Мишуга тріумфально виступав на сценах Європи (він виконував партії Ленського, Каніо, Фауста і Каварадоссі, Альфреда і Ромео тощо). Крім того, співак отримав додаткову вокальну освіту у Парижі.

Вокальна школа О.Мишуги стала основою його власної педагогічної методики, яка згодом

була творчо розвинута М.Донець-Тессейр і М.Микишою у Києві.

Серед представників української діаспори варто згадати талановитого викладача Петербурзької консерваторії (з 1881 р. професора) Наталію Ірецьку (1845-1922), котра віддавала перевагу роботі з жіночими голосами. Українка за походженням, вона також удосконалювала свої знання у Парижі. Її внеском у світове вокальне виконавство стали поняття «висока точка звучання» й «висока позиція». Серед учениць Н.Ірецької слід виокремити постать Л.Липківської, яка до того ж була племінницею М.Заньковецької, а також Н.Забіли-Врубель (лірико-колоратурне сопрано).

Особливо значне число українських співаків, що на постійній основі працювали і країнах Західної Європи, були вихідцями із Львівської школи. Зокрема, за межами України провів значну частину свого життя Модест Менцинський (1875-1935), котрий вивчав музику та спів у стінах Львівської консерваторії, а після цього виступав у країнах Західної Європи, зокрема у Німеччині (опери «Марта», «Фауст», «Аїда», «Трубадур», «Лоенгрін», «Дочка кардинала» Ж.Галеві, а також «Валькірія» Р.Вагнера). Закінчив свій життєвий шлях М.Менцинський у Стокгольмі (Швеція).

Усім перерахованим вище професійним вокальним школам України – у складі обох імперій – було притаманним тісне поєднання теорії з практикою (відбувалося активно відкриття оперних театрів). Крім того, професіоналізація освіти сприяла підвищенню загальної музичної й вокальної культури суспільства, що також було дуже важливим для популяризації опери [8, с. 324].

Говорячи про європейські впливи на вокальні школи професійного рівня в Україні на межі XIX і XX сторіч, насамперед слід згадати про те, що в Західній Європі національні вокальні школи сформувалися ще у XVII столітті, тобто більше ніж на 100 років раніше, ніж на українських землях. Національні композиторські школи в Європі спричиняли формування і певних вокальних виконавських традицій [7, с. 274]. У цьому контексті слід звичайно вказати на школи Італії як одні із найбільш відомих для оперного виконавства (вони у загальних рисах сформувалися ще на початку XVII ст.). Загальновідомо, що в Італії поліпшували і доводили до досконалості власний талант такі майстри української сцени як С.Крушельницька, О.Мишуга та А.Солов'яненко [7, с. 271].

На рівні професійного виконавства запозичення українськими вокальними школами європейського досвіду розпочалося з другої половини – кінця XIX століття, коли в оперному мистецтві Західної Європи розповсюдилася техніка співу «бельканто». Серед видатних українських імен, які стали майстром цієї техніки, слід особливо виділити Модеста Менцинського, котрий, зокрема, був виконавцем головних партій в операх Р.Вагнера («Тристан та Ізольда», «Лоенгрін»),

Дж.Верді («Аїда», «Трубадур»), Р.Леонкавалло («Паяци»), Ш.Гуно («Фауст»).

Олександр Мишуга також був вихованцем італійської школи «бельканто». Він був не лише талановитим і всесвітньо відомим виконавцем, але й педагогом-новатором і меценатом, жертвуючи кошти не лише окремим особам (М.Павлику, І.Франку, М.Микиші), але й закладам (наприклад робітничій бурсі у Львові чи Музичному інституту ім. Миколи Лисенка).

Видатна українська оперна й камерна співачка Соломія Крушельницька відзначилася своїми виступами практично на усіх кращих оперних сценах світу. Володіючи унікальним лірико-драматичним сопрано (діапазон – майже у три октави), і будучи талановитим педагогом, С.Крушельницька мала у репертуарі 63 партії із 61 оперної вистави, твори кантатно-ораторіального жанру, а також низку камерно-вокальних творів й обробки народних пісень.

Результати дослідження. Таким чином, проаналізувавши проблематику даної статті, прийшли до таких висновків:

– Формування вокальних шкіл та відповідних освітніх закладів на території українських земель у складі обох імперій відбувалося за сприятливих обставин, коли державна влада підтримувала фундацію нових і розвиток уже існуючих інституцій з підготовки професійних вокальних виконавців. За цих обставин були сформовані освітні заклади у Києві, Одесі, Харкові, Львові та інших містах. Відбувалося активне використання передового європейського педагогічного досвіду. Водночас цей позитивний період був перерваний у 1914 році із початком суспільно-політичних катаклізмів міжнародного характеру, до яких була втягнена і Україна.

– Київська школа пройшла у своєму розвитку дві основні стадії – до і після заснування консерваторії у 1913 році. Крім того, у рамках Київської консерваторії сформувалися фортепіанна, композиторська й хормейстерська школи, а також школи симфонічного диригування, гри на оркестрових і народних інструментах та українського музикознавства. Київська школа вокального виконавства була представлена такими іменами як А.Барцал, О.Лисенко-О'Коннор, Ю.Махіна, П.Сетов, С.Габель, О.Каміонський, М.Каракаш, І.Єршов, А.Секар-Рожанський, І.Томарс, М.Литвиненко-Вольгемут, О.Мишуга та ін.

– Характерною рисою Одеської школи професійного вокального співу було залучення цілої низки славетних педагогів і музикантів з провідних країн Західної, Центральної та Південної Європи. Одеська школа представлена іменами таких вокалістів як О.Ворошило, М.Гришко, М.Огренич, Г.Поливанова, О.Пономаренко, Б.Руденко, Р.Сергієнко, З.Христин, Л.Шіріна, Є.Чавдар

– У Харкові створення консерваторії пов'язане з творчим шляхом І.Слатіна, котрий був не лише музикантом-диригентом і піаністом, але й ученим,

котрий здобув освіту в стінах Берлінської нової академії музики. Прикметною рисою Харківської консерваторії стала традиція відкритих концертів і студентських іспитів, на які могла прийти громадськість міста. Видатними представниками вокальної школи Харкова на межі XIX і XX століть були С.Габель, М.Медведев, Н.Зикова, О.Левицька, О.Александров, А.Шаламов, Я.Гельрот, А.Окснер.

– Львівська школа вокального мистецтва має значні традиції, оскільки сформувалася як заклад ще в 1796 році (у цей рік у Львові Ю.Ельснером була заснована Музична академія). У подальшому ця академія разом із Товариством св. Цецилії були об'єднані в рамках Галицького Музичного Товариства. Поступово її почали неофіційно називати консерваторією, а відповідний офіційний статус вона отримала 18 вересня 1880 року. Серед яскравих представників і випускників Львівської вокальної школи – О.Врабель, Я.Головчук, Л.Жилкіна, В.Ігнатенко, Ю.Косенко, С.Крушельницька, В.Лужецький, О.Мишуга, П.Ончул, В.Федотов, С.Фіцич, В.Чайка.

– Спільними рисами перерахованих професійних вокальних шкіл на українських землях були: активізація національного характеру вокальної освіти (залучення до навчального процесу народнопісенних творів українського народу, використання педагогічного доробку оперних співаків, композиторів, музикантів і співаків), запозичення технік вокального співу із Західної Європи (Німеччина Італія), зокрема *bel canto*, а також педагогічних напрацювань зарубіжних вокалістів-педагогів. Водночас були присутні і відмінності, зокрема це стосується різних програм вокально-хорової підготовки майбутніх оперних виконавців, а також специфічних регіональних відмінностей консерваторій на Сході й Заході українських земель.

Дана тема безсумнівно має низку перспективних напрямів дослідження, зокрема:

– компаративний аналіз розвитку регіональних шкіл академічного вокального виконавства на землях України й інших нинішніх країн Східної Європи (наприклад Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії) у визначений вище історичний період;

– розгляд творчого шляху, зокрема провідних оперних партій, окремих видатних випускників українських вокальних шкіл упродовж минулого століття;

– виявлення впливу (через різні можливості, зокрема гастролі та еміграцію виконавців)

вітчизняних освітніх закладів на розвиток вокального мистецтва у країнах Західної Європи.

Список використаної літератури:

1. Гнидь Б. П. Історія вокального мистецтва / Б. П. Гнидь. – К. : НМАУ, 1997. – 320 с.
2. Грищенко Ю. В. Київська вокальна школа / Ю. В. Грищенко // Українське мистецтво у полікультурному просторі / За ред. О. П. Рудницької. – К. : ЕксОб, 2000. – С.119-129.
3. Грищенко Ю. В. Розвиток професійної вокальної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Ю. В. Грищенко. – Житомир, 2010. – 24с.
4. Желан А. Вплив видатних педагогів на розвиток музично-культурного середовища Миколаївщини кінця XIX – початку XX століть / А. Желан // Теоретико-методичні проблеми виховання учнів загальноосвітніх шкіл. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2004. – С. 84-87.
5. Малиніна І. О. Школи образотворчого мистецтва України кінця XIX – початок XX ст. / І. О. Малиніна // Матеріали науково-практичної конференції молодих вчених за 2000 рік. – Харків: Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, 2000. – С. 19–20.
6. Мельник М. Т. Стиль: поняття та специфіка прояву в моді / М. Т. Мельник. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1560/62>.
7. Оленюк Д. В. Західноєвропейська вокальна традиція та її вплив на українську культуру оперного співу (XIX - початок XX століття) / Д. В. Оленюк // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. пр. / М-во культури і туризму України, Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец., Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Міленіум, 2009. – С. 271-277.
8. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : Артєк, 2001. – 728 с.
9. Розенберг Р.М. Музыкальная Одесса / Р. М. Розенберг; [Одес. гос. консерватория]. - О.: Ред.-изд. отдел обл. управления по печати, 1995. – 159 с.
10. Романенкова Ю. В. Мировоззренческие универсалии периодов *stilwandlung* в мировом художественном процессе / Ю. В. Романенкова. – К. : Химджест, 2009. – 276 с.
11. Станішевський Ю. О. Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: історія і сучасність / Ю. О. Станішевський. – К.: Музична Україна, 2002. – 736 с.
12. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта й мистецтво в культуротворчому процесі України XX-XXI ст. / Р. Т. Шмагало. – Л. : ЛНАМ; Тернопіль: Мандрівець, 2013. – 530 с.

Pidhorbunskyi Mykola Anatolijovych
Kyiv National University of Culture and Arts
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

INTRODUCTION OF POLYPHONIC SINGING IN ORTHODOX FRATERNAL SCHOOLS

Підгорбунський Микола Анатолійович
Київський Національний Університет Культури і Мистецтв
Кандидат історичних наук, доцент

ЗАПРОВАДЖЕННЯ БАГАТОГОЛОСНОГО СПІВУ В ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСЬКИХ ШКОЛАХ

Summary: This article is devoted to the distribution of polyphonic (partial) singing in Ukrainian fraternal schools in the XVII century. The issue of the emergence of church fraternities in Ukraine and their activities in the organization of educational institutions is considered. The socio-political preconditions of introduction of polyphonic singing in Orthodox fraternal schools are determined. The study guides on the study of fraternity school students for church and liturgical singing were analyzed. The method of teaching polyphonic singing in Orthodox churches and fraternal schools is investigated.

Анотація: Дана стаття присвячена поширенню багатоголосного (партесного) співу в українських братських школах у XVI ст. Розглянуто питання виникнення церковних братств в Україні та їх діяльність в організації навчальних закладів. Визначено соціально-політичні передумови запровадження багатоголосного співу в православних братських школах. Проаналізовано навчальні посібники за якими навчалися учні братських шкіл церковному та богослужбовому співу. Досліджена методика навчання багатоголосному співу в православних церквах та братських школах.

Key words: church fraternities; Orthodox, Catholic and Protestant schools; polyphonic singing; tutorials.

Ключові слова: церковні братства; православні, католицькі та протестантській школи; багатоголосний спів; навчальні посібники.

Постановка проблеми. Актуальність даної публікації пов'язана зі зростаючим інтересом до духовної спадщини українського народу. Церковний та богослужбовий спів Православної церкви є цінним джерелом для вивчення духовної культури українського народу. Українські майстри, творчо переосмисливши здобутки західноєвропейської хорової та інструментальної музики і привнісши до них народно-пісенні інтонації, створили унікальний та неповторний церковний спів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовним дослідженням, яке присвячене братським школам, є праця Харламповича К. «Западно-русские православные школы XVI и начала XVII в., отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты Православной веры и Церкви» [12]. Автор на основі архівних матеріалів дає аналіз діяльності православних братських шкіл, але мало приділив увагу запровадженню багатоголосного співу в цих навчальних закладах. Дослідниця О. Цалай-Якименко має цілий ряд наукових досліджень присвячених українській музичній культурі XVI – XVII ст. Особливу увагу вчена присвятила збереженому у Львові рукопису «Граматики мусікійської» Миколи Дилецького (1723) та іншим навчальним посібникам які використовувалися в навчальних закладах XVII ст. Поза увагою дослідниці залишилися соціально-історичні передумови поширення багатоголосного співу на українських теренах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні в українському

мистецтвознавстві відсутні ґрунтовні дослідження поширення багатоголосного співу православними братськими школами в XVI – XVII ст., а також визначення історичних та соціально-політичних передумов його розквіту та еволюції.

Постановка завдання. Стаття присвячена дослідженню багатоголосного співу українських братських школах XVI – XVII ст. Метою даної роботи є дослідження характерних особливостей становлення духовної вокальної школи в Україні в даний період. Завданнями даної розвідки є: дослідження впливу західно-європейської культури та реформаційних течій на процес формування українського церковного багатоголосся; аналіз соціально-історичних чинників, як вплинули подальшу еволюцію вокальної школи на українських теренах.

Виклад основного матеріалу. Історія церковних братств засвідчує давню українську традицію спільного патронату мирян над церквами а з часом фундування та організація роботи шкіл, друкарень та інших інституцій. Проблема виникнення церковних братств в українській історіографії є доволі дискусійною. Так, І. Огієнко вважає початок церковних братств з часів Київської Русі: в Іпатіївському літописі під 1134 та 1159 рр. згадуються «братчини» у Полоцьку та інших місцях, як громадські організації при церквах, які мали вузькі церковні завдання аж до XV ст. Це були так звані «медові» братства, які організовували спільні бенкети на храмові свята. Подібні організації, на думку І. Огієнка, існували в тій або іншій формі у всіх православних народів. Помітне поживлення їхньої діяльності починається з

XV ст., «міщанські цехові організації скоро набули собі виразного церковного забарвлення, бо саме розбурхане церковне життя вимагало їхньої діяльної участі в церковних справах» [6]. В XVI ст. діяльність братств значно розширилась. Вони перейняли на себе суспільні функції охорони прав народу, церкви та просвітництва.

Вчений Я. Д. Ісаєвич пропонує розрізняти організаційні форми, принципи створення і функціонування братств, які в різні періоди та у різних народів можуть бути подібними. Дослідник стверджує, що багато організаційних форм, особливо способи вибору старшин, братства перейняли з міського самоврядування, а такі обряди, як присяга нових членів та деякі інші, формувалися під впливом монастирських правил. Церковні братства перейняли зовнішні форми світських корпоративних організацій (цехів, гільдій тощо), але за змістом своєї діяльності залишились «цілком самобутніми організаціями». Він пояснює виникнення церковних братств особливостями суспільно-політичного життя України та потребою міщан згуртуватися для захисту національних інтересів [3].

Перші церковні братства в Україні створювалися як християнські общини навколо церкви задля допомоги їй існуванню та регламентації внутрішнього релігійно-церковного життя. Громадська діяльність братств виявлялася спочатку лише у благодійництві – це організація спільних бенкетів та відкриття шпиталів для хворих і немічних людей. В подальшому церковні братства широко проявили себе у релігійно-громадських функціях щодо суспільних процесів, у поширенні просвітництва, а саме відкритті шкіл та друкарень. У другій половині XVI ст. найвпливовішим стало Успенське ставропігійське братство у Львові. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. православні братства діяли в Перемишлі, Рогатині, Тернополі, Луцьку, Кременці, Судовій Вишні, Києві та багатьох інших українських містах.

Більшість українських феодалів та церковні ієрархи в XVI ст. почали віддалятися від національної культури – мови, традицій, православної віри і підпадали під вплив католицької віри та різноманітних реформаційних течій. Український письменник, церковний та освітній діяч М. Смотрицький під псевдонімом «Теодор Ортолог» 1610 р. надрукував свій видатний полемічний трактат «Тренос», де відобразив скорботу Православної церкви за династіями, які раніше були віддані вірі своїх предків, а зараз її покинули [7]. Тому міщанство зі своїми церковними братствами виступило як єдина реальна сила не тільки на захист Православної церкви, але й на виведення освіти на європейський рівень.

Під впливом західних та східних культурних течій які поширилися на українських теренах у XVI ст. відбулося пошкваллення освіти, в першу чергу це відкриття різноманітних навчальних закладів та друкарень. Польська влада відкривала католицькі, а згодом і єзуїтські школи, під впливом

європейської реформації засновуються протестантські, кальвінінські та соціанські навчальні заклади. Церковні братства також активізують свою діяльність по відкриттю власних шкіл. Наприкінці XVI ст. в статутах братств було прописано закладання шкіл у першу чергу в таких великих містах, як Львів, Луцьк та Вільно, а потім і по інших населених пунктах.

Серед українських магнатів саме князь К. В. Острозький проявив себе як великий реформатор та просвітник. Вже з самого початку своєї діяльності він почав у підлеглих йому містах і монастирях влаштовувати школи. Так, в 1572 р князь, записав Дмитрію Митуричу «землю пустую» в Турові, з тим, щоб він замість плати за неї «порядне при Церкви Божией служил и пильновал и школу держал, и уставником был, конечно» [12, с. 199]. Про заснування школи у Володимирі 1577 р. тогочасні документи свідчать, що єпископ Володимирський Теодосій Лазовський зі своїм кліросом (капітулою) «за напомнимем вел. п. Костянтина кн. Острозького» переводять спеціальну фундацію для школи у Володимирі, «аби ховано два бакалери таких, жеби оден учил по грецку, а другий по словенску». І в «дійсності два такі «бакалери» (учителі) з Острога, вчили у Володимирській школі» [11].

Найпершим православним навчальним закладом вищого гуманітарного типу був Острозький греко-слов'яно-латинський колегіум, що його сучасники називали по-різному: «училищем острозко и греко-словянским», «грецьким колегіумом», «тримовним ліцеєм», «тримовною гімназією», «греко-слов'янською школою», «академією» [13]. Острозьку школу-колегіум було побудовано за типом західноєвропейських учбових закладів, але з «грецьким», тобто православним спрямуванням. Тут викладалися «сім вільних наук» – тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадріум (арифметика, геометрія, музика й астрономія). В Острозі працювали вчені, «дидаскали» грецької, латинської і слов'янської мов, математики, астрономії, музики і хорового співу [5].

Таким чином, Острозька академія не відходячи від засад грецького східного обряду, скористалася досягненнями західноєвропейських освітніх традицій. Конкурування шкіл, які належали різним конфесіям, фактично вдосконалювало систему освіти в Україні. Вивчення латини відкривало шлях до європейських джерел освіти, сприяло поширенню книг польського, німецького, французького, італійського видання. Латинська освіченість підвищувала культурний рівень українців створювала передумови для успішної конкуренції української культури на міжнародній арені.

Одна із семи вільних наук – музика, яка викладалася в братських школах означала церковний та богослужбовий спів, Вона була необхідною у протистоянні до католицького та різноманітних реформаційних партесних співів. У зв'язку з цим талановиті українські півчі

відправлялися на навчання закордон у православні храми. Так в 1558 р. послані зі Львова та Перемишля молоді дяки опановують новогрецький та сербський спів у молдавському монастирі у Сучаві – одному з центрів новогрецької та балканослов'янської культур. Заснований в 1466 р. господарем Штефаном III «Успіння Пресвятої Богородиці монастир Путна» в Сучаві був православною святинею часів Молдавського князівства. Від середини XVI ст. зберігся лист молдавського воєводи Олександра Лепушняну до Львівського Успенського братства, в якому він запрошує дяків до Сучави навчатися сербському і грецькому співу: «Пришлете до нас чотири дяки, млоденци добрыи, а мы их дамо на наученіє пенія Греческого и Сербского, и коли ся научат, мы их зася пустимо до вас, одно штобы мели голоса добрыи, бо из Перемышля також до нас посланы суть дякове на науку» [8].

Це було нове ренесансне мистецтво співу, зазначав Д. Разумовський, з виразно усамостійненими музичними елементами, зокрема, як твердили давні автори, «мусикійським», тобто акордовим складом. Мабуть, малась на увазі техніка співу з «ісоном», коли до ведучого мелодичного голосу соліста підключались один або два педальні голоси, внаслідок чого й виникали акордові й акустичні співзвуччя, які могли нагадувати латинський «мусикійський» спів. Структура мелосу новогрецьких наспівів дійсно несла в собі ознаки багатоголосного виконання: це опора на акордові звуки, високий рівень метроритмічної організації, що й могло викликати певні паралелі зі співом «латинян» [9, с. 155].

Церковні братства досить швидко звернули увагу на багатоголосний спів в католицьких храмах, який захоплював православних. Постало питання запровадження партесного співу в братських школах і православних церквах. Впровадження кардинальних інновацій у церковне професійне мистецтво відбувалося завдяки ініціативі братчиків-міщан, які привносили «латинські» стилеві засоби в православний церковний спів. Це стало можливим лише завдяки незалежності братств від місцевої єпископської та київської митрополичої влади. Львівське Успенське братство, при якому було відкрито школу (1586), подбало про свою усамостійненість, одержавши ставропігію (незалежність) від східних патріархів з метою отримання більших прав і проведення рішучих змін в церковній сфері та освіті. Східними патріархами в 1589 р. також була санкціонована «вольность друкувати... училищу потребніе» підручники. В 1591 р. з'явилася грамота патріарха на «музичное співання, то есть нотное», тобто на навчання та виконання у церкві акордово-гармонічного співу за «латинськими» взірцями. Це нововведення потребувало додаткової підтримки, тому в 1594 – 1598 рр. олександрійський патріарх Мелетій Пігас видає кілька послань до православних Речі Посполитої на підтримку як нового мусикійського, так і давнього ірмолоїного співу. В посланні до всіх православних патріарх

пише: «Что скажем о музыку? То, что восхвалим Бога и живым голосом или голосами, как где и у кого принято петь Богу... Мы не порицаем ни одногласнаго ни многогласнаго пения, лишь бы оно было вполне прилично и благопристойно» [4]. Подібне підтвердження православні Польщі отримують також і від константинопольського патріарха Кирила Лукаріса в 1614 р.

Київська школа церковного співу формувалася поступово. Перший етап: києво-братський, що тривав близько двох десятиліть (1615 – 1632). Другий – києво-могилянський, що припадав на 30–50-ті рр. XVII ст. У києво-могилянський період значно посилюється пролатинська, західноєвропейська орієнтація. Так, в оточенні головного ідеолога культурно-освітніх реформ митрополита Петра Могили, який вів справу до об'єднання різних конфесій та створення окремої Київської патріархії, працювали музичні дячі, що сформувались як у православному, так і в унійному середовищах; цьому сприяла загальнопоширена в Україні практика переходу з однієї конфесії до іншої. Тому саме у києво-могилянський період складаються оптимальні умови для кристалізації слов'яно-латинської культури бароко.

В перші роки свого існування, а саме в 1642 р. луцька братська школа прийняла власний статут – «Прав школы Греко, латинословенскои Луцкои, Артикулы». Приводом до складання та затвердження цього статуту стала передача школи у підпорядкування інокам братського монастиря та бажанням підняти статус цієї школи до рівня місцевої єзуїтської колегії. Передача школи була оформлена особливою постановою, де визначалися права і обов'язки обох частин луцького братства – світської і духовної, яку представляли ігумен та іноки крестовоздвиженського монастиря. В обов'язки ігумена входило утримання «вчителя і «старшого співака (півчого)», общим столом и отечески заботясь о них, ибо они особенно сильно содействуют красоте богослужения. Вместе с братіей он избирает из своей среды ректора для ежедневнаго надзора за всеми певчими, за школой и поведением и занятиями как учащихся, так и даскала» [12, с. 343-344].

Справу підготовки півчих братчиками було поставлено й організовано доволі професійно: оскільки хорівий спів становив «зовнішню красу церковної служби». В «Інструкції» вчителю Федору Ружкевичу в параграфах сьомому зазначалося, що він «обязательно должен позаботиться о музыке, чтобы бас был с хорошим голосом и ровным, дисканты – с возможно более (звонкими и) приятными голосами, тоже и альт с тенором, и дискантов чтобы содержал прилично, дабы кто вследствие недостатка не сбежал». Параграф восьмий звучав так, «пріискать хороших певчих и заботиться о церковном пеніи» [12, с. 441, 461,

Про якість музичної освіти в братських школах в XVII ст. красномовно свідчить факт, який стався в Луцьку в 1627 р. Як зазначає К. Харлампович приводом було бажання єзуїтів переманити одного

братського півного Івана (дисканта). Та, коли умовляння не допомогли керівництво колегиї дало вказівку своїм учням силою забрати його і «других при нем виборнейших спеваков з монастыря и з школы брацкое». В братській школі виявилося багато посполитого люду і все закінчилося масовою бійкою палицями та книжками [12, с. 345]. Такі протистояння між школами, які належали до різних конфесій, були непоодинокі. Це свідчить про непримиренність та жорстку конкуренцію, що відбувалася в освітньому та культурному житті православних та католиків.

«Латинська орієнтація» в системі освіти та музичного оформлення церковного дійства викликала певний опір, зокрема львівського єпископа Гедеона Балабана. Але найчіткіше виклав суть нововведень та своїх заперечень братчиком Іван Вишенський. Він засудив «мусикійський» спів у церкві як «вавилонські страсті музики», закликав покінчити з «латинськими» співами у церкві («латинський смрад пісней з церкви виженіте»); протестував проти приземлення мови священних писань («простим язиком літургію не виворочайте») [1, с. 55, 56, 203].

Розбудова нової музичної культури спиралася на три головні інновації: перехід на нову загальноєвропейську музичну писемність; освоєння нормативів акордового тонально-гармонічного багатоголосся, яке на той час у різних формах існувало як у латинському, так частково й у новогрецькому та протестантському церковному співі; нарешті нова система музичного виховання у братських школах стала доступна для молоді всіх суспільних верств населення України. Дуже важливою інновацією стала докорінна реформа музичної писемності. Відмова від середньовічних невм і опанування сучасною лінійною нотацією прискорили еволюцію тонально-гармонічного мислення. В першу чергу це відбулося в ірмолойному репертуарі в рукописах наприкінці XVI – початку XVII ст. Найдавніші зі збережених зразків цієї нотації бачимо в Львівському та Супрільському Ірмологіонах наприкінці XVI – початку XVII ст. Нова нотація стала засобом для освоєння складніших музичних форм, оскільки дозволяла фіксувати з великою точністю не лише звуковисотні, а й метроритмічні параметри в музичних творах.

Особливістю київської нотації є те, що в ній поєднуються три історичні типи музичного письма: старолатинська (хоральна нотація) з характерним механізмом релятивного запису висоти звуків у вокально-хорових творах; новолатинська (мензуральна нотація) з розробленою системою ритмічних тривалостей, нарешті невмений нотопис, звідки запозичено основні графічні форми нот: «статті» – для позначення цілої ноти, «столиці» – для половинної ноти, «фіти» – для розгорненого каденційного звороту. Інші знаки нотопису – бревис, четверть, вісімка, знаки ключів та бемоля – взято з латинського письма змішаного хорально-мензурального типу.

В католицьких та протестантських школах навчальними матеріалом були латинські посібники за якими велося навчання співу «на голоси». Популярними були праці Себастьяна Фельштинського – католицького музиканта родом з-під Самбора в Галичині (він іменував себе «Кохоіанус»), а також протестантського педагога Йогана Шпангенберга. Твори цих авторів, які були написані латиною, багаторазово перевидавались у Кракові, що свідчило про поширеність у шкільній практиці.

У братських школах на першому етапі використовували давні методики навчання музичної грамоти за Ірмологіоном; цей збірник наспівів був першим музичним букварем для молоді. Традиційними були елементарні форми освоєння простого багатоголосного співу на три голоси (низ, путь, верх), як засвідчує невелика азбука «Яко же обично» невідомого автора. В цьому посібнику в сконцентрованому виді подавалась основна інформація про релятивну методику читання нот, з наголосом на засвоєнні акордів [16, с. 412 – 413].

Київським підручником, призначений для спеціалізованого навчання і півчих був «Наука всяя мусикіі, аще хошеши, чоловіче, розуміти київськое знамя і пініе согласное і чинно сочиненное». Ця праця, також анонімна, спирається на змішану нотацію. Нормативним складом хору тут вважається чотириголосся, яке в разі потреби може бути збільшене «хоч і на сто голосів», але з тією самою чотириголосною основою. Учні освоювали цілий набір ключів, ритмічних вартостей нот і пауз, а також різноманітних метрів. В цьому підручнику учнів ознайолювали паралельно як з «київськими» квадратними, так і з «римськими» круглими нотами. У цьому навчальному посібнику наводяться численні зразки акордів-тризвуків, розгорнених каденційних побудов, що спираються на вже сформовану систему мажору та мінору. Унікальною в «Науці» є своєрідна добірка навчальних етюдів для сольфеджування. Це розгорнені аріозні композиції, виконання яких потребувало високого рівня вокальної техніки. Отож, «латинська» в цілому теорія музики стикається в цьому підручнику з мелосом розвинених форм творчості як східного, так і південного ареалу тогочасних православних культур. Музична термінологія «Науки»: слова латинського, грецького, церковнослов'янського походження вільно чергуються з термінологічними новотворами польською та українською мовами. Таким чином, у братських школах вживали і найпростішу, традиційну ірмолойну методику навчання музичної грамоти, «простого» багатоголосся (низ, путь, верх), а також законів акордового узгодження голосів у партесному багатоголоссі концертного фігурального складу.

Найдавнішим трактатом, у якому зафіксовано особливості «київського» співу як він побутував у 50-х рр. XVII ст., є «Повість о пінії мусикійськом» невідомого автора. Сучасну професійну хорову музику України – «київське пініе» – він

характеризує як «многоголосну композицію», «мусикійське согласіє», тобто як багатоголосний спів, що формувався в протиставленні до «вереску органів» у римських костелах та на їхнє «посрамленіє» [15].

Загалом у фрагментарних, випадково збережених документах за першу половину XVII ст. знаходимо згадки про кілька десятків книг-поголосописів, у кожній з яких могли міститися десятки окремих партесних творів, що засвідчує опис бібліотеки Львівського братства (1697), де подається точний перелік репертуарного складу численних партесних зшитків [10]. Отже, вимальовується досить великий партесний репертуар різноманітного хорового складу, що зберігався, зокрема, на полицях нотного сховища Львівського братства.

Про стилістичні риси раннього періоду партесної творчості, зазначає Н. Герасимова-Персидська, можна судити приблизно, на основі випадково збережених творів та їхніх фрагментів, датованих першою половиною XVII ст. Це два зразки «простого співання», коли всі голоси хору під час співу одночасно вимовляють склади тексту, «ніби одними устами», та дві пам'ятки концертного («фігурального», «ламаного», тобто імітаційного) багатоголосся, при якому голоси усамостійнюються і музично, і текстово, вимовляючи слова неодноразово. Зразки «простого співання» бачимо в Супрасльському Ірмологіоні (1638 – 1639) Федора Симеоновича з Бережан (Поділля) [2, с. 13 – 16].

Церковному співу починали навчати хлопчиків змалку, одночасно з читанням по складах. Ці заняття тривали впродовж усього шкільного курсу: «Найпервій научившимся складов літер, потом грамматики учат, притом же ... читанію, співанію». Основною, а при тому щоденною практикою, був церковний спів і участь дитячого хору в літургії. Постійна практика акапельного співу була серйозною школою виховання півчих. Якщо для розвитку голосу, слуху потрібною була регулярність щоденних занять, то для засвоєння теоретичних знань, «правил» церковного співу відводився один день – субота. Музична «азбука», або «граматика», спиралась на релятивну систему і включала в себе основи сольмізації, тобто читання та запис нотного тексту у двох релятивних звукорядах, так званому дуральному та бемолярному; освоєння повної хорової гами у трьох регістрах, від G великої октави до e другої октави та систему ритмічних вартостей звуків, пауз та метрів, які використовувались у нотних партесах [14, с. 197 – 224].

Молодь навчали «простому», тобто акордово-гармонічному співові на голоси, коли всі учасники хору вимовляють склади тексту синхронно, одночасно. Цей плавний, так званий рівний спів (*cantus planus*) складався з головної мелодії в середньому голосі, спирався на гармонічний бас і доповнювався підголоском у дисканті. Така форма «простого» багатоголосся стала нормативною і для григоріанського хоралу, і для протестантської

псалми, і для «русського хоралу». Учні займалися не тільки церковними співами; шкільне віршування мало форму співаного віршування. Це були привітальні пісні, з якими школярі ходили по домах городян, випрошуючи милостині на прожиття. Так братські школи стали осередком народження школярської пісні, створення раціонального варіанта музичної азбуки, граматики, позбавленої схоластики й теоретизування, властивих деяким латинським посібникам; а головне, братські школи стали лабораторіями освоєння технологій концертного хорового співу, який є основою українського музичного бароко.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Перші церковні братства в Україні створювалися як християнські общини навколо церкви задля допомоги їй існуванню та регламентації внутрішнього церковного життя. Під впливом західних та східних культурних течій які поширилися на українських теренах у XVI ст. загострюються конфесійні протистояння, які в свою чергу спонукали бурхливий розвиток просвітництва. Православні церковні братства активізують свою діяльність в освіті, а саме відкривають навчальні заклади при своїх товариствах. Одна із семи вільних наук, яка викладалася в школах – музика, а саме церковний спів стає важливим чинником у протистоянні до різноманітних реформаційних партесних співів. Українські майстри, творчо адаптувавши здобутки західноєвропейської хорової та інструментальної музики створили унікальний та неповторний церковний спів. Цей багатоголосний церковний спів української Православної церкви, який сформувався в XVI – XVII ст., поширився по всій Україні завдяки братським школам і за підтримки східних патріархів.

Формування багатоголосного церковного співу в братських школах відбувалося завдяки таким інноваціям як перехід на новий загальноєвропейський нотопис; освоєння гармонічного багатоголосся, яке на той час існувало як у латинському, так частково й у новогрецькому та протестантському церковному співі. Поки що неможливо однозначно відтворити картину переходу від невменого нотопису до лінійної нотації, цей процес був доволі тривалим. В майбутньому плідна співпраця українських вчених-медієвістів з польськими та німецькими колегами дасть можливість прояснити невідомі сторінки популяризації багатоголосного (партесного) співу в Україні.

Список літератури

1. Вишенський І. Твори, 1959. – Київ, 1959. – 247 с.
2. Герасимова-Персидська Н. Хоровий концерт на Україні в XVII-XVIII ст. – Київ, 1978. – 182 с.
3. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст. – Київ: Наук. думка, 1966. – 248 с.
4. Мальшевский И. И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах

Русской церкви. Киев : тип. Киевопечер. лавры, 1872. – 2 т.

5. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994. – 288 с.

6. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т.: Т. 1-2. – К.: Україна, 1993. – 284 с.

7. Павленко Г.І. Тренос, або плач Східної церкви <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history>

8. Письма Молдавского господара Александра к Львовскому братству // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России: собранные и изданные Археографическою комиссиею. Ред. Н. Костомаров. Санкт-Петербург: Изд. археографической комиссии, 1863. – Т. 1. – 322 с.

9. Разумовский Д. В. Церковное пение в России. Москва. 1-й вып. -1867; 2-й вып. - 1868; 3-й вып. – 1869. – 362 с.

10. Реєстр нотних зошитів, що належали львівському ставропігійському братству //

Українське музикознавство. – 1971. – Вип. 6. – С. 245-251.

11. Трембіцький А. Острозька Академія у працях Володимира Січинського <http://eprints.oa.edu.ua/2979/1/Trembitskyi%20Anatoli.pdf>

12. Харлампович К. В. Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII века отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – 524 с.

13. Харлампович К. Острожская православная школа // Киевская Старина. – 1897. – № 7-9.

14. Цалай-Якименко О. Київська нотація як релятивна система // Українське музикознавство. – Київ, 1974. – Вип. 9. – С. 197-224.

15. Цалай-Якименко О. «Повість о пінії мусикійськом» – видатна пам'ятка вітчизняної музично-естетичної думки // Українське музикознавство. – 1976. – Вип. 11. – С. 51-71.

16. Цалай-Якименко О. Музикознавство і педагогіка // Історія української музики. – Київ, 1989. – Т. 1. – 446 с.

Shabanova T. D.

Scientific applicant

National Tchaikovsky Music Academy of Ukraine

DRAMATURGY IN THE JAZZ COMPOSITION AS A DEFINING FACTOR OF REALIZATION OF CREATIVE CAPACITY OF THE PERFORMER

Шабанова Тат'яна Даниловна

Соискатель,

Национальная музыкальная Академия им. П. И. Чайковского

ДРАМАТУРГИЯ В ДЖАЗОВОЙ КОМПОЗИЦИИ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ФАКТОР РЕАЛИЗАЦИИ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ИСПОЛНИТЕЛЯ

Summary: The article describes the rationale for the mechanisms for realizing the creative potential of a performer-improviser in a dramaturgically decorated jazz composition. The principles of structural-theoretical and form-generating parameters are shown. Their relationship with artistic and semantic tasks set by a jazz performer. Conjugation of these tasks with the ethical-aesthetic categories of the personality of the improviser, as a carrier and translator of the creative idea. The expediency of the impact of dramatic intensity on the deep processes of transformation of the performer's personality and the listener's personality is shown.

Аннотация: В статье изложено обоснование механизмов реализации творческого потенциала исполнителя-импровизатора в драматургически оформленной джазовой композиции. Показаны принципы структурно-теоретических и формообразующих параметров. Их взаимосвязь с художественно-смысловыми задачами, поставленные джазовым исполнителем. Сопряжение этих задач с этическо-эстетическими категориями личности импровизатора, как носителя и транслятора творческой идеи. Показана целесообразность воздействия интенсивности драматургического потенциала на глубокие процессы трансформации личности исполнителя и личности слушателя.

Key words: *improvisation, dramatic potential, creative thinking, structure transformation, melodic improvisation.*

Ключевые слова: *импровизация, драматургический потенциал, творческое мышление, трансформация структуры, мелодическая импровизация.*

Постановка проблемы. На протяжении всего XX века мы наблюдали всесторонний интерес к джазовой музыке, к её появлению и развитию. Более того, джазовая музыка стала популярна не только у себя на родине США, но и в других странах и континентах. Возникновение джаза и его развитие на протяжении всего XX века было не

случайным. Этой проблеме уделяли внимание многие историки джаза: Дж. Л. Коллиер, Ю. Панасье, Д. Сарджент, М. Стернс, Й. Берендт, В. Конен. Они рассматривали джазовый феномен с позиций истории, социума, психологии и практики, как предмета искусства. Тем более, что данное музыкальное направление нашло отклик в

творчестве многих музыкантов не только джазовых, но и классических, занимающихся профессиональной композицией, аранжировкой, оркестровкой. Примером может служить практически вся французская шестёрка: Д. Мийо, Ф. Пуленк, Э. Сати, Ж. Орик, Ж. Тайфер, А. Онеггер; также немец К. Вейль, чех М. Дворжак, позднее творчество русских композиторов А. Скрябина, С. Рахманинова; одесского эмигранта Д. Гершвина (Гершвиц); также ряд профессиональных композиторов второй половины XX века из разных стран: Франции, Германии, Украины, России, Белоруссии, Польши, Бельгии и т. д.

Джазовая музыка успешно проникает в область эстрадного музыкального направления во многих странах мира. Мы можем наблюдать такое проникновение различных джазовых элементов в некоторые отрасли музыкального искусства для драматургического усиления композиционного развития. Так, заимствуются элементы джазовых стилей «фри»-джаза и «фьюжн», импровизационная декламация органично влетает во французский шансон. А поскольку джазовая музыка оказала большое влияние на многие отрасли музыкального искусства, начиная от фольклора и заканчивая классикой, то джаз не мог не воспринять влияния всего отличного от него музыкального наследия. Да и сам джаз на сегодняшний момент находится в очередном стилевом поиске.¹ Этот процесс естественен и сопряжён с развитием. И это развитие напрямую связано с развитием общества. Точнее сказать, с социально-психологической трансформацией родоначальника общественных отношений – человека-творца. И джазовая музыка является тому наглядным подтверждением. Вступая в XXI век, тот Джаз, который мы знаем и помним как традиционный (блюзовый), свинговый, импровизационный (спонтанный), претерпел существенные изменения. Более того, джазовой музыке за сто лет её существования уделено должное внимание во многих исследованиях, публикациях, статьях, учебно-методических сборниках, начиная со второй половины XX века. Нельзя сказать, что эти попытки всегда удачны хотя бы потому, что молодые исследователи часто опираются на дилетантов-любителей от джаза. Например, на Л. Переверзева, А. Баташёва и многих других [7, с. 3]. Лифшиц Д. Р. назвал свою диссертацию – «Феномен импровизации в джазе»,

¹ В течение последних десятилетий джазовые композиции строятся на синтезе различных музыкальных направлений: фольклорных, этнических, ассоциативно-абсурдных, сонорно-психологических, акустических. Можно, также, наблюдать некоторый коллапс в джазе, который, как искусство, растворился в смежных отраслях музыки.

² «В результате переноса вокальной негритянской музыки и негритянского ритма в инструментальную сферу родилась новая оркестровая музыка – джаз» [Панасье Ю. «История подлинного джаза», с. 22]. «Он

в то время, когда джаз уже является импровизацией. Само слово Джаз а priori подразумевает импровизацию. В этом же автореферате рассматривается состязательность (жем-сейшн), как стремление «переиграть» - но в чём? «вступить в диалог» - но о чём [4, с. 10]? Джаз, как молодое сравнительно искусство, уже обрастает своим тезаурусом, терминологией смежных видов наук человеческой деятельности. На сегодняшний день такое учебное понятие как «клише», уже заменено на «паттерн», во многом изменивший психологию первоначального смысла термина «клише» [4, с. 8]. В автореферате Кинуса Ю. Г. на странице 3 говорится о попытке взаимосвязи импровизации и композиции [2, с. 3]. Но об этом уже написал в далёком 1968 году Й. Берендт [1, с. 92]. Да и само отношение джазовых музыкантов к данной отрасли музыкального творчества претерпело существенные изменения.

Неизменным в любом поиске в любой приобретённой форме для джазовой музыки остаётся мелодическая импровизация. В структурно-морфологическом и импровизационно-исполнительском [9], а также в аспектах композиционного синтеза [10] - мелодическая импровизация уже освещалась в ранее изложенных статьях.

Анализ последних исследований и публикаций. Однако проблема мелодической импровизации, являющейся основным принципом джазовой музыки и её драматургического потенциала, остаётся без должного внимания и, следовательно, требует очень серьёзного исследования. В. Конен в своей книге «Рождение джаза» пишет, что «джаз воспринял ряд фундаментально важных признаков, противостоящих классическому строю европейской музыкальной мысли. Это – импровизационность как основной принцип развития» [3, с. 14]. Импровизация, как основной принцип джазовой музыки, реализуется через мелодическую горизонталь. Роль ударных инструментов в формировании ритмоинтонационной горизонтали является практически сакрально-тотемической. Тотемическая память естественным образом синтезировала ритуальную барабанную ритмику с мелодической импровизацией, образовав джазовую ритмоинтонационную горизонталь характерную для музыки американского континента². Будучи искусством афроамериканского населения, джаз

(ударник) – сердце джазового оркестра, несущее ритмическую жизнь всему организму... стимулирует импровизирующих музыкантов, которые быстрее обретают вдохновение и сами начинают играть с большим свингом. «[Панасье Ю. «История подлинного джаза», с. 24]. «Первые негритянские пианисты рассматривали рояль не как самостоятельный музыкальный инструмент ... как набор из 88 барабанов (у рояля 88 клавиш). И по сей день на негритянском слэнге “eighty-eight” – «восемьдесят восемь» означает рояль». [Коротков С. А. История современной музыки (курс лекций). – К. 1996, - 292, с. 26].

отражал социальную действительность, историческую сущность данного народа и отображал его идеи посредством специфической импровизационной музыки.³

Таким образом, ритмоинтонационная горизонталь в импровизационном драматургическом развитии способна отображать и развивать волнующие события, в которых отражаются напряжённые моменты общественной и личной жизни человека. Присущий общественной жизни драматизм с его противоречиями, антагонистической борьбой, столкновениями людей противоположных, или, точнее сказать, разнообразных взглядов и характеров является неотъемлемым драматургическим фактором импровизационного исполнительского процесса в джазовой музыке. Более того, является стилевой особенностью творческой личности джазового музыканта. И эта особенность отражает не столько совокупности музыкальных средств, в том числе технического порядка. Сколько нравственно-эстетическая позиция личности импровизатора в передаче драматургии джазовой композиции. Т. е., джазовый музыкант использует стилевые особенности для реализации эмоционально-художественной идеи. Но при этом подчиняет не содержание под технологические возможности, а технику под идейный замысел.

Выведение нерешённых ранее частей общей проблемы. Таким образом, драматургия как смысловой потенциал, как тенденция реализации идейного замысла в джазовой музыке воплощается через мелодический импровизационный исполнительский процесс. Где мелодическая импровизация является продолжением творческого процесса мышления исполнителя-импровизатора. Где фактологические составляющие комбинируются с интенсивностью индивидуального напряжения мысли, которая выводит на уровень объективации целостного композиционного процесса. В III разделе («Мелодическая импровизация») учебно-методического пособия «Основы импровизации» приведён подробный драматургический анализ «Блюза» М. Шмитца [8, с. 17]. Но разница в анализе данного метода заключается, прежде всего, в том, что анализ драматургии блюза производился по

выписанному нотному материалу и являлся логическим следствием в методологии основ импровизации. В этой же статье мы продемонстрируем максимально спонтанное импровизационное развитие и анализ его драматургического потенциала.

Цель статьи. Итак, в данной статье мы рассмотрим импровизационный процесс на уровне глубокого драматургического генезиса и обозначим её цель – внедрение импровизатором-исполнителем драматургического потенциала в развитие импровизационной композиции.

Для **изложения основного материала** необходимо выявить ряд составляющих аспектов, необходимых в драматургии джазовой импровизации. Эти аспекты, в которых тщательно рассматриваются основные этапы собственно импровизационного мышления и практического воплощения, размещены в учебнике «Основы импровизации»⁴.

Проиллюстрируем основные положения драматургического метода на примере музыкальной темы, используемой в докладе, в основе которой находится предложенный на конференции⁵ телефонный номер – 243–73–79.

К такой иллюстрации мы прибегли не случайно. Для того чтобы импровизация была наиболее наглядной и соответствовала своему прямому значению, то есть, сиюминутности исполнения, необходимо было создать импровизационную композицию без предварительной подготовки. Но, чтобы исключить даже намёк на некую договорённость в плане мелодического материала, пришлось прибегнуть к quasi-алеаторическому приёму, лишённого даже какой-либо ритмической основы.

Таким образом, телефонный номер 243–73–79 явился основой мелодической темы. Ноты, которыми соответствуют данные цифры номера, образуют мелодическую конструкцию: ре I – фа I – ми I – си I – ми I – ре II. За основу такого распределения цифр был взят До-мажорный лад. Соответственно расположению ступеней до-мажорного лада, порядковый номер соответствующий цифре 1 будет начинаться с первой ступени данного лада – ноты До I октавы. В октаве восемь ступеней, следовательно, телефонные цифры больше 8 будут выходить за

³ Поначалу это были различные по содержанию спиричуэлы, затем – блюзы. То есть, вокальное импровизационное музицирование. Затем – синтез – вокально-инструментальное музицирование. Появление марширующих оркестров. Появление рэгтаймов. И, наконец, появление традиционного джаза

⁴ Задачи, поставленные в первом учебнике «Основы импровизации», целиком претворяются и используются в успешном овладении драматургическим методом импровизации.

В контексте мелодической импровизации как интеллектуально-творческого метода, приведены теоретико-исполнительские категории:

1. Разные виды туше (редакторские штрихи). 2. Динамические градации (относительно генерального темпа). 3. Агогика. 4. Фразовое варьирование.

⁵ Доклад был озвучен автором данной статьи и проиллюстрирован на научной конференции в киевской НМАУ имени П. И. Чайковского 27 марта 2011 года на кафедре теории музыки. В основу данного драматургического метода легли материалы научной статьи тезисно изложенной на конференции. Сама научная статья в сокращённом варианте вышла в сборнике научных статей "Науковий вісник" выпуск 104 под рубрикой «Драматургічна організація музичного твору» – Київ 2012, под названием «Драматургія в джазе як неотъемлемий фактор імпрвизаціонного виконавчого процесу».

пределы октавы, подобно ступеневой нумерации сложносоставных интервалов.

предварительному объяснению, соответствуют следующие ноты, буквы, ступени:

Итак, мы получили предложенный телефонный номер, которому, согласно

2	4	3	7	3	7	9	—	цифры телефонного номера
re I	fa I	mi I	si I	mi I	si I	re II	—	нотное распределение цифр номера в ладу
d I	f I	e I	b I	e I	b I	d II	—	буквенное обозначение цифр номера в ладу
II	IV	III	VII	III	VII	IX	—	ступеневое распределение цифр номера в ладу.

Римские цифры возле нот и букв обозначают нумерацию октав.

Таким образом, мы получили мелодический рисунок (**пример 1**):

Пример 1

Без тональности, гармонии и размера такая звуковысотная мелодическая фигура ни о чём не говорит. Исполнителю, набравшему такую звуковую комбинацию, для создания музыкальной композиции необходимо:

- 1) внимательно вслушаться в звучание заданных нот,
- 2) организовать эти ноты ритмически, чтобы выявить тональный устой,
- 3) определить и, собственно сыграть первый аккорд, наиболее соответствующий первым звукам данной мелодии,
- 4) определить, таким образом, тональную и функциональную принадлежность взятого аккорда,
- 5) соответственно первому аккорду выявить дальнейшую последовательность функциональных гармоний.

Следует отметить, что исключительно мелодический материал темы диктует тонально-гармонический план. Или, как в данном случае, часть тематического материала. Естественно, что семизвучная фраза не может дать полной художественной картины. Поэтому данная фраза тиражируется, практически не изменяясь, давая возможность изменяться гармоническому сопровождению. Такое изменение, как правило, драматургически обогащает гармонию и даёт возможность исполнителю-импровизатору с разных эмоциональных сторон рассматривать данную мелодию, которая и породила эти гармонические обогащения (**пример 2, пример 2а**):

Пример 2

Пример 2а

Следует отметить, что полученная фраза, как оказалось, из числовой данности представлена двумя мотивами, располагающимися в двух тактах. Будучи выразительным музыкально-смысловым элементом, каждый мотив является структурно-метрической единицей. И в качестве такого выразительного элемента мотив представляет собой ритмоинтонационный мелодический оборот. В данном случае два мотива, организованные во времени, объединённые во фразу и поддерживаемые гармоническими оборотами, создают концентрированный аспект дальнейшего образно-тематического музыкального материала. Здесь мы видим первый аспект драматургического плана – **причина-конфликт**.

Надо сказать, что обогащённая гармония, или импровизированная, в свою очередь способствует

дальнейшему развитию и драматургической насыщенности мелодической импровизации, той самой, которая первоначально способствовала появлению этой самой гармонии. О гармонической импровизации, или её обогащении более подробно нами изложено в учебно-методическом пособии. [8, с. 10].

Владея структурными параметрами формы, о которых говорилось выше, исполнитель интонационно и гармонически подводит повтор уже мелодико-гармонической фигурации к кадансу. По своей структуре заданная фраза представляет собой повествовательно-вопросительную конструкцию (мотив!?! + мотив!?! = фраза!?!), что соответствует драматургическим составляющим (*пример 3*):

Пример 3

Эта конструкция из двух мотивов охватила двутактовое пространство. Мелодическая фраза-двухтакт повторялась, благодаря обогащённой гармонии, трёхкратно. И логично по структуре подвела музыкальный материал к кадансовой области. Именно в кадансовой части формы исполнитель-импровизатор завершил повествовательно-вопросительную мелодическую последовательность ответно-утвердительно-

кадансовым оборотом. При этом исполнителю потребовалось изменить мелодическую линию и проявить своё композиторское отношение. Причём, для драматургической полноты используются динамические нюансы, соответствующие мелодической фразовости (*mp*, *crescendo*, *liga*) и исполнительские штрихи (*-tenuto*, *staccato*, *sforzando*) для более точного отображения характера тематического материала (*пример 4*):

Пример 4

Allegretto con moto

Для того чтобы у слушателя осталось более глубокое и ясное впечатление от только что родившейся и завершённой по форме темы, необходимо эту тему ещё раз повторить. Но теперь исполнитель-импровизатор обогащает мелодический материал не только гармонически, но и динамически (звучание увеличивается на параметр – mf и продолжает наращиваться до ff). Происходит суммирование не только ритмоинтонационных и мелодико-гармонических конструкций в плане образно-содержательного напряжения, которые полностью базируются на исполнительских и внутренних качествах импровизатора⁶, но и динамико-агогическое суммирование на исполнительском уровне.

Очень сложно придать некую глубокомысленную значимость такой весьма незатейливой мелодии. И, тем не менее, исполнитель-импровизатор, за счёт обогащённой гармонии и подачи мелодико-тематического материала на разнообразных динамических уровнях, достигает известного художественного результата. В этом процессе большое значение отводится умению фразировать с различными интонационными нюансами одну и ту же мелодическую фразу. Способность уловить глубину в маленькой попевке, из которой на глазах вырастает музыкальная тема с драматургическим развитием, вызвана эмоционально-художественным процессом мышления. Собственно, это творческое мышление и побуждает исполнителя форматировать имеющийся музыкальный материал в цельный музыкальный образ⁷.

Этот аспект проблемы всегда как-то умалчивается толи по причине ложной скромности ещё здравствующего музыканта-импровизатора, толи по причине горделивой теплохладности тех, кто не способен к каждодневной, напряжённой, изнуряющей работе в поисках творческого идеала⁸. Всё, что мы читаем о музыкантах прошлого, увы, доходят до нас из воспоминаний их близких или современников. Об их истинной натуре, идеалах и

⁶ Сложность музыкального образа обуславливается не только тем, что он охватывает любой выразительный музыкальный материал, но и прежде всего по своему существу – вследствие выразительной ассоциативной связи музыки с отображаемой ею реальной действительностью (внутренним миром человека и внешним миром). Первое является следствием второго. Проблема музыкального образа в целом, тесно связанная с вопросами музыкального восприятия, творчества и ассоциативных процессов, чрезвычайно сложна. (Тюлин Ю. Н. – Стрoение музыкальной речи // Государственное музыкальное издательство Ленинград – 1982г.).

⁷ В этом процессе задействованы всё мастерство исполнителя-импровизатора: его владение исполнительским ремеслом; владение научным подходом, касающимся теоретических основ построения импровизации; способность психологического раскрытия импровизационного процесса; и, конечно же, нравственно-эстетическая позиция личности импровизатора в передаче драматургии джазовой

борьбе (конфликте) мы можем судить лишь по их критическому эпистолярному наследию. Но даже оно, это наследие, не может передать целостного представления о степени его нравственно-эстетической глубины в силу общей картины несовершенства мира.

И этот вечный конфликт между личностью и обществом становится ещё более глубинным благодаря подчас вульгарной трактовке очевидных фактов. Подобная трактовка, которая выдаётся за адаптацию проблем и исканий прошлого к нынешнему времени, раскалывает изнутри уже каждого из нас – пропасть между нами как личностями и пропасть между нами как социальными элементами. Говоря о нравственной позиции музыканта-импровизатора, мы автоматически выводим его на Рубикон, где оканчивается быт и начинается бытие, где конфликт с его драматургическим разрешением перемещается из фазы структурной в фазу категориальную. И лишь теперь, через какой-то отрезок времени, в котором родилась, прожила и окончила свою жизнь неизвестная до этого момента музыка, - мы уже иначе смотрим на её создателя, на самих себя через осознание этого музыкально-импровизационного действия как неизбежной трансформации.

Стремление к этой трансформации, концентрация творческих сил, напряжение мыслительного и духовного процесса – всё это не может игнорировать даже малую часть в череде бесконечного. Ведь, так или иначе, вся эта на первый взгляд «незначительность» и «простота» являются звеньями нескончаемого и значительного целого, это его питательная и формирующая среда. Возникнув от творческого импульса, эта среда или средства снова возвращаются к творческой мысли, их породившей, но уже на новом модифицированном витке.

В свою очередь, так называемая питательная и формирующая среда, а точнее, - средства музыкальной выразительности всего спектра структурных параметров, - подвергаются развитию

композиции в метафизическом аспекте, то есть, энергетическая трансляция идейного содержания произведения как сублимированной эмоции.

⁸ Дж. Л. Коллиер: «Как писал «Мелодии Мейкер», Армстронг «за полчаса пребывания на сцене затрачивал столько энергии, сколько обычный человек затрачивает за несколько лет» [Коллиер Дж. Л. Луи Армстронг. Американский гений. – М.: Издательство Прессверк, 2001. – 512 с., с.380].

Бартер Бэйли (о Беси Смит): «Она имела мощные лёгкие – в те дни у нас не было никаких микрофонов, но она отлично без них обходилась. Она могла бы заполнить своим голосом весь Карнеги Холл, Мэдисон сквер гарден или небольшое кабаре – всё равно что. Она делала это своими мускулами, своими лёгкими и могла петь всю ночь. В ней не было ничего от этих современных шепотков в фирменный микрофон» [Шапиро Н., Хентофф Н. Послушай, что я тебе расскажу. – М.: Издательство «Синкопа», 2000. – 432 с., с. 233].

и переосмыслению прямо пропорционально развитию и переосмыслению, казалось бы, одних и тех же эмоций, музыканта-импровизатора использующего эти средства для наиболее обогащённого по смыслу музыкального выражения.

Таким образом, выше перечисленные аспекты придают теме драматургическую осознанность,

используя при этом выразительные параметры драматургического потенциала. Эти драматургические составляющие чётко отредактированы в музыкальном тексте (смысловая акцентировка в кульминациях фраз, акцентировка синкоп, тушированное tenuto в аккордах) (*пример 5*):

Пример 5

Allegretto con moto

Итак, мы видим период повторной структуры, состоящий из 16 тактов. Первые 8 тактов завершились доминантовой функцией. Последующие 8 тактов – тонической функцией. С драматургической точки зрения данные

структурные подразделения логично обозначить структурной аббревиатурой А А, поскольку в них накапливается повествовательная информация, эмоциональные краски респонсорного характера, драматургия гармонии и динамики, суммирование

повествовательного материала и драматургической кульминации в дальнейшем разрешении конфликта (пример 6):

Пример 6

Allegretto con moto

Накопив, таким образом, материал для кульминации конфликта в разделе формы – А А', исполнителю-импровизатору по имеющейся уже драматургии необходим раздел формы, где данный конфликт получит своё логическое драматургическое разрешение. Иначе, созданный выше музыкальный материал обезличится в постоянных повторах и респонсорных фразах. Драматургически, музыкальный материал раздела формы А А', уже подготовлен для качественного нового драматургического уровня. Подобно песне Х. Тизола «Караван», в котором изначально была написана как завершённая композиция только структурный раздел формы «А А'». И лишь Д. Эллингтон добавил раздел «В» как драматургическую кульминацию, построив его на секвенциях – отклонениях разрешающих конфликт, накопленный в разделе А А', и создающий обширную и мощную по звучанию драматургическую кульминацию. В результате такого композиционного решения первоначальная композиция приобрела наиболее распространённую форму джазовой музыки – ААВА. Не случайно джазовая композиция «Караван» пользуется большой популярностью и является обязательным произведением всех джазовых коллективов и соло - музыкантов-импровизаторов.

Из примера видно, что раздел В является по драматургии кульминацией всего предыдущего повествовательного действия. Расширяя свой мелодический диапазон, усиливая звучание двойными нотами уже с третьего такта раздела, рифмовыми оборотами и контрастными акцентами, гармоническими секвенциями, которые своей

тональной неустойчивостью создают напряжённую концентрацию звучания в ожидании основного ладового устоя, насыщенной динамикой (от «меццо-форте» до «фортиссимо») для восьмитактового раздела – всё это делает структурное подразделение В с точки зрения драматургии кульминационной зоной и разрешением конфликта в последующем повторении раздела А'.

Как правило, повторение раздела А' в конце темы после драматургической кульминации уже не является носителем тех актуальных вопросительных интонаций, которые звучали весьма ярко в начале тематического материала. Напротив, после драматургического разрешения конфликта в точке «золотого сечения» – разделе В, вопросительно-повествовательные интонации раздела А' являются эмоциональным отдохновением и вызывает как у исполнителя так и у слушателя ностальгически знакомые чувства.

Итак, из цифр телефонного номера поэтапно родилась тема, состоящая из четырёх разделов – ААВА[9, с. 68-69]. Эта тема имеет ярко выраженный драматургический план, в котором разделы АА являются носителями информации и, как следствие, накопителями конфликта. Раздел В раскрывает драматургический конфликт и представляет зону кульминации в точке «золотого сечения». Повторение раздела А является кодой темы и утвердительным доказательством всего драматургического процесса.

Разумеется, в 32-х тактовой теме драматургический план изложен концентрированно в расчёте на дальнейшее импровизационное развитие и разносторонний

показ эмоционально–смысловых характеристик, заложенных непосредственно тезисно в самом тематическом материале.

В джазовой импровизации тема, из скольких бы тактов и разделов она не состояла, также называется квадратом. Такое название характерно для джазовой темы в связи с дальнейшей её импровизацией. Как правило, импровизационному процессу подвергается вся тема, то есть квадрат. Исполнитель–импровизатор тиражирует этот квадрат несколько раз в различных импровизационных вариантах. При этом чётко следует драматургическому плану тематического квадрата. Создавая мини драматургию в каждом импровизационном квадрате, джазовый музыкант, таким образом, нагнетает и одновременно суммирует эмоционально–смысловое напряжение, создавая при этом чёткий абрис драматургической формы всей композиции. Логически обосновывает появление драматургической кульминации и разрешает смысловой конфликт в точке «золотого сечения».

Джазовая композиция «243 – 73 – 79» дана в сжатой драматургической форме согласно первоначальному исполнению в виде иллюстрации к конференции по данной теме (ноты и аудио размещены на портале musicaneo.com). В квадрате импровизации сразу видно развитие мелодии темы и её гармонии. Мелодическая импровизация раздела А, согласно тематического плана, строится небольшими фразами на умеренно тихой динамике, чтобы потом суммироваться в развёрнутую мелодическую структуру с риффовой кульминацией на громком динамическом параметре. Затем мелодия излагается чётким свинговым туше под равномерную аккордовую пульсацию. Раздел В горизонтальную линию мелодии конгломерирует в аккордовую вертикаль подводя к кульминации разрешения конфликта импровизации и всей композиции в целом. Затем, как результат разрешения конфликта, исполняется кода в виде репризы раздела А.

Выводы и предложения. Таким образом, на примере созданной джазовой композиции мы видим, что драматургический потенциал музыкального искусства в целом является неотъемлемым фактором импровизационного исполнительского процесса. А носителем импровизационно–драматургического развития является джазовый исполнитель. Именно музыкант, как носитель творческой идеи,

творческого импульса, создаёт целостный конгломерат из структурно–теоретических и исполнительских параметров. Наглядно демонстрируя, таким образом, художественно–смысловой аспект, интенсивность сиюминутного действия трансформирует драматургический потенциал из категории дискретного конечного в категорию перманентно–объективную, целостную. Где человеческий фактор, как объект воздействия, становится предметом исследования имманентного генезиса в контексте трансцендентного порядка.

Список литературы

1. Берендт Й. Всё о джазе. От рэга до рока / Й. Берендт // Jazz-квадрат. – 2007.- №1 – С. 92.
2. Кинус Ю. Импровизация и композиция в джазе / Ю. Кинус. - Автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.02. - Ростов-на-Дону, 2006. - 32 с.
3. Конен В. Рождение джаза / В. Конен. – М.: Сов. композитор, 1984. – 312 с., ил.
4. Лившиц Д. Феномен импровизации в джазе / Д. Лившиц. - Автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.02. - Нижний Новгород, 2003. - 28 с.
5. Мазель Л. Стрoение музыкальных произведений / Л. Мазель. – М., 1971. – 540 с.
6. Холопов Ю. Принципы классификации музыкальных форм / Ю. Холопов // Теоретические проблемы музыкальных форм и жанров. – М.: Советский композитор, 1985. –С. 65-94.
7. Чернышов А. Джаз и музыка европейской академической традиции / А. Чернышов - Автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.02. - Москва, 2009. - 35 с.
8. Шабанова Т. Основи імпровізації. Навчально-методичний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв I-II рівнів акредитації / Т. Шабанова – Вінниця: Нова книга, 2008. – 132 с.
9. Шабанова Т. Джазова мелодична імпровізація в системі структурно-морфологічного та імпровізаційно-виконавського аналізу. / Т. Шабанова // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: 36. наук. праць. – Вип. XX. – К.: Міленіум, 2008. – 355 с.
10. Шабанова Т. Проблема джазової мелодичної імпровізації в системі композиційного синтезу / Т. Шабанова // Мистецтвознавчі записки: 36. наук. праць. – Вип. 13. – К.: Міленіум, 2008. – 220 с.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Шановал В. В.

Московский городской педагогический университет,
Москва, Россия

ПРЯ ЧИТАТЕЛЯ СО СЛОВАРНИКОМ (ПО МАРГИНАЛИЯМ XVI В.)

Shapoval V. V.

Moscow City University, Moscow, Russia.

THE READER'S DEBATE WITH THE DICTIONARIST (ON THE MARGINALIA OF THE XVI CENT.)

Аннотация: Рассматривается 12 маргиналий, принадлежащих одному читателю латинско-польско-немецкого словаря 1550 г., вступившему в эмоциональную полемику с автором словаря относительно правомерности выбора ряда польских слов, в частности, медицинской тематики. Для истории русской лексики особенно ценна маргиналия *kamcza* как точная в плане развития вторичного значения семантическая параллель к древнерусскому *камчугъ* (*канчук*) 'кнут' > 'желудочный спазм'.

Abstract: The article comprises analysis of 12 marginalia, belonging to one reader of the Latin-Polish-German dictionary of 1550, who entered into a debate with the dictionary's author concerning of his choice of some Polish words, in particular, medical terms. Marginal glossae from a copy of the Latin-German-Polish dictionary of 1550 propose some substitutes: *swadźba* 'wedding' > modern *wesele*; obsolete terms *żeniuch*, *młoducha* > *pan młody* 'bridegroom', *panna młoda* 'bride'; *nieżyt* 'catharrus' > *katar*, *ryma*; Czech *strzewna dna* 'colica, tumor' > modern *kolka*; genuine Polish *rzuc(z)awka* 'epilepsia' > modern *kaduk*; taken from a Czech dictionary *wodnocielny* 'hydropic' > *opuchły*; *krupa* 'groats' > *kasza* 'groats, porridge', etc. A marginal note *kamcza* is valuable for the history of Russian vocabulary as a semantic parallel to *kamchug* (*kanchuk*) 'whip' > 'tumor ventri'. A glossa to *phtiri<a>sis* is wrong: *sucho|ty*, *bla|znie* 'phthisis, fool' instead of *phthiriasis* 'pediculosis'. It was also repeated by mistake near the entry *panis militaris* 'mercenary's bread'. Strong criticism toward the dictionary's author often expressed by the rude term of addressing *blazeń* 'fool' in the vocative case.

Keywords: early Latin-Slavic dictionaries, marginalia, lexical norm, dictionary criticism.

Ключевые слова: ранние латинско-славянские словари, маргиналии, лексическая норма, критика словаря.

Общение читателя с автором словаря иногда носит не вполне односторонний характер. Свое несогласие или просто дополнения к словарю читатель (чаще владелец) может не только высказывать в устной форме окружающим, но и оставлять на полях издания. Скорее всего, эти маргиналии не доходят до автора словаря, но они указывают на потребность активно дополнять, а порой и исправлять словарь. Даже не имея возможности вступить напрямую в полемику, автор маргиналий символически взаимодействует со словарником, даже в каком-то смысле ведет с ним односторонний (зачастую эмоциональный) диалог, как и авторы маргиналий на полях сочинений других жанров. Как и всякое металингвистическое общение, такой диалог посредством маргиналий проходит по определенным правилам и требует от стороннего наблюдателя реконструкции коммуникативной ситуации. В самом общем виде можно констатировать, что у читателя могут складываться самые разные отношения со словарем: от полного игнорирования до вовлеченного несогласия.

Целенаправленное игнорирование словаря почти невозможно отличить от пропуска по причине недостаточной информированности. Приведем пример явно сознательного пропуска. Проф. Ян Квичала (1834–1908) в своем ответе

проф. Я. Герауэру упрекал его в недостаточном охвате источников: «U klassických filologů by něco podobného, jako se zde objevuje, nebylo možno. Pan prof. Gebauer naprosto ne použil k excerpování slovníku Vodňanského (jemu v knihovně Musejí přístupného)» [6. С. 8] «У классических филологов нечто подобное тому, что здесь обнаруживается, было бы невозможно. Г-н проф. Гебауэр просто не использовал в выборке словарь Воднянского (доступный ему в библиотеке Музея)». Речь идет о Музее на Вацлавской площади в Праге и вовсе не о рядовом издании, а всё-таки о первом известном печатном латинско-чешском словаре 1511 г. [11. С. 103–104; 1. С. 53], который нельзя не признать содержательно интересным и даже уникальным во многих отношениях. В этом случае усматривался преднамеренный отказ от использования издания. Потому понятна и эмоциональная реакция Я. Квичалы. И очень жаль, конечно, что такое решение не было объяснено самим Я. Гебауэром. Это тоже могло быть существенным.

Однако чаще словарь вызывает пристальное внимание читателей. Их непосредственная реакция нередко выливается на полях издания в те или иные замечания. Эта форма письменного диалога в чем-то ущербна, поскольку по преимуществу является односторонней. Автор словаря обычно не может ответить на реплики читателя, оставленные в одном

из экземпляров словаря, да и вряд ли узнает о них. Кроме того, сам по себе этот источник довольно коварен, как и большинство источников личного происхождения. С одной стороны, владельческие и читательские маргиналии чрезвычайно ценны для нас как отражение непосредственной реакции *pro domo sua*. С другой стороны, интерпретация таких маргиналий как записей, адресованных себе или близкому кругу, требует комплексной реконструкции коммуникативной ситуации. Без этого невозможно говорить о понимании сообщения. Кроме того, конечно, нельзя сбрасывать со счетов факторы, которые затрудняют полноценную интерпретацию этих записей, оставленных для себя: обычно неясно, через сколько лет после выхода словаря в свет сделаны приписки; далеко не простым оказывается иногда даже вопрос о надежной идентификации представленного в маргиналиях славянского языка; не всегда запись читается и даже не всегда доступна в полном виде из-за позднейшей обрезки полей экземпляра издания. В силу этого наличие 12 читаемых маргиналий, принадлежащих одному и тому же пользователю и даже оставленных, скорее всего в один день, следует признать уникальным. Не так много подобных памятников живой критики славянского словаря (критики во всех смыслах) дошло до нас от XVI в.

В самом общем виде *marginalia* как форма диалога с автором словаря могут быть лишь довольно условно поделены на дополнения и возражения по первичной читательской интенции. Граница между ними не всегда может быть ясно определена, поскольку интенция, как и любой умысел, нередко оказывается не в полной мере доказуемой. В качестве примера безоценочного пользовательского дополнения укажем на рукописные вставки в анонимный латинско-чешско-немецкий словарь 1513 г. (по фотокопии экземпляра библиотеки в Познани).

Глоссы далее приведены курсивом, а цитаты из печатных словарей – прямым шрифтом. Для сопоставительных целей и удобства читателя в марровских кавычках внутри цитат приведены толкования по-русски (например, ‘свадьба’) и другие современные эквиваленты. Графика издания и рукописных маргиналий упрощена.

Типичная глосса из словаря 1513 г. не содержит третьего (немецкого) компонента: *Tardiiola CzajKa* ‘чайка’ [3. Л. 6r]. Возможно, это и не ‘чайка’, как считал автор приписки, а меньшая по размерам птица, поскольку редкий орнитоним *Tardivola* (букв. ‘поздно летающая’), обнаруженный нами только в указателе Бонапарте, был отнесен им предположительно к роду «Emberizoides?» (тиранновые овсянки) семейства «Fringilunae» (вьюрковые) [4. С. 52]. Эта приписка, как и ряд других, свидетельствует о том, что экземпляром активно пользовался, видимо, чех (точно славянин), для которого не так важно было переводить дополнения на немецкий, хотя сам словарь был трехязычным.

Рассмотрим далее, в качестве редкого примера явно выраженной полемики читателя с автором словаря, ряд маргинальных глосс из экземпляра латинско-немецко-польского словаря 1550 г. [10. Л. 40r–43r] из экземпляра той же библиотеки. Этот словарь возник под заметным влиянием вышеупомянутого словаря 1513 г. [3], что отмечается рядом исследователей [11. С. 85]. Глоссы (за исключением одной, которую мы не рассматриваем) выполнены одним и тем же энергичным почерком, они разбросаны по нескольким страницам в конце словаря. Видимо, если бы неизвестный автор маргиналий прочел и аннотировал в своем стиле весь словарь, мы бы имели уникальный черновик словарной рецензии, но он ограничился относительно небольшим фрагментом.

Представим весь материал с нашими комментариями, но сначала дадим необходимое пояснение об особенностях структуры данного словаря. Он построен по тематическому принципу, как большинство учебных словарей того времени. Однако внутри разделов латинские слова уже довольно старательно расставлены по алфавиту.

Первые три глоссы касаются матримониальной тематики:

1. «Nuptie ‘свадьба’ hochzeyt Swadzba *Wesele* | *blaz<nie>*» [10. Л. 40r].

Как видим, глосса предлагает в качестве альтернативы польское *wesele* вместо общеславянского архаизма *swadzba* ‘biesiada, uczta, wesele | пир, торжество, свадьба’ [13] и содержит негативное обращение к автору словаря (*blazeń* ‘шут, дурак’ в звательном падеже), повторяемое и далее в ряде случаев. Это обращение к недоступному лексикографу выдает живую эмоцию, с которой автор маргиналий читал словарь. Очевидно, его переполняло негодование по поводу неудачных польских эквивалентов ряда латинских слов. Выбор лексикографа мог быть обусловлен в ряде случаев влиянием чешского образца. Нельзя исключить и того, что он комментировал эти места вслух и оставлял на полях лишь краткую версию корректирующего дополнения. Именно неподдельная чистота живого чувства в данном случае говорит и об искренности металингвистических переживаний, по случаю выплеснувшихся на поля экземпляра словаря.

2. «sponsus ‘жених’ breut[i]gam *Ženiuch mlody P.*» [10. Л. 40v].

Глосса *mlody P.* ‘жених’ соответствует современному польскому *pan mlody*, используемому в том же значении наряду с *narzeczony*; это слово также предлагается вместо вероятного архаизма *zeniuch*. Суффикс идентичен русскому в *настух, нетух, нутух, подсолнух* и под.

3. «sponsa ‘невеста’ brnuth <sic!> *mloducha P. mloda*» [10. Л. 40v].

Глосса *P. mloda* соответствует современному польскому *panna mloda*, используемому в том же значении наряду с *narzeczona*; это слово предлагается вместо вероятного архаизма. Запись *brnuth*, видимо, читается *brnuth, ср. в сводном

латинско-немецком словаре неполный ряд вариантов написания, завершающихся авторским «и т. д.»: *sponsa – brud, brut, «etc.»* [5. С. 346].

Оба слова *zeniuch* и *mloducha* в качестве редких словообразовательных архаизмов с *-uch-* с теми же латинскими толкованиями и с отсылкой не непосредственно к словарю 1550 г., а к историческому обзору польских старопечатных словарей И. Лопацинского [8] приводил Я. Лось в истории польского словообразования [9. С. 94].

Далее следуют 7 глосс, касающихся медицины. Их заметное количественное преобладание позволяет говорить о преимущественной сфере интересов автора маргиналий, даже можно с известной долей правдоподобия представить себе этого человека как рассерженного доктора.

4. «Calculus ‘камешек (в том числе и почечный)’ *reysensteyn gzezawka kamcza*» [10. Л. 40v].

Глосса *kamcza* ‘плеть’ предлагается в качестве замены, возможно, показавшегося читателю словаря неудачным слова *rzezawka* ‘резь’, хотя оно формально очень точно соответствует немецкому *Reißenstein, от глагола *reißen* ‘рвать’ + *Stein* ‘камень’. Оно же именно как вариант медицинского термина представлено в словаре С. Б. Линде: «RZEZAWKA, *RZAZAWKA <...> *ob. Rzeżączka*», «RZEŻĄCZKA, niemoc, gdy kto nie może wody puszczać, *firanguria*» [7. С. 174] «RZEZAWKA, *RZAZAWKA <...> *см. Rzeżączka*», «RZEŻĄCZKA, болезнь, когда кто-то не может испускать мочу, *firanguria*». Отметим, что близкое название плети в русском *камчуг* (*канчук*) также первоначально было отмечено в медицинском значении ‘*tumor ventri*’ [2. С. 176]. Здесь примечательно, что два варианта одного тюркизма развили одинаковые вторичные значения и образуют чрезвычайно точную семантическую параллель. А удивительно то, что словари единодушно в первую очередь обратили внимание на вторичное значение.

5. «Carcinoma ‘рак’ *krebs Cancer Rak*» [10. Л. 40v].

В глоссе добавлен латинский перевод греческого названия той же самой болезни. Он стоит после немецкого слова. Трудно сказать, касалось ли это дополнение только немецкого перевода или всего ряда.

6. «Catharrus ‘насморк’ *haubtflus Niezyt Katar / zyma*» [10. Л. 40v].

К польскому *Niezyt* добавлен синоним *Katar* и (с замазанной первой буквой) *zyma* ‘зима; холод’ или, скорее всего, *ryma* ‘насморк’. Немецкое соответствие значит буквально ‘течение из головы’. Наряду с современным польским названием простуды *Niezyt* вспоминается украинское *нежить* и белорусское *нежыць*. Примечательно, что глосса предлагает книжные синонимы к распространенному в регионе народному названию простуды, однако автор не получает в данном случае обычной негативной оценки. Из этого следует, что не все глоссы были

оставлены в качестве опровержения, иногда речь шла лишь об альтернативном термине.

7. «Colica ‘колика’ *Darmyecz strzewna dna kolk<a>*» [10. Л. 40v].

Здесь «*strzewna dna*» точно повторяет чешское: «*strzewni dna* ‘кишечные спазмы’ *darmgicht*» [3. Л. 9r]. В глоссе обычное польское *kolka* предлагается вместо вероятного богемизма. В немецком также ср. близкие названия: *darm-gegicht (-vergicht)* ‘колика’ [5. С. 99–100].

8. «Epilepsia ‘эпилепсия’ *Falend scuch* ‘die fallende Sucht’ *Rzuczawka Kaduk*» [10. Л. 40v), отчасти повторяет: «*Caducus* ‘падучая’ *raduczi nemotz falsucht*» [3. Л. 9r]. В глоссе представлено современное польское *kaduk*. Иначе у Линде: «RZUCAWKA, -i, ż., choroba, Ś. Walentego niemoc» [7. С. 176] <болезнь св. Валенты>.

9. «H Jdropicus ‘отечный’ *wassersuchtig wodnoćielny opuchly*

Inflatio ‘раздутость’ *zuffblasung Opuchlnosc blazni<e>*» [10. Л. 41r].

Глосса располагается на двух строках: «*opuchly | blazni<e>*» Она предлагает польское *opuchly* ‘опухлый’ вместо вероятного богемизма и дает уже привычную негативную оценку автору словаря. По всей видимости, замена относится к «*Jdropicus wassersuchtig wodnoćielny*», к латинскому слову правильно приписано начальное *H-*, хотя далее *i* на *y* не исправлено. Здесь наблюдается точное соответствие со словарем 1513 г.: «*Jdropicus wodno telnly wassersuchtig*» [3. Л. 9r]. Но не так в следующей строке «*Inflatio aussblasung* ‘*Aufblasung*’ *Opuchlnosc*» [10. Л. 40v], где нет совпадений с чешским и немецким соответствиями из словаря 1513 г.: «*Inflatio wotok* ‘отёк’ *geschwulst*» [3. Л. 9r].

10. «*phtirisis* ‘педикулёз, фтириаз’ *Leusse sucht wssywica sucho|ty, bla|znie*» [10. Л. 41v].

Глосса к «*phtiri<a>sis Leusse sucht wssywica*» [10. Л. 41v] располагается на трех строках: *sucho|ty, bla|znie* ‘чахотка, дурень’. Размашистый почерк и обычное негативное обращение к автору словаря свидетельствуют об эмоциональном состоянии автора глоссы. Однако он и сам в данном случае ошибся, перепутав два паронимичных термина: не вполне правильно записанное *phthiriasis* ‘педикулёз’ и *phthisis* ‘туберкулёз, чахотка’.

11. «*pa.[nis] militaris* ‘хлеб воинский’ *Herrbroth* ‘хлеб хозяина’ *woienny chleb such... | bla...*» [10. Л. 43r].

Строка *panis militaris* получает глоссу, отчасти утраченную из-за обрезки поля, примерно читается как *such... | bla...* Думается, это уже рассмотренная нами выше глосса из номера 10, первоначально вписанная ошибочно не на своем месте.

Мы не объединяем предыдущую глоссу с последней, хотя формально она относится к слову, включенному в тематическую группу со значением пищевых продуктов, поскольку была доказана ее ошибочность. А последняя глосса относится к разделу, в котором собраны названия съестного:

12. «puls 'крупa' Grueze krupa *kasza*» [10. Л. 43г]. Глосса уточняет *kasza* 'каша'. По-польски и в сухом виде до варки крупa называется *kasza*.

Словарная статья практически точно повторяет чешское: «Puls 'крупa' kraupa grutz» [3. Л. 4v].

Маргинальные глоссы показывают, что границы лексических норм читателем почти пятивековой давности определялись весьма уверенно, а их нарушение в словаре воспринималось эмоционально и порой весьма болезненно, что проявилось в оценочных обращениях к автору словаря. Думается, рассмотренные глоссы добавляют некоторые живые черты в наше представление о том, как протекало взаимодействие чешского и польского литературных стандартов в пору их формирования.

Список литературы

1. Абисогомян И. Становление чешской лексикографии в эпоху национального Возрождения: традиции и новаторство. — Тарту, 2009. — 200 с. (Dissertationes philologiae slavicae universitatis tartuensis. 22).
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — Т. 2. — Москва, 1987. 672 с.
3. Anon. Dictionarius: trium linguarum. latine. teutonice: Boemice potiora vocabula continens: peregrinantibus apprime utilis. — Wien, 1513. — 20 p. (PAN Biblioteka Kórnicka, Cim.Qu.212).
4. Bonaparte Ch. L. Saggio di una distribuzione metodica degli animali vertebrati. — Roma, 1831. — 145 p.

5. Diefenbach L. Novum glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetati. — Frankfurt am Main, 1867. — XXIV, 392 S.

6. Kvičala J. Prohlášení proti pánům Dru V. Flajšhansovi a Dru J. Gebauerovi // Muzeum filologické. Založeno Spolkem filologickým v Praze. Odpovědný redaktor: Dr. Jan Kvičala. — Ročník VII. — Praha, 1901. — S. 1–10.

7. Linde S. B. Słownik języka polskiego. — Część III czyli volumen V. — Warszawa, 1812. — [10], 704 s.

8. Łopaciński H. Najdawniejsze słowniki polskie drukowane // Prace Filologiczne. — V, 1899. — S. 393–454, 586–605.

9. Łoś J. Gramatyka polska. — Cz. II. Słowotwórstwo. — Lwów; Warszawa; Kraków, 1925. — XVI, 336 s.

10. Mymer F. Dictionarius: trium linguarum: latine. teutonice et Polonice: potiora vocabula continens / Nunc denuo pluribus in locis auctus / in Titulis per seriem Alphabeti continuatus / cum peregrinantibus tum domi residentibus / et quibuslibet tribus loqui linguis cupientibus maxime necessarius / et vtilissimus. — Cracovia, 1550. — 96 S. (PAN Biblioteka Kórnicka, Cim.O.163).

11. Páta J. Česká lexikografie. Stručný nástin dějin českého slovníkářství // Časopis pro moderní filologii. — Roč. I. — Praha, 1911. — S. 6–10, 103–106, 198–202, 296–301.

12. Petráčková V. Nový příspěvek k dějinám slovníkářství // Naše řeč. — Roč. 72 (2). — Praha, 1989. — S. 84–86.

13. Słownik staropolski. — URL: <http://staropolska.pl/slownik>

Mazhara N.S.

*teacher of the department of Ukrainian and foreign literature
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

METAGENRE CODE OF THE UKRAINIAN MEMOIRS

Мажара Наталья Сергеевна

*преподаватель кафедры украинской и зарубежной литературы
Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого*

МЕТАЖАНРОВЫЙ КОД УКРАИНСКОЙ МЕМУАРИСТИКИ

Summary: The theoretical aspects of the evaluation of Ukrainian memoirs as a metagenre education are investigated. The genological features of the memoir text are determined. It is concluded that there are modifications of the literature of fact within the genre affiliation, which opens up the prospects for the clear, concrete historical study of the genological typology of memoirs.

Аннотация: Исследованы теоретические аспекты оценки украинской мемуаристики как метажанрового образования. Определены генологические особенности мемуарного текста. Сделан вывод о модификациях литературы факта в пределах жанровой принадлежности, что открывает перспективы для четкого конкретно-исторического изучения генологической типологии мемуаров.

Key words: memoirs, genres of memoirs, genological code, genre, metagenre.

Ключевые слова: мемуары, мемуаристика, генологический код, жанр, метажанр.

Постановка проблемы. В условиях современного филологического дискурса мемуары как метажанр выступают одним из интереснейших объектов литературоведческих исследований.

Достоверность, предельная искренность, лично-интимное повествование, возникшие из-за отсутствия четких канонов и правил, во многом

определили интерес науки к художественно-документальным произведениям.

Сегодня мемуары уверенно утвердились на своих позициях в системе украинской документалистики и являются целостной структурой, характеризующейся собственными выработанными устойчивыми признаками, изучение которых имеет большое значение, поскольку обеспечивает теоретические основы генологии литературы воспоминаний, и предоставляет ученым возможность сформировать определенную методику работы с этой специфической категорией текстов.

Анализ последних исследований и публикаций. Наиболее активно предметом исследований украинская литература non-fiction стала в конце XX – начале XXI века. Подтверждение этому находим в работах известных литературоведов – И. Акиншиной, Е. Бровко, М. Варикаши, И. Василенко, Т. Гажи, А. Галыча, Е. Заварзиной, О. Климчук, В. Кузьменко, Г. Маслюченко, Н. Момот, В. Пустовит, О. Рарицкого, И. Савенко, К. Танчин, Т. Томилиной, М. Федунь, Т. Черкашиной.

Благодаря доктору филологических наук, профессору А. Галычу в украинском литературоведении сформировалась научная школа, которая занимается активным исследованием проблем документальной литературы. В работах его учеников – Е. Данилиной, Д. Карачовой, Е. Медоренко, О. Полищук, Т. Черкашиной, А. Швердиной и др. – раскрываются теоретические аспекты исторической альтернативистики, художественно-биографической и мемуарной литературы, определены тенденции развития современной документалистики в условиях глобализации, что позволяет характеризовать литературу факта как сложное многожанровое образование, состоящие из отдельных метажанров – мемуаристики, художественной биографики [2]. Как утверждает сам основатель школы: «Будущее – за документальной литературой. Литература fiction теряет свое силовое поле влияния на читателя, на смену ей все чаще приходит литература non-fiction» [2, с. 6].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Между тем, сегодня имеет место некая неудовлетворенность достигнутым. Это касается как принципов генологического своеобразия мемуаров, так и литературоведческого понимания самой категории метажанра. Большинство научных трудов по вопросам их дефиниции раскрывает историко-литературную составляющую, оставляя актуальной проблему жанровой характеристики и классификации, но при этом создавая и определенную почву для дальнейших исследований.

Цель статьи – интерпретация украинских мемуаров как уникального метажанрового образования.

Изложение основного материала. Переосмысливая существующие рецепции

мемуарной литературы, представляется целесообразным определить общую формулу: мемуары – это рассказ или размышление о реальных событиях прошлого, основанный на личном опыте и памяти автора. Как известно, сам процесс воспоминания мемуариста всегда происходит в настоящем. Поэтому содержательным аспектом мемуарных текстов является прошлое, которое пройдено, определенный факт, который актуализировал события настоящего и является своеобразной реконструкцией того, что было в действительности.

Мемуарная традиция существовала всегда: с тех пор как человек начал писать появилось и стремление рассказать обществу о себе, современникам или же запечатлеть в фактах и деталях для потомков образ эпохи. Кроме познавательной функции мемуары выполняли и специфическую – воспитывали патриотизм, формировали активную гражданскую позицию, мировоззрение, репрезентовали и дополняли определенные этапы национальной истории.

Периодизация эволюции украинской мемуарной прозы впервые была подана А. Галычем в диссертационном исследовании «Украинская писательская мемуаристика: природа, эволюция, поэтика» (1991). Обоснованными являются и дальнейшие работы ученого, в который он акцентирует на развитии жанров мемуаров «по восходящей линии»: от простых к более сложным жанрам по форме, содержанию, эстетике [1]. Считаем, что эта тенденция, определенная А. Галычем, способствовала тому, что менее сложные жанры не исчезали в процессе становления мемуаристики, а трансформировались и совершенствовались, иногда становясь составляющими более сложных жанров.

В свою очередь, М. Федунь утверждает, что в основе развития литературы воспоминаний находится их синкретизм, характеризуя мемуары как «полноценное художественное явление, которое базируется на устойчивых традициях» [5, с. 20].

Обобщая накопленный научный опыт отметим, что наследие украинской мемуаристики свидетельствует об эволюционных процессах в ее жанровой системе: от обычного фактографического изложения к созданию масштабного образа исторической эпохи, в частности судьбы человека и нации в ней.

Истоки украинской мемуаристики берут начало еще в автобиографических элементах произведений эпохи Киевской Руси. Если говорить о трансформации жанров мемуаристики, то большинство из них сформировало свои первоначальные элементы именно в этот период. Принятие христианства значительно повлияло на развитие литературы. Элементы автобиографизма прослеживаются в княжеских житиях, агиографических произведениях, апокрифах.

Летописная традиция Киевской Руси на протяжении более полувека оказывала влияние на формирование мемуарной литературы. Именно в

летописях можно проследить личностную оценку автором тех событий или личностей, о которых он писал, подавая свое первоначальное субъективное мнение как современник. Так, в «Поучении детям» Владимира Мономаха прослеживаются попытки князя передать свой жизненный опыт потомкам через определенные наставления. А чтобы эти указания не выглядели слишком абстрактными, князь подтверждает их примерами из собственной жизни: «Что надлежало делать отроку моему, то сам я делал на войне и на ловах, ночью и днем, в жару и на холоде, не давая покоя. На посадников не полагаясь, ни на биричей, сам делал я все, что было надо. Весь порядок и в доме своим-се я наводил, и в ловчих порядок сам, и в государстве...» [3, с. 457].

Подобные отступы в летописных произведениях были редкостью, их нельзя назвать самостоятельными жанровыми образованиями, поскольку вся литература того времени подчинялась каноническим жанрово-этикетным нормам, а над личностным началом доминировал безличностный характер средневекового исторического повествования.

Интересной с точки зрения зарождения жанровых элементов мемуаристики является «Повесть временных лет» (1113), составленная Нестором-летописцем. В ней автор использовал разные источники – библейские, апокрифические, документы, собственные воспоминания и воспоминания очевидцев, образцы дружинного и народного творчества, подчинив все хронологическому принципу изложения повествования.

С приходом христианства связано также зарождение жанра некролога как записи в церковных книгах имен умерших. Фактические данные о смерти определенного лица, чаще всего общеизвестного, позже становятся характерными для всех этапов развития этого жанра мемуаристики.

В XII – XIII вв. в паломнической литературе прослеживаются черты путевого дневника – «Житье и хождение Даниила, Руской земли игумена», «Диариуш иеромонаха Димитрия, постриженца Киевского Кирилловского монастыря» Дмитрия Туптала (1702-1709), а в среде полемической литературы (XV–XVII вв.) возникает и активно развивается эпистолярный жанр, представленный письмами-посланиями И. Вишенского.

Утверждение личностного начала автора в литературных произведениях происходило на протяжении XVI–XVII вв. и способствовало отделению мемуаров от различного рода литературы, в частности летописной. В этот период преобладают тенденции к ведению дневников, записных книжек и к написанию писем.

В эпоху барокко снова возникает интерес к жанру литературного некролога («Стихотворение, о жалостном погребении благородного рыцаря Петра Конашевича Сагайдачного» К. Саковича). Хотя подобные произведения были сосредоточены

на внешних событиях, но уже содержали интерес к отдельной личности.

Украинская литература XVI – середины XVIII вв. отмечена влиянием казацко-гетманской эпохи и представлена многочисленными произведениями, в которых освещаются военно-политические события, положение отдельных сословий, торговые и хозяйственные взаимоотношения, церковные дела, паломничества к святым местам и путешествия в другие страны. Авторами являлись очевидцы и участники описываемых событий.

В эпоху Ренессанса произошла автономизация индивидуального жизненного пути автора мемуарного произведения, которая привела к существенному расширению социального представительства мемуаристов: священники, военачальники, дипломаты, мещане, купцы, дворяне. Элементы литературы воспоминаний этого периода представлены в трудах игумена Свято-Симеоновского монастыря Афанасия, киевского мещанина Б. Балыки, белгородского епископа Йоасафа, путешественника и художника В. Григоровича-Барского, волынского шляхтича И. Ерлыча, казацкого полковника и дипломата С. Мужиловского, автора казацкой конституции П. Орлыка, митрополита Димитрия Ростовского и др. В этих произведениях делалась попытка описать жизнь борцов за национальное освобождение, общественный быт, специфику эпохи.

Особенностью XIX в. является синтез фактов личной жизни и исторический контекст, рефлексивная позиция автора в виде иронического дистанционного самонаблюдения. Среди мемуаристов были государственные деятели и писатели, путешественники и ученые, мыслители-теологи и служители церкви. На этом социально-историческом этапе элементом духовного быта становится дневник и вступает в соперничество с эпистолярным жанром. Его популярность была связана с высоким уровнем писательской культуры, с ростом образованности в разных социальных слоях, с интересом к общественной и частной жизни: «Журнал» Л. Кричевской (1817), «Путевые записки» И. Левицкого (1818), «Записки студента» Е. Гребинки (1838), «Дневник художника» А. Мокрицкого (1839). Дневник был способом выражения творческой потребности в фиксации примечательных фактов личной жизни и общественных событий. Наряду с этим его ведение способствовало формированию литературного стиля на практике. К мемуарному творчеству в этот период обращались И. Срезневский, М. Драгоманов, К. Устиянович, Т. Шевченко, П. Кулиш, П. Мирный.

Борьба за национальное освобождение и самоутверждение обуславливало национально-патриотическое направление мемуаристики. Ведь именно средствами литературы факта украинские деятели пытались привлечь внимание читателей к трагическим и героическим страницам истории. О сложных общественно-исторических событиях свидетельствует и эпистолярное наследие

М. Драгоманова, Г. Квитки-Основьяненко, И. Нечуя-Левицкого, М. Кропивницкого, А. Крымского, М. Старицкого, И. Карпенко-Карого, Ю. Федьковича, М. Коцюбинского, Леси Украинки и др.

Примерами литературных портретов XIX в. является «Автобиография» М. Драгоманова, «Жизнеописание» И. Нечуя-Левицкого, «Кое-что о самом себе» И. Франко, «Сказка моей жизни» Б. Лепкого. В этих произведениях начала открываться значимость личности и ценность автора.

Направленность воспоминаний на публикацию является также важнейшей тенденцией, способствовавшей развитию мемуаров во всех его направлениях: расширение тематики, усиление автобиографического начала, публицистическая направленность. Не смотря на это, записная книга писателя как жанр мемуаристики не была слишком распространенной и прослеживается в творческом наследии Х. Алчевской, О. Маковея, О. Кобылянской, Б. Гринченко.

Уже в конце XVIII – первой половине XIX вв. объемы мемуаристики как массива документальной литературы существенно выросли, в частности специфицировалась видовая природа мемуаров, выросла роль в фиксации общественных и культурных практик. В этот период также прослеживается тенденция к соотношению человека со временем, иногда подается изображение того, как под влиянием времени изменились его взгляды на мир и на людей, и каким образом можно воссоздать свою эпоху и себя на ее фоне.

В XIX в. выявляется специфика мемуаров: парадоксальное сочетание требований достоверности с требованием субъективности: Я. Головацкий «Пережитое и выстраданное» (1885), М. Драгоманов «Австро-венгерские воспоминания» (1892), М. Костомаров «Автобиография» (1885), А. Барвинский «Воспоминания из моей жизни» (1912-1913), Х. Алчевская «Передуманное и пережитое» (1912), С. Русова «Мои воспоминания» (1861-1915), Н. Билинский «Из прошлого-пережитого» (1870 – 1888), Н. Мочульский «Из последних десятилетий жизни Ивана Франко. Воспоминания» (1896-1916) и др.

Рост количества мемуарных произведений на протяжении XIX – XX вв. исследовала В. Пустовит, пользуясь фактическими упоминаниями о литературе воспоминаний в фундаментальном библиографическом справочнике «История дореволюционной России в ежедневных и воспоминаниях»: «По этим данным легко проследить рост количества мемуарных произведений, например, первая половина XIX века – четыре тысячи, вторая половина XIX – начало XX века – численность увеличивается более, чем в четыре раза и преобладает 17 тысяч названий» [4, с. 71-72].

В конце XIX – начале XX в. происходит формирование жанровых границ мемуаристики и ее дифференциация в соответствии со сферами деятельности мемуаристов, что повлекло специфику и особенности информации, представленной в воспоминаниях.

В XX веке общим для жанров мемуаров является обозначенность сложными социальными катаклизмами и стремительными изменениями во всех сферах жизни, обострение стремления человека к самопознанию и самопредставлению. К мемуарам обращаются как известные личности, так и рядовые люди. Мемуары становятся своеобразным ключом к самопознанию, раскрывают отношение автора к себе, своему времени и в процессе рассказа жизни структурируются в определенную смысловую целостность. Мемуаристы в воспоминаниях этого периода развития литературной и культурной жизни рассказывали о внешних событиях своей жизни и о жизни в контексте размышлений о мире.

XX в. представлен дневниками М. Грушевского, В. Винниченко, Е. Чикаленко, П. Тычины, М. Драй-Хмары, записными книжками Д. Марковича, М. Левицкого. В течение первой половины XX в. трансформируется жанр некролога, что уже содержит не только информацию о смерти определенного лица, но и сведения о его заслугах, определенные факты из биографии.

Значительным количеством произведений представлены мемуарные произведения первой половины XX в.: воспоминания ученого В. Вернадского (1943), писателя и политического деятеля В. Винниченко (1920), публициста и политика Д. Донцова (1958), историка Д. Дорошенко (1949); историка И. Крипякевича (1927), общественного деятеля В. Леонтовича (1938), журналиста и публициста О. Назарука (1920) и др.

Спецификой мемуарной прозы военных и послевоенных времен является то, что очень часто они становились известными гораздо позже, чем они написаны. Проблема эмиграции украинской интеллигенции времен репрессий представлено в мемуарах Д. Нитченко, А. Крюка (Задеки), Г. Костюка, Д. Гуменной.

Сложность изучения мемуаристики XX века связана с тем, что дистанция между временем повествования и временем действия в мемуарах сократилась настолько, что произошел перелом мемуарных традиций. Особую сложность для исследователей представляет влияние на мемуарные тексты того времени эстетики и идеологии модернизма. В связи с чем размывается понятие реальности и актуализируется воображение о высокой исторической значимости современности, тогда как весомость прошлого редуцируется.

Жанровая атрибуция мемуаров, отражение фактического материала, его отбор для анализа, как показывает эволюция мемуарной традиции, скрывают в себе значительные трудности. Во-

первых, в разное время существовали различные различия в понимании специфики жанров, во-вторых, мемуаристы иногда не признавали существования собственно жанра и писали произведения, которые не соответствовали жанровым канонам, внося различные изменения в процесс его становления и развития.

Художественное своеобразие мемуаров как метажанра раскрывается именно на генологическом уровне. В жанровой системе мемуаристики функционируют как традиционные, так и новые жанры, каждый из которых находится в постоянном развитии, раскрывая собственную природу и специфику художественно-документальной литературы, имея при этом достаточно подвижные границы и свободную специфику в стилевом оформлении.

К традиционным жанрам мемуаров относятся собственно воспоминания, дневники, письма, литературные портреты, некрологи, записные книжки, заметки. Проекция проблематики и поэтики этих жанров на предыдущий опыт мемуариста позволяет говорить о механизмах их обновления, что способствовало в конце XX в. формированию оригинального метажанра.

Благодаря своему гибкому мышлению и специфической повествовательной структуре мемуары оказались в центре процессов диффузии. Считаем, что тенденция к смешиванию различных жанров как в пределах мемуаристики, так и в внежанровом измерении, создает ее своеобразную генологическую модель. Традиционные жанры активно могут смешиваться между собой в плоскости документалистики («Встречи и прощания» Г. Костюка, «Киевские неоклассики», упоряд. В. Агеевой, «Номо feriens» И. Жиленко, «Воспоминания о Павле Загребельном» сост. М. Слабошпицкий, «Голоса моей жизни» Д. Павлычко «Как по струне в бездну» Л. Корневича, «Я полон любви...» (воспоминания об Олесе Гончаре)» В. Гончар, «Я-меня-мне ... (и вокруг)» Ю. Шевелева (Шереха), «Воспоминания и фигуры» И. Качуровского) и вместе с тем демонстрировать динамичную диалектику жанровых взаимодействий мемуаров и художественной литературы, эссеистики, публицистики (роман-эссе Б. Сушинского «Тарас Шевченко: гений в одиночестве», повесть-свидетельство П. Нанива «Лозинский гроб», мемуарный роман Д. Гуменной «Дар Эвдотеи», книга воспоминаний О. Кузьменко «Моя дорогая птица. Мамина книжка», книга воспоминаний «Где ест и [е—кєм] спит Фреймут» О. Фреймут,

мемуарный роман-интервью «Тайна» Ю. Андруховича, «Скелеты в писательских шкафах» Д. Стельмаха).

На наш взгляд, новейшая украинская мемуаристика начинает осваивать новые плоскости для воспроизведения модусов прошлого и рецепции современности. Ее жанровые формы открыты для трансформаций, перестроек, обновлений, демонстрируя ее возможности как уникального метажанрового образования. Хотя и некоторые из них, например литературный портрет, как целостные жанры мемуаристики сегодня встречаются очень редко, являясь частью более сложной жанровой структуры для раскрытия галереи образов эпохи.

Выводы и перспективы. Исследование специфики украинских мемуаров дает основания утверждать, что на эволюцию мемуарного метажанра повлияли три основных аспекта: историографический (эпоха, ключевые события, факты), философский (мировоззрение, эстетика эпохи) и социопсихологический (повышение общественного интереса к личности и к особенностям ее жизненного уклада, стремление мемуаристов к самоидентификации и саморефлексии). Как уникальное образование мемуары сегодня демонстрируют неисчерпаемые возможности, поскольку сохраняя черты традиционных канонических жанров обогащаются новообразованиями путем жанровой и видовой диффузии.

Список литературы

1. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи: монографія. Луганськ: Знання, 2001. 246 с.
2. Література non fiction: теоретичний вимір: монографія / упоряд. Т.Ю. Черкашина; наук. ред. О.А. Галич. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 272 с.
3. Мономах Володимир. Твори. *Літопис Руський* / перекл. Л. Махновець. К., 1989. С. 454–464.
4. Пустовіт В.Ю. Проблеми націєтворення в мемуарному дискурсі вітчизняних письменників XIX століття: монографія Луганськ: Знання, 2008. 284 с.
5. Федунь М.Р. Вітчизняна мемуаристика в Західній Україні першої половини XX століття: історичні тенденції, жанрова специфіка, поетика: монографія. Івано-Франківськ, 2010. 451 с.

*Глазова С. М.**кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та славістики,
Бердянський державний педагогічний університет*

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ТА ІЛОКУТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЯСНЕННЯ В ДІАЛОГІЧНИХ КОНТЕКСТАХ

*Hlazova S. M.**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies,
Berdiansk State Pedagogical University*

Summary: The question of interaction of language and speech is the most important in linguistics, though it hasn't been payed attention for a long time.

Communicative aspect of research of explanatory constructions foresees using of the motion of speech context. With the help of we can clearly and argumently to see regularity of building and functioning of explanatory constructions.

In dialogue speech we have some esplanatory expressions are produced by one speaker and also those which have disconnected structure explanatory statement belongs to one of the interlocutor and expressions which was explained belongs to another. Constructions belongs of last type are good example of interunderstanding of speakers in the process of communication.

Анотація: Питання взаємодії мови та мовлення – одне з найбільш важливих у лінгвістиці, хоча йому довгий час не приділяли належної уваги.

Комунікативний аспект дослідження пояснювальних конструкцій передбачає залучення поняття мовленнєвого контексту. Це достатнє смислове оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювальних конструкцій.

У діалогічному мовленні засвідчено випадки, коли пояснювальні висловлення, продуковані одним мовцем і ті, що мають розчленовану структуру: пояснюване належить одному зі співрозмовників, а пояснювальне – іншому. Конструкції останнього типу становлять яскраве свідчення взаєморозуміння мовців у процесі спілкування.

Key words: explanatory component, communication, dialogue speech, explanatory expressions, disconnected structure.

Ключові слова: пояснювальні висловлювання, комунікація, діалогічне мовлення, пояснюваний і пояснювальний компоненти, розчленована структура.

Постановка проблеми. Взаємодія мови та мовлення – одне з найбільш важливих питань у лінгвістиці, оскільки мовленнєвий контекст – це достатнє смислове оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювальних конструкцій. Дослідники наголошують на тісному взаємозв'язку цього мовного явища з мовленням (Н. В. Кірпишникова, М. В. Ляпон, Е. Ф. Морозова). Непересічного значення в цьому розумінні набуває дослідження умов формування пояснення на рівні діалогічного мовлення, де фактично в експлікованому вигляді подається ситуація створення пояснювальної конструкції. Звернення в роботі до цих аспектів означає вихід до кола питань, які становлять предмет комунікативної лінгвістики як галузі мовознавства [2, с. 7], що свідчить про актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досить довгий час у лінгвістиці дослідження речень (пояснювальних зокрема) у комунікативному аспекті як висловлень не надавали належного значення [4, с. 143]. Уперше питання про необхідність дослідження речень як одиниць функційних, динамічних, мовленнєвих, висунув у роботі «Про так зване актуальне членування речення» В. О. Матезіус [8, с. 239–245]

та М. В. Ляпон, який довів, що усе ж ухощення речення до тексту спричиняє виникнення його явної або неявної залежності від оточення [3, с. 74–75].

Мета статті – визначити причини формування та ілокутивний потенціал пояснення в діалогічних контекстах. Для досягнення поставленої мети слід розглянути особливості функціонування пояснювальних конструкцій у різноманітних мовленнєвих контекстах.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом дослідження пояснювальних висловлень у прагматичному аспекті є те, що на прикладі зразків-діалогів саме й простежується логіка формування пояснення, причини його появи [4, с. 143–146]. Саме в розмовному мовленні, особливо в усному спілкуванні, кожен випадок використання пояснювальних висловлень наділений тією чи іншою ілокутивною силою, яка перевищує ілокуцію підготовленого, книжного тексту. Під час продукування тексту в розмовному, неофіційному мовленні важливу роль відіграє фактор його невідповідності: різниця між пояснюваним і пояснювальним або ж взагалі наявність пояснення в такій ситуації спілкування, де воно недоречне, висвічують ті наміри (часто приховані автором), які й визначають специфічність ілокутивної сили

висловлення. При цьому аналіз пояснювальних висловлень сприяє з'ясуванню особливостей побудови мовленнєвих стратегій мовцями в цілому появи [5, с. 25–29].

Мовленнєву стратегію визначають як оптимальну реалізацію інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто як контроль та відбір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації [2; с. 118]. Прикладом може слугувати такий мовленнєвий контекст:

– *Ми намагаємося повернути все, – урочисто заявив Вассеркамф, – і сподіваюся, що нікому не даємо підстав сумніватися в німецькій чесності. Міг би вам навести приклад, що стосується історичних документів. Йдеться про «Кодекс Супрасльєнсіс», просто кажучи Супрасльський кодекс, який був перед війною власністю Варшавської державної бібліотеки. Гер професор чув про цей кодекс – нетва?*

– *Це моя спеціальність, – potwierдив Отава.*

– *І гер професор знає, яку цінність має кодекс. Десяте, а може, й дев'яте століття. Писано кирилицею, може, десь у Підкарпатті, тобто на території сучасної України. Двадцять чотири менаеум, тобто житій святих, гомілії, приписувані Іванові Хрестителю, Єпіфанію Кіпрському і патріарху Фотію. Рукопис був врятований кимось з наших солдатів під час пожежі Варшави в сорок четвертому році, інакше б його спіткала така сама доля, як хроніку Тіммара.*

– *І щоб урятувати той рукопис, довелося висадити в повітря аж цілу Варшаву! – ядовито докинув Борис (П. Загребельний).*

Мовець використовує пояснювальні конструкції у ситуації, де вони є зайвими: професор Отава, його співрозмовник, спеціаліст у галузі давніх рукописів. Проте це не зупиняє мовця. Він цілеспрямовано, сказати б, з насолодою, розглумачує ряд понять. Цим самим ним формується ціла стратегія позитивної саморепрезентації: використовуючи модальний вислів *просто кажучи*, він тим самим, з одного боку, інтимізує, привласнює поняття, а з іншого – хизується своєю освіченістю, розумінням предмета оповіді. У наступних прикладах так само виразно виступає тенденція до самовихваляння, але разом із тим мовцеві вдається розкрити об'єктивну цінність історичної пам'ятки в цілому й для України зокрема. Насправді ж, усе це підпорядковане стратегічній надметі: возвеличити «подвиг» *когось з наших солдатів під час пожежі Варшави в сорок четвертому році*, який урятував рукопис, і в такий спосіб репрезентувати не лише високий рівень власної культури, а й німецької нації в цілому. Проте неадекватне використання пояснювальних конструкцій як прагматичних ходів не сприяло досягненню більш значущої ілюктивної мети – переконанню співрозмовника у своїх поглядах, у їх істинності тощо. Цю ситуацію спілкування можна означити як конфліктну, некооперативну, навіть патогенну. Із цього приводу варто навести думку Н.

Д. Аругюнової, яка зазначає, що в мовленнєвому спілкуванні кожне висловлення сприймається не окремо, а як репліка, вмонтована в прагматичний комплекс. При цьому оцінка адресатом мовленнєвого змісту (комунікативного змісту) висловлення зазвичай супроводжується оцінкою адекватності його певній прагматичній ситуації.

Варто відзначити, що виявлені в попередньому аналізі типи інтерпретаційних кореляцій, які, як зазначалося є регулярними реалізаціями семантичних потенцій пояснювальних конструкцій, можуть функціювати як в усному, так і в писемному мовленні. При цьому ілюктивний потенціал таких висловлень дещо різнитиметься внаслідок означеної різниці між усним та писемним мовленням. Так, наприклад, використання іноземного висловлення як пояснюваного або пояснювального в писемному мовленні зумовлюється найчастіше потребою стилістичного характеру. У такому контексті, як: *Запитаний з поводу сієї пропажі Харків сухо відповів: “Москви нема. Щось зіпсувалося. Мабуть, чортяка на лінії”, і по сьому зовсім спокійно додав: “DR BN”, що значить перекладом на людську мову: “Dringend. Bitte nehmen”, себто: “Прошу приймати нагальну телеграму”* (В. Самійленко) пояснювальний компонент, як і пояснювальний використані автором для відтворення атмосфери роботи пошти і сприяють створенню відповідного стилістичного ефекту. В усному ж мовленні використання чужинецького висловлення більш ілюктивно навантажене: мовець завжди переслідує певну мету від такого вжитку. Так, наприклад, у такому контексті, як:

– *Ви ж не думаєте, що така спосіб життя є нормою для людини?*

– *Чому ж? Ното homini lupus est, тобто людина людині вовк. Так говорили ще в давнину, а колись люди були мудріші й чесніші (Із усного мовлення) використаний мовцем афоризм стає підґрунтям для більш переконливого доведення своєї позиції, при цьому мовець в пресупозицію висловлення виносить положення про нечесність сучасних людей, які приховують справжній стан речей щодо людського способу життя (цю пресупозицію він розгортає в останній частині) [5, с. 25–29].*

Важливим аспектом дослідження пояснювальних висловлень у прагматичному аспекті є аналіз їх саме у діалогічному мовленні. Суттєвим у цьому аспекті є те, що на прикладі таких зразків саме й простежується логіка формування пояснення, причини його появи. Так, наприклад, у такому діалозі, як :

– *Кого вам? – спитала жіноча постать, відчинивши.*

– *Вибачте, що я турбую вас... – почав Степан, не пізнаюч свого голосу. – я хочу бачити... – Він занувся, забувши прізвище. – Я хочу бачити... критика...*

– *Критика? – здивувалася жінка...*

– **Цебто** він статті пише, – тлумачив хлопець, знемагаючи під вагою хреста... – Михайла...

– Михайла Демидовича Світозарова? Професора? – полегшено сказала жінка... Да, да, це тут (В. Підмогильний) виразно можна побачити, як поява пояснювального компонента провокується прагненням мовця уникнути комунікативного провалу, породженого як його психоемоційним станом, так і невідповідністю його погляду до погляду співрозмовниці. Мовець керується власною системою орієнтирів і цінностей. Спочатку, у момент прохання, для нього актуальним виявляється лише професійний статус третьої особи, про яку він питає в домогосподарки, оскільки цей статус безпосередньо став причиною його приходу (хлопець приніс свої перші оповідання критику на поцінування). Реакція жінки на перше питання спонукає мовця пояснити своє означення третьої особи. Але задля цього мовець знову-таки обирає позначення не з тієї системи координат (він вказує на частковий, професійний вияв особи). Лише за третім разом він знаходить найбільш адекватне ситуації й точне позначення особи (її ім'я), цим самим долаючи загрозу непорозуміння. Як видно з прикладу, система координат хлопця й домогосподарки могли зійтися саме й лише в цій точці, оскільки для домогосподарки третя особа (Світозаров) існує в інших позначеннях – в імені та в соціальному статусі (професор), причому дотичність понять «критик» і «професор» для неї нерелевантна внаслідок її власного соціального статусу й системи цінностей та ієрархій.

Іншими зразками функціонування пояснювальних конструкцій в діалогах є ті, пояснювальна частина яких не належить автору пояснюваної. Причинами для цього можуть бути: бажання реципієнта переповісти сказане мовцем на свій лад задля того, щоб мовець, прослухавши інтерпретацію, або погодився, або не погодився з тим, як його зрозуміли; бажання реципієнта виправити свідомо неправдиві положення мовця тощо. Так, наприклад, питомими для діалогічного мовлення є такі способи вживання пояснення, як :

– *Будь-яка нація, яка не втратила себе й не розточила волю до влади, наявної в кожній спільноті, так чи інакше, пізніше чи раніше, буде висувати претензії щодо своєї вищості. У якій би формі вони не проявлялися : чи то в територіальних претензіях, чи то в мовних чи культурологічних суперечках стосовно першості чи «кращості». Ці тенденції, якщо поглянути на історію, є визначальними.*

– **Тобто** міжнаціональні конфлікти є неунікними.

– *Саме так...* (Із інтерв'ю), де репліка другого мовця у вигляді пояснювальної частини виконує функцію непрямого спонукання до першого мовця чітко означити свою позицію. Зазвичай, реакція першого мовця буде у вигляді згоди (*так*), заперечення (*ні*) або ж констатації нерозуміння слухачем плину роздумів мовця (*ні, ви неправильно*

мене зрозуміли, я хочу сказати...). У таких згода першого мовця з висловленням другого позначає факт успішного досягнення мовцем свого ілюктивного наміру (інформування) [5, с. 25–29].

Варто зазначити, що наведений приклад ілюструє ситуацію спілкування, коли мовці дотримуються принципу щирості. Якщо відбувається порушення цього принципу, то функція другої репліки може мати цілком інший ілюктивний потенціал, наприклад, звинувачення, який може підбурити мовця до активнішого спілкування з метою виправдання або призведе до руйнації процесу спілкування, як наприклад, у такому діалозі :

– *Ми могли б... якось інакше... бачитись, поки...*

– *Поки що?*

– *Поки мій винахід... зробиться легальним.*

– **Цебто** поки від нього загине ще декілька тисяч або й десятки тисяч людей, поки він доведе до загальної катастрофи (В. Винниченко). Як видно з прикладу, другий співрозмовник не налаштований на конструктивне спілкування, свідченням чого є те, що він перебиває мовця, висловлюючи цим самим роздратування й нетерплячку. Саме негативне ставлення до співрозмовника дозволяє йому інтерпретувати, використовуючи пояснення, цілком нейтральне висловлення першого мовця відповідно до власного бачення цієї ситуації, а відтак засвідчити своє небажання продовжувати спілкування в цілому. Ілюктивний потенціал останнього висловлення полягає саме в непрямій відмові першому мовцеві в майбутніх зустрічах.

У разі, якщо слухач свідомо йде на викривлення в своєму (пояснювальному) твердженні-перепитуванні змісту висловлення першого мовця, виникає конфлікт непорозуміння, який, наприклад, сприятиме розгортанню дискусії (якщо перекручення змісту другим слухачем було свідомим ходом), або ж стимулюванню першого мовця до низки нових пояснень (у разі конструктивної бесіди), або ж припиненню спілкування взагалі (комунікативного провалу, який може мати найрізноманітніші підстави). У такому контексті, як :

– *Чи не уявляєте ви мене одним із тих йолопів, що з головою навантажуються працею, лізуть із икуру, щоб висунутись, заробити грошей, одно слово – досягти становища й заможності, як тепер кажуть? Такі люди – а їх безліч, ними кишить земля – нагадують мені жуки, що з поважним виглядом качають гнойові кульки...*

– *Ви спрощуєте, – озвався Гордовський. – Ну, як можна сказати, що людськи рухають лише ці ниці мотиви – гроші, становище? Ви ігноруєте те, без чого людське життя стає просто незрозумілим...*

– **Тобто** кульки духовного гною? Так звані вищі пориви душі? Не ігнорую... (В. Підмогильний) діалог відбувається у формі дискусії, причому з високим рівнем критичного ставлення співрозмовників до змісту висловлень один одного. Саме це дозволяє першому мовцеві на одному з

етапів перехопити ініціативу, оскільки синтаксичний спосіб, обраний другим мовцем для подання аргументу, а саме початковий компонент пояснювальної конструкції-словосполучення у вигляді займенниково-співвідносного утворення (дескрипція передбачуваного імені) повністю прогнозував зміст пояснювального компонента. Дискусійна напруга та передбачуваність аргументу стали тими чинниками, що дозволили першому співрозмовникові порушити принцип ввічливості й завершити висловлення такою вербальною репрезентацією кореферентного позамовного явища, яка дозволила мовцеві бути більш переконливим (оскільки правий той, хто говорить останнім).

Функціонування пояснювальних висловлень у вигляді розчленованих структур, де перша частина належить одному мовцеві, а інша – другому є без сумніву одним із найяскравіших прикладів взаєморозуміння між учасниками комунікації. Як відомо, успішність комунікації визначається тим, наскільки точно адресат розпізнає ілокутивний намір мовця. Це засвідчує такий приклад:

Золотницький. *Слухай же! Яким Демченко – єсть він мені такий самий ворог, як і тобі. До смерті ворог!*

Яким. *І пан добродій хотів би над ім помститися?*

Золотницький. *Хотів би.*

Яким. *Ну, а я ж вам нащо здався?*

Золотницький. *Мені треба рук до помсти.*

Яким. **Тобто** : *чи не позичу я вам своїх?*

Золотницький. *Твої – руки, моє – золото* (Б. Грінченко), у якому пояснювальний компонент є експлікацією ілокутивного наміру першого мовця : попросити свого співрозмовника про допомогу.

Отже, комунікативний аспект дослідження пояснювальних конструкцій передбачає залучення поняття мовленнєвого контексту. Це достатнє смислове оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювальних конструкцій [5, с. 25–29].

У таких контекстах функція пояснювального компонента у чужому мовленні фактично полягає у верифікації суджень мовця і є підтвердженням або запереченням того, що своїми висловленнями він досяг відповідної мети комунікації. Так, ілюструє ситуацію спілкування, коли мовці дотримуються принципу щирості такий діалогічний контекст:

– *Фортепіано те саме, – сказала вона* (тітка Аполінарія – С. Г.). – *І фотокартки ті самі. Ні, однієї бракує.*

– *Авжеж, – мовила Ванда. – Я вам уже про це розказувала.*

– **Тобто** не захотіла розказувати, – *поправила Аполінарія. – При цьому янголику не захотіла, – кощава рука Аполінарії потяглася до Мирославиної голови* (В. Шевчук), у якому пояснювальна репліка могла б стати причиною для припинення спілкування, оскільки її автор відкрито викриває неправдивість висловлення співрозмовника. Проте до ілокутивного наміру автора пояснювального

компонента це не входить, що й засвідчує використання наступної репліки, в якій Аполінарія висловлює розуміння імплікації нещирості у висловленні Ванди (небажання говорити про сімейні таємниці при малій дитині). Ілокутивний потенціал такого висловлення полягає саме в непрямій відмові першому мовцеві в майбутніх зустрічах.

У разі, якщо слухач свідомо йде на викривлення в своєму (пояснювальному) твердженні-перепитуванні змісту висловлення першого мовця, виникає конфлікт непорозуміння, який, наприклад, сприятиме розгортанню дискусії (якщо перекручення змісту другим слухачем було свідомим ходом), або ж стимулюванню першого мовця до низки нових пояснень (у разі конструктивної бесіди), або ж припиненню спілкування взагалі (комунікативного провалу, який може мати найрізноманітніші підстави).

За принципом ефективної комунікативної взаємодії побудований такий діалогічний контекст:

– *Не хвались так, Васюто, – відповів своїм поважним голосом Карпо, – короткі-бо очі людській, не видно їм кінця ділові.*

– **Тобто**: *кажи гоц, як перескочиш? Та вже якось перескочимо* (Б. Грінченко), де другий мовець «розгадує» іронічно-метафоричний зміст висловлення першого мовця й подає його інтерпретацію, яка дозволяє йому ствердити власну переконаність у можливості бути таким впевненим.

Яскравим свідченням однієї з причин появи пояснювальних висловлень є такий приклад (діалог відбувається між чоловіком та дружиною, при цьому жінка підозрює чоловіка у зраді, а тому веде цілеспрямовану стратегію випитування, тобто однобічно недотриманим є принцип щирості): *Вреши Гаїнка озвалася :*

– *А що ти сьогодні в волості чув?*

– *Та так... нічого... оддав гроші та й вернувся.*

– *А у Васюти не був?*

– *Ні! А чого б я там мав у його бути?*

– *Та хіба я знаю?... Та ж у вас усе справи... Та й давно вже в його не був...*

– *Давно? А учора?*

– **Чи то пак** : *він у нас давно не був.*

– *А хіба ж як я до його піду, дак то він у нас буде?*

– *Та... ну... може, прийде...*

– *А нащо тобі той Васюто?*

– *Да так... він такий гарний, веселий, балакучий...*

Гаїнка, заплутавшись із тим васютою, плела, аби плести, а Зінько думав:

– *Чого це вона так його вихваляє, у якому мовець виправляє сказане в попередньому висловленні внаслідок неконтрольованості спілкування: насправді співрозмовницю цікавить зовсім не Васюто, а інший знайомий її чоловіка – Грицько, до дружини якого (за її підозрою) він залицяється. Бажаючи не викрити своєї підозри примушує співрозмовницю починати здалеку, але неактуальність цього блоку спілкування, опосередкована співвіднесеність його з основним*

завданням комунікації (випитати актуальну інформацію), спричинює безконтрольність ведення діалогу, про що свідчить пояснювальне висловлення. Це, врешті, й стає для співрозмовника підставою запідозрити співрозмовницю в нещирості, а відтак шукати істинних причин цього, тобто сприяє посиленню діяльності чоловіка щодо визначення ілюктивного наміру співрозмовниці. Проте віддаленість теми бесіди від основного, що хотіла випитати співрозмовниця, не дозволяє співрозмовникові виявити справжню мету спілкування. У продовженні цього діалогу дружина наближається до безпосередньої теми :

– *А до Грицька ти часто ходиш?*

– *Ще й частіше ходитиму, бо треба ж учити його читати... А завтра ввечері вдвох підемо – читання гуртове буде.*

Ця відповідь запекла коло серця Гаїнци (Б. Грінченко), але нерозпізнаний чоловіком ілюктивний намір дружини сприяв тому, що отримана нею відповідь тільки посилила підозру.

За схожою моделлю, тобто коли комунікація здійснюється на засадах нещирості, побудований такий діалог:

– *А скажіть, хто перший убитого Грицька побачив?*

– *Та Зінко ж Сивашенко.*

– *Хм... І не сусіда йому, а перший побачив...*

Сусіди ще не кинулись, а він уже й побачив...

– *Та й Юхим же слідком за їм, бо він, – каже, – в двір, а Зінко з сіней!*

– *Ото ж то й то, що Зінко з сіней! А як на вашу думку, Григоріє Павловичу, – мабуть, той, хто перший побачив, той найбільше й зна про це діло?*

– **Тобто** – *щоб Зінко? – здивувався Копаниця.*

– *А що ж? Хіба ж Зінко такий святий, що не може цього зробити* (Б. Грінченко), але на відміну від попереднього, пояснювальний компонент у діалозі належить другому співрозмовникові, який розгадав прихований намір першого – звинуватити на підставі фактів та припущень третю особу в злочині.

Висновки. Отже, на рівні діалогічного мовлення пояснювальні висловлення можуть функціонувати як висловлення, продуковані одним мовцем, та висловлення, що мають розчленовану структуру, коли пояснюване належить одному, а пояснювальне – іншому комунікантові. Конструкції останнього типу становлять яскраве свідчення взаєморозуміння мовців у процесі спілкування. Комунікативний аспект дослідження

пояснювальних конструкцій як діалогу передбачає залучення поняття мовленнєвого контексту. Це достатнє смислове оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювальних конструкцій.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 668–684.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М., 1981. – С. 74–75.

4. Глазова С. М. Зумовленість пояснення комунікативною спрямованістю висловлення / С. М. Глазова // Актуальні проблеми синтаксису: матеріали Міжнародної наукової конференції / Укл. Гуйванюк Н. (наук. ред.) – Чернівці: РУТА, 2006. – С. 143–146.

5. Глазова С. М. Особливості пояснювально-ототожнювальних конструкцій у монологічних і діалогічних контекстах / С. М. Глазова // Українська мова і література в школі. – № 1 (79). – 2010. – С. 25–29.

6. Гордон Д., Лакофф Дж. Постулаты речевого общения / Д. Гордон, Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 276–302.

7. Комина Н. А. Систематика коммуникативно-прагматических типов высказывания / Н. А. Комина // Прагматические аспекты функционирования языка. – Барнаул: Алтайский гос. ун-т, 1983. – С. 93–101.

8. Матезиус В. О. О так называемом актуальном членении предложения / В. О. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М.: Наука, 1967. – С. 239–245.

9. Падучева Е. В. Актуализация предложения в составе речевого акта / Е. В. Падучева // Формальное представление лингвистической информации. – Новосибирск: ВЦ СО АН СССР, 1982. – С. 38–63.

10. Серль Дж., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике / Дж. Серль, Д. Вандервекен. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 18. – С. 242–263.

ПРЕФИКСАЛЬНОЕ ГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В РУССКОМ И АРМЯНСКОМ ЯЗЫКАХ. МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.

Сопоставительное изучение системных закономерностей родного и иностранного языков позволяет выделить как универсальные, так и специфические явления на различных языковых уровнях. При изучении явлений, имеющих аналоги в родном языке, создается возможность переноса знаний и навыков родного языка на иностранный, и, напротив, при выявлении специфических характеристик, не имеющих аналогов в родном языке, необходимо учитывать interfering воздействие родного языка при обучении данному явлению в иностранном языке.

“Сопоставительное изучение языков может вестись, - как считает Л.Козлова, - как на уровне всей лексической, грамматической или фонетической системы, так и на уровне отдельных подсистем или грамматических классов слов, при условии, что сопоставления отдельных элементов проводятся с учетом системных закономерностей” [1].

Как отмечает Л.Щерба, “... Изучение иностранного языка является, с одной стороны, наилучшим средством для познания родного языка, а с другой – для философского его преодоления и для развития диалектического мышления. Но если велико значение иностранного языка для родного, то справедливо громадное значение родного языка для изучения иностранного” [2].

При сопоставлении двух языков, как известно, выявляются следующие типы расхождений: языковое явление присутствует в изучаемом языке, но отсутствует в родном языке учащихся; языковое явление присутствует в обоих языках, но различается по способу выражения и выполняемым его функциям; языковое явление отсутствует в изучаемом языке и наличествует только в родном языке учащихся.

Из этих трех основных типов расхождений на всех этапах обучения наибольшую трудность представляет первый, поскольку в этом случае основная задача учителя состоит в том, чтобы сформировать новые понятия и модели в языковом сознании учащихся. Учитель должен действовать практически, а для этого надо выяснить, что нашим учащимся трудно в русском языке, в чем они особенно часто ошибаются, и соответственно ориентировать свою работу.

Преподавание русского префиксального глагольного словообразования на фоне армянского языка позволяет наглядно проиллюстрировать первый тип расхождений, так как в современном армянском языке, как признано лингвистами, префиксальное глагольное словообразование отсутствует, тогда как в системе русского глагола оно является очень продуктивным и играет существенную роль.

Отсутствие такого продуктивного типа в словообразовании, как префиксальное глагольное словообразование, в армянском языке представляет известную трудность для носителей этого языка при осознании, восприятии, распознавании, усвоении и воспроизведении вышеупомянутого способа словообразования, так как у таких учащихся “...формировать в сознании новую, неизвестную им из родного языка ... категорию возможно лишь путем тщательно продуманной, лингвистически и психологически обоснованной и рационально построенной системы упражнений” [3].

В практике преподавания мы смогли прийти к выводу Л.Щербы:

“... Можно изгнать родной язык из процесса обучения (и тем самым обеднить этот процесс, не давая иностранному языку никакого оружия для самозащиты против влияния родного), но изгнать родной язык из голов учащихся... - невозможно” [4].

Остановимся конкретно на сопоставительном анализе **глагольного префиксального словообразования в русском и армянском языках.**

Рассмотрим, в первую очередь, **глагольные приставки.** Образование новых глаголов посредством приставок в русском языке имеет очень сложный механизм. Префиксы, сочетаясь с глаголами, вносят новые, добавочные значения в основное значение глаголов.

В глагольных префиксах обнаруживается вся словообразовательная гибкость русского языка для выражения содержания мыслей, чувств, переживаний. Поэтому классики русской литературы широко используют глагольные приставки, как один из способов создания разветвленных значений и вариантов значений. Это подтверждается фактами из произведений корифеев русской литературы: А. Пушкина, Н. Гоголя, Ф. Достоевского, А. Чехова, Л. Толстого. Приведем иллюстративный пример. Художественный язык Л. Н. Толстого очень богат. Есть факт использования глагола «вести», получивший у него 16 различных форм: *навести, привести, завести, довести, увести, свести, подвести, отвести, развести, обвести, взвести, ввести, извести, вывести, провести, подвести.* По подсчету специалистов по словообразованию имеется не более 25 приставок, из которых самыми продуктивными приставками в современном русском языке считаются 18: *в-, вз-, вы-, до-, за-, из-, (ис-), на-, над-, о-, (об-), от-, пере-, по-, при-, под-, (рас-, разо-), с-, у-.*

Кроме указанных приставок, есть две сложные приставки: **недо-** и **обез-** (обес-). Приставка **недо-** состоит из **не-** и **до-**: *недобрать, недослышать.* Она указывает на неполноту, недостаточность

действия. Приставка обез- (обес-) состоит из двух элементов о- и без-: *обезвопить, обесценить, обессилить*; она придает значение лишения, потери и удаления чего-либо.

При изучении глагольных приставок в армянской школе возникают большие трудности, учащиеся долгое время не в состоянии бывают понять и усвоить эту специфическую особенность русского глагольного словообразования. Многие глаголы сочетаются почти со всеми продуктивными глагольными приставками. Так, например, глаголы *говорить* и *писать* сочетаются с 14 приставками.

Дело не в присоединении приставок к глаголам, а в том, что каждая приставка как словообразовательный элемент привносит свое добавочное, вторичное значение и получается новое слово с новым значением. Так, например, рассмотрим глагол *говорить* с разными приставками:

вы- *выговорить* имеет следующие значения:

1) произнести, сказать: *выговорить слово*;

2) выговаривать (делать замечание, выражать неудовлетворение);

за- *заговорить*:

1) начать говорить: *ребенок рано заговорил; больной, наконец, заговорил слабым голосом; долго молчал и слушал, затем заговорил*;

2) утомить разговорами: *заговорить до головной боли; заговорил всех своим нудным пустословием*;

3) может употребляться и в метафорическом значении, например: «... *пустыня ожила... и заговорила миллионами голосов*» (Куприн); «*Что-то странное... отозвалось и заговорило в душе узника*» (Г. Данилевский); *заговорил голос рассудка, заговорило золотое сердце, заговорила огненная кавказская кровь*;

на- - *наговорить* имеет несколько значений:

1) сказать, сообщить многое: *наговорить разной чепухи, много лишнего*;

2) оклеветать, приписать кому-нибудь что-нибудь: «*наговорил про человека, теперь надо доказать, что это выдумки*».

Глагол *сказать* сочетается с префиксами: вы-, до-, пере-, под-, пред-, рас-. К главному значению — выразить вербально какую-либо идею, соображение, сообщить что-либо, произнести — указанные приставки привносят вторичные значения. Так, например:

вы- - *высказать* имеет значения:

1) выразить словами: *высказать мысль*;

2) выявить, обнаружить свое отношение, свои чувства, желания: *высказать пожелание*;

3) выразить свое недовольство: *высказать все*.

до- *досказать* имеет значение:

1) закончить сообщение, информацию, рассказывание чего-либо: *досказать мысль, «Подожди, не перебивай, дай досказать»*;

на- *насказать*:

1) сказать очень много, наговорить: *насказать массу новостей, «Женищина, если захочет, каких слов не наскажет»* (Гоголь); «*Я насказала ему*

глупостей, а он повесил голову и шепчет что-то под нос» (Гончаров);

пере- *пересказать*:

1) передать содержание виденного, прочитанного, слышанного: «*Всего, что знал еще Евгений, пересказать мне недосуг*» (А. Пушкин);

под- *подсказать*:

1) сказать другому то, что тот должен сказать: *подсказать ответ на вопрос, подсказать во время экзамена*. Переносно: *навести на мысль: подсказал хорошую мысль, опыт подсказал правильное решение*.

пред- - *предсказать*:

1) заранее предвидеть, сказать то, что должно произойти: *предсказать погоду, ход болезни, ход событий*;

рас- - *рассказать*:

1) устно информировать, сообщить (сообщать) о чем-либо: *рассказать об экскурсии на завод, о поездке на теплоходе по Волге, рассказать о своих впечатлениях о выставке картин*.

Следовательно, глаголы *говорить* и *сказать*, сочетаясь с приставками, приобретают несколько значений и, помимо того, префиксальный глагол, как видно из приведенных примеров, в зависимости от цели высказывания, может иметь несколько значений.

В армянском языке нет глагольных префиксов, вносящих добавочное значение в слово и меняющих значение слова, что и затрудняет изучение и понимание префиксальных глаголов. Как же употребляются эти глаголы в армянском языке? Мы обратились к русско-армянским словарям (Русско-армянский словарь. А.С.Гарибян. Издание 3, Ереван, 1982г.; Русско-армянский словарь. Дж.А.Гарибян и др. Ереван, Издательство "Антарес", 2008). Нами проанализированы глаголы *писать* и *говорить*, в сочетании с разными приставками.

Результаты проведенного анализа позволили сделать вывод о том, что глаголы, которые в русском языке меняют свое значение при помощи приставок, в армянском выражаются в основном сочетанием слов.

Мы проанализировали глаголы армянского языка для того, чтобы найти соответствия между приставками. Следует отметить, что в армянском языке приставки ³â-, ³Ý-, ¹Â-, ì-, â- соответствуют русской приставке (о)без-/ (о)бес-. Например:

³â³-¹/₂ÇÝ»É – *обез-оружить*

¹Â-âóÝ³óÝ»É – *обес-цветить*

³Ý-³µ³Ë³í³óÝ»É, ¹Â-³µ³Ë³í³óÝ»É – *обез-долить*

³Ý-³Ñ³Ý-ë³í³óÝ»É – *бес-покоить*

³Ý-³ñ»É, ³Ý-â³í»É – *обес-честить*

³Ý-¹/₂·³Û³óÝ»É – *обез-болить*

Приставка «ñ⁽²⁾» соответствует русской приставке пере-:

»ñ²-·³Ñ³í»É – *пере-оценивать*

»ñ²-îßé»É – *пере-весить*

Приставке «áË⁽²⁾» также соответствует приставка русского языка пере-:

÷áË²-¹ñ»É – *пере-водить, пере-возить*

÷áË²-³Ýó»É – *пере-дать*

Приставке $\dot{Y}^3\ddot{E}^3$ - соответствует приставка русского языка пред-:

$\dot{Y}^3\ddot{E}^3\text{-}\dot{a}^3\dot{i}^3\text{»}\dot{E}^3$, $\dot{Y}^3\ddot{E}^3\text{-}\dot{A}^3\dot{Y}^3\dot{n}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *пред-почитать*

$\dot{Y}^3\ddot{E}^3\text{-}\dot{O}^3\text{»}\dot{e}^3\dot{Y}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *пред-принимать*

$\dot{Y}^3\ddot{E}^3\text{-}\dot{a}^3\dot{o}^3\beta^3\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *пред-вещать*

$\dot{Y}^3\ddot{E}^3\text{-}\dot{i}^3\text{»}\dot{e}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *пред-видеть*

Приставке $\dot{A}^3\dot{n}^3$ - соответствует приставка русского языка недо-:

$\dot{A}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{Y}^3\dot{n}^3\dot{i}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *недо-оценивать*

$\dot{A}^3\dot{n}^3\text{-}\mu^3\text{»}\dot{e}^3\dot{Y}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *недо-грузить*

$\dot{A}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{I}^3\beta^3\dot{e}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *недо-весить*

$\dot{A}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{e}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *недо-говаривать*

Приставке $\dot{N}^3\dot{U}^3$ - соответствует приставка русского языка со-, а в некоторых случаях приставке до-:

$\dot{N}^3\dot{U}^3\text{-}\dot{a}^3\dot{n}^3\dot{I}^3\dot{O}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *со-трудничать*

$\dot{N}^3\dot{U}^3\text{-}\dot{i}^3\text{»}\dot{O}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *со-вмещать*

$\dot{N}^3\dot{U}^3\text{-}\dot{i}^3\dot{n}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *со-поставлять*

$\dot{N}^3\dot{U}^3\text{-}\dot{E}^3\dot{n}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *до-полнить*.

Приставка $\dot{Y}^3\dot{n}^3$ - соответствует приставкам русского языка в-, воз-, а некоторых случаях приставке про-:

$\dot{Y}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *в-вести*

$\dot{Y}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{Y}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *в-кладывать, в-ставить*

$\dot{Y}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{a}^3\dot{n}^3\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *в-водить*

$\dot{Y}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *в-питать*

$\dot{Y}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{a}^3\dot{n}^3\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *воз-действовать*

$\dot{Y}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{E}^3\dot{a}^3\dot{d}^3\dot{A}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *про-никать*

Приставке $\dot{e}^3\dot{i}^3\dot{a}^3\dot{n}^3$ - соответствует приставка русского языка под-:

$\dot{e}^3\dot{i}^3\dot{a}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{n}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *под-писать*

$\dot{e}^3\dot{i}^3\dot{a}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *под-черкнуть*

Встречаются, по нашим наблюдениям, непродуктивные приставки и их соответствия. Например:

$\dot{U}^3\dot{I}^3\text{-}\dot{n}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *над-писать*

$\dot{i}^3\text{»}\dot{n}^3\text{-}\mu^3\text{»}\dot{n}^3\text{»}\dot{E}^3$, $\dot{i}^3\text{»}\dot{n}^3\text{-}\mu^3\text{»}\dot{n}^3\dot{i}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *от-носиться*

$\mu^3\dot{O}^3\text{-}\dot{i}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *со-ставлять*

$\dot{a}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{n}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *с-писать*

$\text{»}\dot{Y}^3\dot{A}^3\text{-}\dot{a}^3\dot{n}^3\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *под-чинять*

$\dot{a}^3\dot{n}^3\dot{a}^3\dot{o}^3\text{-}\dot{Y}^3\dot{I}^3\text{»}\dot{E}^3$ – *со-держать* и другие.

Мы также заметили, что значение некоторых глагольных префиксов русского языка соответствует суффиксам армянского языка или повторам корней. Например:

раз-резать – $\dot{I}^3\dot{n}^3\text{-}\dot{e}^3\text{»}\dot{E}^3$

под-прыгивать – $\dot{o}^3\dot{i}^3\dot{I}^3\text{-}\dot{a}^3\text{»}\dot{E}^3$

раз-бросать – $\dot{A}^3\dot{e}^3\text{-}\dot{A}^3\dot{e}^3\text{-}\text{»}\dot{E}^3$

Для армянской школы, по нашему мнению, одним из наиболее трудных вопросов русской лексики и грамматики является изучение глаголов движения. Среди русских глаголов особую группу составляют глаголы движения, обозначающие передвижение в пространстве с помощью транспорта или без транспорта. Поэтому учащиеся-армяне часто путают употребление глаголов *идти, ехать, нести, везти*, особенно в случае наличия префиксов. Отсюда и ошибки: «*Принес* эти книги из Москвы. *Брат «пришел» из Ленинграда. Сел на машину и «пошел»* и т. д.

При подборе приставочных глаголов мы исходили из следующих методических соображений: брали примеры, на которых можно наглядно показать (речь идет о внутренней наглядности) гибкость и способность глагольных приставок сочетаться с глаголами и придавать новые значения, что имеет весьма важное значение для понимания русского языка учащимися армянской школы.

Проведенное исследование позволяет выявить зону интерференции, что, в свою очередь, поможет проведению профилактических мероприятий по предотвращению ошибок, а также будет способствовать разработке эффективной системы обучения русским глагольным единицам в армянской аудитории.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сопоставительный анализ языковых единиц. Межвузовский сборник научных трудов. 1986, Л. А. Козлова. Сопоставительный анализ моделей словообразования качественных наречий в английском и русском языках, с. 73.
2. Л. В. Щерба “Языковая система и речевая деятельность”, Изд.-во “Наука”, Ленинград, 1974, с. 341.
3. Аракин В. Д. Типология языков и проблемы методики преподавания русского языка как иностранного. Русский язык за рубежом. 1969, 3, с. 53.
4. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. Издание 2-е, М., 1974, стр. 62.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Петренко М.О.

*аспірант кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету туризму, готельного та ресторанного бізнесу
Київський університет туризму, економіки і права, м. Київ*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРОЯВ ГІДНОГО ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Petrenko M.O.

*postgraduate student of the department of social and humanitarian disciplines
of the faculty of tourism, hotel and restaurant business
Kyiv University of Tourism, Economics and Law, Kyiv*

TOLERANCE AS A MANIFESTATION OF A HUMAN BEING IN THE MODERN WORLD

Summary: Tolerance is studied as one of the manifestations of a decent human being in the modern world, the influence of various factors on the transformation of understanding of tolerance at the present stage of civilization development of society is considered. The main difference from a traditional society is that in the information society, the issue of dignity, freedom, equality, recognition, tolerance begins to concern not all individual citizens, classes, but all citizens of the country. In addition, the latest information and communication technologies have created a new virtual space where high levels of tolerance with signs of globality are contemplated. Transnational corporations have also formed a new internal ethic in the behavior of multinational, religious, civic and cultural personnel, the main difference of which is a high level of tolerance. At the same time, the modern development of society, triggering the global movement of large human masses over considerable distances, created the prerequisites for the emergence of a significant number of migrants and refugees who flooded highly developed countries. This has become a challenge for both the national governments of these countries and society. After all, new societies have received a low level of tolerance and tolerance, which ultimately leads to conflict situations. That is why the above requires both regulation and new philosophical approaches to solving problematic issues.

Анотація: Досліджено толерантність як один із проявів гідного людського буття в сучасному світі, розглянуто вплив різних факторів на трансформацію розуміння толерантності на сучасному етапі цивілізаційного розвитку суспільства. Основною відмінністю від традиційного суспільства є те, що в інформаційному суспільстві питання гідності, свободи, рівності, визнання, толерантності починає стосуватися не окремої суспільної групи, класу, а всіх громадян країни. Крім того новітні інформаційно-комунікаційні технології створили новий віртуальний простір, де споглядається високий рівень толерантності із ознаками глобальності. Також транснаціональні корпорації сформували нову внутрішню етику поведінки мульти- національного, релігійного, громадянського та культурного персоналу, головною відмінністю якої є високий рівень толерантності. Водночас сучасний розвиток суспільства, спровокувавши глобальні переміщення великих людських мас на значні відстані, створив передумови появи значної кількості мігрантів та біженців, які заповнили високорозвинені країни. Це стало викликом як для національних Урядів цих країн, так і для суспільства. Адже нові суспільні утворення отримали низький рівень толерантності і терпимості, що в кінцевому результаті приводить до конфліктних ситуацій. Ось чому вищевказане потребує як нормативного врегулювання так і нових філософських підходів до вирішення проблемних питань.

Key words: tolerance, new communications, virtual space, globalization, migration, displacement, society, tolerance, human dignity.

Ключові слова: толерантність, нові комунікації, віртуальний простір, глобалізація, міграція, переміщення, суспільство, терпимість, гідність людського буття.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток усіх сфер суспільства завдяки результатам впровадження науково-технічної революції в сферах телекомунікацій та транспортної інфраструктури створив передумови для появи таких речей, як цифровізація інформації та інформаційних і комунікативних процесів, побудова глобальної мережі передачі даних, широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, інформатизації, які стали каталізатором так званої інформаційної (цифрової) та промислової революції. Вказане

«підштовхнуло» людство до переходу на новий етап цивілізаційного розвитку, який отримав назву «постіндустріальне» або інформаційне суспільство. Новий етап розвитку людства почав характеризуватися раціональністю, технократизмом усіх сфер людського буття, впливаючи тим самим на морально-етичний стан людини і суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав значну увагу до вказаної проблематики з боку дослідників як зарубіжних, серед яких можна виділити таких: З. Бауман, Д. Баженов,

Є. Бистрицький, А. Гоннет, О. Гьофе, Г. Ковадло, М. Кукарцева, Я. Любивий, В. Малахов, Дж. Г. Мід, П. Пікер, Дж. Ролз, Е. Соловйов, Л. Ситніченко, М. Тофтул, М. Уолцер, В. Фурс, Д. Усов, О. Хома тощо.

Незважаючи на досить широкий спектр проведених досліджень відносно гідності людини та окремих елементів (свободи, рівності, визнання, толерантності, життєвого світу), які формують морально-етичну картину сучасної людини, толерантність як прояв гідного людського буття **виступає частиною загальної проблеми**, котрій присвячується означена стаття. Це зумовлено створенням нової парадигми влади, суспільства їх взаємовідносинам та нового дискурсу щодо морально-етичної сторони подальшого розвитку суспільства.

Метою статті є дослідження толерантності як одного із важливих складових гідності людського буття в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Питання досягнення та/або забезпечення гідного людського буття стояло на порядку денного перед людством практично на всіх етапах його розвитку. Розуміння форм, методів та інструментів для створення передумов гідного людського буття лежало у площині існуючого на той час етапу цивілізаційного розвитку суспільства. Особливістю того часу було те, що вказане стосувалося лише певних обраних соціальних класів, каст та груп. І лише в новий час, в епоху інформаційного суспільства, коли формування основних ідей демократії, гідності, свободи, рівності, визнання, толерантності почало відбуватися на глобальному світовому рівні, почалися зміни дискурсу самого розуміння гідності людини. Так Є. Бистрицький в своїй праці «Конфлікт культур і методологія толерантності» наголошує, що дискурс толерантності «набуває значення найважливішої умови максимально демократичного розв'язання можливих суперечностей, розбіжностей, зіткнень», тому «саме спосіб існування конфлікту як контрольованого насилля або, у кращому випадку, у вигляді міжнародних намірів такого роду насильницького втручання (скажімо, у нотах протесту) дає підстави для сучасного визначення ситуації толерантності», адже «це спосіб дій (поведінки), який дає можливість утримати сторони, що конфліктують, від актуального насилля, тобто свідоме створення ситуації толерантності» [2, с.102-103]. Тобто толерантність може бути тільки там де немає примусу, а відбувається досягнення загальної мети через дискурс. В свою чергу, Г. Ковадло відзначає, що «саме толерантність поціновує різноманітність, неідентичність, різність – індивідуальну, суспільну, культурну тощо» і тому пропонує продовжувати дискурс щодо толерантності в аспекті «серединності» і «стриманості», оскільки толерантність насправді знаходиться між «протилежностями: з одного боку – гнівом, жорстокістю, люттям, що становлять одну й ту саму схильність духу, а з іншого боку – раболіпством,

догідництвом, покірливістю, що становлять іншу схильність духу», взявши за основу позицію Аристотеля щодо того, що «серединне» «є кращим і має перевагу над тим, що по обидва боки від нього розміщується», висловлену ним у своїй «Евдемовій етиці», у якій він відзначав особливу цінність так званої «золотої середини» по відношенню до людських чеснот [7]. А тому, враховуючи сучасні реалії розвитку суспільства, такий підхід до визначення толерантності через «серединність» можна вважати слушним.

Досліджуючи питання толерантності необхідно відзначити, що на сучасному етапові розвитку суспільства її можна умовно поділити на фізичну та віртуальну, а також на: побутову, національну та глобальну.

Як показують дослідження найбільший рівень толерантності споглядається у віртуальному просторі та на глобальному рівні. Це пов'язане з тим, що в умовах формування нового типу суспільства виникає розрив зв'язків географічного проживання із роботою, бізнесом, відпочинком, спілкуванням, культури, «життєвого світу», віросповідання тощо. Певним стимулом такого стану речей стало формування позитивної свободи («свободи для»), коли людина стає менш залежною від процесів масовості у виробництві, відпочинку, особистому житті, як це було притаманно тоталітарним режимам. Так, у транснаціональних корпораціях, досить часто для роботи над окремим проектом формується міжнародна команда фахівців, склад яких є мульти- громадянським, національним, релігійним, конфесійним та культурним. І саме головне, що вказані команди переміщуються територіями багатьох країн, виконуючи поставлені завдання. Рівень толерантності всередині таких груп повинен бути високим адже вони спільно виконують одну роботу. Що стосується віртуального простору, то тут ситуація аналогічна, адже соціальні групи та мережі якраз і створюються навколо вирішення певних проблем або за інтересами і в своїй основі є загальносвітовим (глобальними). Прикладами можуть бути правозахисні, громадянські, екологічні об'єднання, а також різні асоціації (філателістів, нумізматів, антикварів тощо). Так завдяки глобальній мережі передачі даних та соціальним мережам стало можливо об'єднання будь-кого будь-де. Отже можна констатувати, що на вказаних вище рівнях питання толерантності априорі не виникає запитань, оскільки взаємовідносини на цих рівнях відбуваються на позитивному ментальному рівні. Тобто якщо у людини виникає певна нетерпимість вона або не йде працювати у транснаціональну корпорацію, або не приймає участі у глобальних громадянських об'єднаннях. Таким чином на глобальному та віртуальному рівні нетерпимість є найменшою. Підтвердженням є кількісні показники людей, що зареєстровані та спілкуються в соціальних мережах, а також комуні кують через відкриті для діалогу Інтернет-майданчики (сайти власні, некомерційні тощо).

Основні проблеми, які охоплюють і проблему толерантності лежать на побутовому та національному рівнях. Особливо це стало проявлятися під час «вторгнення» у ці рівні глобалізації та віртуального простору.

Так, глобалізація та поява нових засобів переміщення створили передумови нову хвилю міграції і переселення значної кількості людей на довгі відстані (навіть на інші континенти). Особливістю такої сучасної навали мігрантів є те, що вони переміщуються на території із кардинально іншим світоглядом, «життєвим світом», цивілізаційним розвитком, культурою та віросповіданням. Прикладом виступають країни Західної Європи та Близького Сходу. Вказані процеси виявили неготовність як корінного населення, так і новоприбулих до них реалій спільного співіснування. Так, нові члени суспільства не бажають асимілюватися не визнаючи при цьому обов'язки, норми поведінки, законодавство «нової» батьківщини. З огляду на масовість такої міграції новоприбулі починають домінувати над корінним населенням і вже самі починають встановлювати свої правила, норми поведінки та закони (мусульмани – закони шаріату). Так підґрунтям більшості конфліктів стає національна, релігійна та культурна сфери. В таких умовах суспільство стикається із проблемою низького рівня толерантності та терпимості з боку обох сторін. При цьому необхідно відзначити, що не зважаючи на масовий характер цієї проблеми, на сьогодні відсутні з боку національних владних еліт, так і міжнародних організацій практичні рекомендації для створення комфортних умов співіснування існуючих та новоспечених громадян та мігрантів в умовах багатоконфесійних, багатонаціональних суспільств на території окремих держав. Одним із тимчасових механізмів зменшення рівня конфліктів є компактне проживання за мононаціональним принципом. Ось чому новий дискурс відносно толерантності та терпимості в сучасних реаліях є затребуваним як з боку влади, так і суспільства. В той же час О. Хома наголошує на тому, що «толерантність XVII сторіччя, змістовно цілком відповідна термінові «віротерпимість», навряд чи актуальна у мультикультурних конфліктах XXI сторіччя» оскільки «міжконфесійна толерантність доби Нового часу базувалася, в кінцевому підсумку, на єдиній культурній традиції та доволі слабких релігійних відмінностях»[8, с.76]. Таким чином толерантність віросповідання необхідно розглядати у контексті культурної толерантності. Такий підхід можна підтримати, враховуючи те, що саме культура «вбирає» в себе елементи віросповідання, «життєвого світу», а також певним чином втілює політичну та законодавчу складові. Зважаючи на це О. Хома акцентує нашу увагу на тому, що «концепції культурної толерантності нашого часу можна розглядати як граничне вираження цього мотиву» і «якщо Вольтер ще міг говорити про «варварів», «дикунів» тощо, то з сучасної політкоректної мови такі «дифамаційні»

характеристики зникли безповоротно», а отже «міцна» толерантність може ґрунтуватися не на простому «терпінні», а лише на всебічному визнанні»[8, с.78]. А тому проблема толерантності є актуальною і для сучасного, постмодерного соціального проекту, який спрямовується на формування відповідальної та вільної особистості. Ось що говорить Я. Любимий «у сучасному суспільстві формується тип «мережевого громадянина», людини, яка є толерантною особистістю, що прагне до свободи, відчуває відповідальність за суспільні справи і має свідому громадянську позицію»[4, с.187]. В свою чергу О.Гюфе наголошує про гідне співіснування людей, засноване на розумінні толерантності, яка вкорінена у свободі та гідності кожного, тобто «вибудовується на усвідомленні власної цінності, самодостатності або почутті власної гідності: на особистій та колективній силі, яка відмовляється від будь-якого почуття зверхності»[3, с.187]. Враховуючи реальність можна стверджувати про складність досягнення сказаного, адже це вимагає від суспільства досягнення достатньої «моральної зрілості» та «повноліття», що стане перепоною для негативних сил, які провокують міжнаціональні, міжрелігійні та міжкультурні конфлікти. Так, Є. Бистрицький звертає нашу увагу на те, що створення та культивування в сучасних умовах розвитку суспільства певної «культурної універсальї» для забезпечення толерантного співіснування в одній державі (з мультинаціональним, культурним, релігійним, конфесійним, громадянським суспільством) не буде мати ефективних наслідків, оскільки «толерантність як універсальне поняття, ідея, проблема конференцій – це свідчення того, що не існує того єдиного, спільного екзистенційного фундаменту, є тільки негативно-роз'єднувальне «ні», «ми інші»; понад те, швидко зникає, наче шагренева шкіра, те місце, на якому проростали очікування на його побудову», а отже, «спроба впровадити, навіть з найщирішими намірами, найкращу, але екзистенційно спільну підставу відкриває шлях до виправдання політики тотального насилля на культурному (етнонаціональному) ґрунті»[2, с.109-110]. Ось чому виникає потреба заміни примусу на діалог, де усі сторони конфлікту будуть слухати один одного та сприймати нову парадигму співіснування на основі мультикультуралізму, мультинаціоналізму та мультирелігійності. В цьому і полягає головна відмінність терпимості від толерантності. В першу чергу потрібна комунікація на рівні еліт, які будуть «вести» свою паству далі, адже жодна суспільна загальнозначуща справа неможлива поза її колективним визнанням, опосередкованим публічним обговоренням, тобто поза легітимацією, а публічне визнання досягається за допомогою досягнення консенсусу між усіма його учасниками і стає засадою їх самоповаги.

Варто погодитися з думкою Є. Бистрицького про те, що «поширення в останні роки дискурсу толерантності ще не дає підстав спрощено

сприймати його як якусь ідейну перемогу практики ненасильства», адже «за фасадом відродженого поняття толерантності формується інший, можливо, більш витончений, досвід насилля», де «за сучасними трансформаціями сил нетерпимості, примусу та війни криються неоднозначні зміни у характері й передумовах політики та практики міжлюдських відносин»[2, с.102-103]. Нажаль такий дуалізм має місце. За таких обставин методологічного сенсу набувають класичні визначення толерантності, які «спираються на припущення існування універсальної силової основи, акумульованої у певних державних (і міждержавних також) установах і здатної стримувати конфлікт світоглядів у стані взаємотерпимості», а «саме тому толерантність, якщо говорити про її наявні визначення, не є лише суб'єктивною терпимістю до всього іншого в розумінні чужих поглядів і вірувань», що «передбачає практичну дію для стримування ідіосинкразії стосовно чужого», будучи, так званою, мірою «допуску», «дозволеного відхилення від певних стандартів і норм», тобто міра активного контролю над власними діями»[2, с.104]. На наш погляд така позиція є досить слушною в умовах збереження миру та життя людей. Р. Форст у своїй праці «Толерантність, справедливість і розум» розглядає толерантність як «толерантність співіснування та толерантність поваги, де толерантність співіснування характеризується відсутністю взаємності, коли одна сторона вимушена терпіти іншу пануючу сторону процесу співіснування з огляду на використання нею сили та влади», визначаючи концепцію толерантності поваги як «морально вкорінену формою взаємної поваги окремих індивідів чи груп»[9, с.127], а «учасники процесу толерантності визнають один одного в якості автономних особистостей, незважаючи на відмінність їх етичних переконань та культурних контекстів»[6]. Саме опертя на роздуми Р. Форста та Дж. Ролза [10, с.63-72] дає можливість говорити про те, що «взаємне визнання за суб'єктами толерантності права на етично-автономне творення власного життя, а в сенсі морально-правової рівності – визнання на справедливий розподіл соціальних ресурсів на засадах спільних основних структур соціально-політичного життя», а тому «громадянам для повноцінного життя в сучасному розмаїтому суспільстві варто дотримуватися спільних моральних норм, а не лише «правил гри» у своїх етичних спільнотах», оскільки «для такого розуміння толерантності стає важливим осмислення рівності в її двох основних вимірах – рівності формальної та якісної» і завдяки цьому «толерантність, визнання та рівність неможливо розглядати без поняття справедливості, адже толерантність інтерпретується як чеснота справедливості»[6]. Отже, дослідження поняття толерантності виявляє необхідність дотримання загально визначених морально-етичних норм та чеснот, де культура виступає певним фундаментом, який поєднує у собі культурні і релігійні

особливості. Адже як зазначають О. Гюфе та Р. Форст «нормативні засади справедливого суспільного буття, тобто чесної участі всіх громадян в основних суспільних структурах, є (в означеному контексті) одночасно нормативними засадами взаємної толерантності, а не толерантна поведінка є глибоко несправедливою»[9, с.131]. Отже нам залишається лише запропонувати спробувати унормувати ненормоване заради формування такого нового суспільства в якому б рівень толерантності був набагато більшим ніж терпимість, що буде говорити про високий рівень свободи, гідності людини тощо. Це пов'язане з тим, що значний вплив на питання визнання, толерантності та терпимості має стан розвитку суспільства. Як показує практика, толерантнішим є більш розвинуте суспільство, що досягається вихованням особистості через постійне підвищення рівня культури, дотримання усталених загальнолюдських морально-етичних норм, чеснот у контексті прав людини, свободи та людської гідності, особливо на національному та побутовому рівнях. Ось що говорить С. Бистрицький підсумовуючи свої дослідження толерантності за умов конфлікту культур, а саме: «Йдеться про вихідне прийняття сьогоденної позиції абсолютної й тому рівноправної відмінності культурних світів, різних ідентичностей. Тільки в цій перспективі вгамуються ті, хто бажає володарювати від імені загальних культурних цінностей і досягнень, ті, хто розуміє культуру не як мету, а лише як засіб власного політичного утвердження та боротьби. Методологія толерантності є лише регулятивним ідеалом визнання Іншого як абсолютно рівноправної за своєю культурою – етнічною, національною тощо – цінності, за невизнанням максимальної автономності якої – тінь найжахливішого конфлікту: війни світів.»[2, с.114]. Під час дослідження толерантності можна ототожнювати її з так званими «максимами» чи чеснотами. Так, на думку П. Рікера «існують максими, які успішно проходять випробування на універсалізацію», стаючи обов'язками, які «не є редукованими в логічному розумінні поняття, але похідними, в міру того, що ми могли б назвати висловлюваннями смислу, які виробляються у буденній практиці» і тому «множина обов'язків є наслідком того факту, що саме до множини максим, які самі відповідають різноманітності ситуацій, і прикладається формальне правило»[5, с.315]. До таких, наприклад, можна віднести справедливість, рівність, повагу, ідентичність тощо. Проте й досі не вироблено необхідних засад для подальшого безконфліктного існування за взаємної толерантності, визнання в умовах мультинаціонального, релігійного, конфесійного, культурного та цивілізаційного суспільних груп в межах однієї країни.

Певною парадоксальністю виступає сучасний розвиток суспільства. З одного боку нове суспільство починає віддавати перевагу толерантності на відміну від традиційного – де

домінувала терпимість. З іншого боку те, що відбувається зараз із суспільством трансформує усі традиційно-усталені норми, які стосуються людського буття. Досить детально вказану тем розвив З. Бауман у свої працях, які стосуються питань глобалізації. Так, З. Бауман наголошує, що в епоху постмодерну «сім'я, шлюб, батьківські відносини, сусідство, робота багато в чому втратили свою роль оборонців меж соціальної фабрики» і тому цей певний вакуум «заповнюють «неоплеменні» локальні співтовариства, які конструюються», а це «приховує у собі загрозу нового витка насильства в історії» оскільки «його постсучасна специфіка полягає у відмові від регулювання і децентралізації проблем ідентичності; насильство реалізується за схемою «зроби сам»[1]. Сучасні технології виступають лише каталізатором-прискорювачем таких тенденцій. Іншою тезою З. Баумана виступає його бачення культури як певного культурного плюралізму, який призводить до втрати будь-яких «об'єктивних» ієрархій культурних цінностей», де «панівний ринок не визнає ніяких ієрархій, крім ходкості товару», а «діячі культури сприймають це як експропріацію і обрушують свій гнів на комерціалізацію культури», але при цьому «культурний вибір вже приватизований і будь-яка спроба відновити хоч якусь ієрархію культурних цінностей сприймається як грубе насильство», і тому «час слави і політичного впливу інтелігенції як групи, що несе колективну відповідальність за культуру та етичні стандарти нації, як колективного носія загальнолюдських цінностей пішло в минуле і навряд чи повернеться»[1]. З одного боку, це дає змогу розвивати альтернативні напрями, які не залежать від догм, а завдяки появі, так званої, «ринкової культури як ходового товару», дає змогу отримати як інвестиції на нові проекти в сфері культури, так і певну винагороду виробникам такого «культурного» продукту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи дослідження толерантності як прояву гідного людського буття в сучасному світі можна відзначити, що разом із цивілізаційним розвитком, змінюються такі базові поняття як свобода, гідність, які трансформують нове розуміння толерантності та терпимості в умовах віртуального глобального простору,

масової міграції та переміщень, а також нової культури спільної праці в мульти- національному, релігійному, конфесійному, культурному і навіть цивілізаційному середовищі. Зважаючи на подальший розвиток суспільства питання толерантності, гідності потребує подальших розвідок.

Список літератури

1. Бауман З. Жизнь во фрагментах: Эссе о постмодернистской морали. Лондон: Блэкуэлл, 1995. \ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.nir.ru/sj/sj/bauman.htm>.
2. Бистрицький Є. Конфлікт культур і методологія толерантності [Текст] / Є. Бистрицький // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С.102-118.
3. Гьоффе О. Демократія в епоху глобалізації. – Київ, : ППС-2002, 2007. – 436 с.
4. Любивий Я.В. Віртуальне суспільство доби постмодерну// Соціокультурні та теоретичні засади філософії постмодерну. – К., 2017. – С176-242.
5. Рікер П. Сам як інший / П.Рікер; [пер. з фр. В. Андрушко, О. Сирцова]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 458 с.
6. Ситніченко Л.А. Толерантність як чеснота справедливості [Текст] / Л.А. Ситніченко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія / ХНПУ ім. Г.С. Сковороди ; – Харків : ХНПУ, 2013. – С.68-77.
7. Толерантність як вимога розуму та взаємного самообмеження / Г. Ковадло // Філософські діалоги'2010. Вип. 4, Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення. – К., 2010. – С.159-168.
8. Хома О. Філософські культури: терпимість, толерантність і визнання [Текст] / О. Хома // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С.76-89.
9. Forst R. Toleranz, Gerechtigkeit und Vernunft // Toleranz. Philosophische Grundlagen und gesellschaftliche Praxis einer umstrittenen Tugend. – Frankfurt/ Neu York, 2000. – P.119-143.
10. Rawls J. Gerechtigkeit als Fairness. Ein Neuentwurf. – Frankfurt am Main, 2006. – 316 p.

Maevskaya L.B.
 candidate of history
 Islamic universities (Kiev)

THE CONCEPT OF «TAGHUT» IN THE WRITINGS OF IBN TAIMIYYAH AND HIS DISCIPLE IBN AL-QAYYIM

Маевская Л.Б.
 кандидат исторических наук
 Исламский университет

ПОНЯТИЕ «ТАГУТА» В ТРУДАХ ИБН ТАЙМИИ И ЕГО УЧЕНИКА ИБН КАЙМА

Summary: The relevance of the studied problem is connected with the increasing intensification of terrorist activity by the so-called "Islamic" extremists. Their ideology is based on the views of Ibn Taimiyah, a religious and political figure of the turn of the XIII-XIV centuries. He proclaimed himself the guardian of the ancient Islamic heritage, but his views were contrary to the basic principles of the Islamic faith. Also, some features differed his interpretation of the concept of "tagut". Following the example of Ibn Taymiyah, his modern adherents focus on the fact, that the concept of "tagut" refers to governing any state not under the laws of Sharia or using the laws of Sharia just partially. As a result, Ibn Taymiyah followers accuse of disbelief (Takfir) all those, who obey any state and apply to the judicial system, where the decisions are made not on Sharia, as Ibn Taymiyah did. He borrowed such beliefs from various sects of Kharijites, who accused of unbelief not only their opponents, but even each other, that led to regular splits among them. Thus, there have been formed more than 20 sects. Most of them have ceased their existence in the pure form by now (except for the sect of ibadites, that dominates in Oman) and have transformed into terrorist groups. It is noteworthy, that Ibn Taymiyya had refused to make Takfir to the address of the Kharijites. As for the modern world, there is no country where the laws are 100% consistent with Sharia, so tagut is declared to all the countries of the world. Now there are different interpretations of Ibn Taimiya's statements from moderate to extremely radical ones. The very radical Ibn Taimiya's statements have formed the basis for the activity of many terrorist organizations, including al-Qaeda and ISIS.

Аннотация: Актуальность изучаемой проблемы связана со все возрастающей активизацией террористической деятельности со стороны так называемых «исламских» экстремистов. Основу их идеологии, как правило, составляют взгляды религиозно-политического деятеля рубежа XIII-XIV вв. Ибн Таймии. Он провозгласил себя хранителем древнего исламского наследия, но в итоге, его взгляды противоречат основным принципам исламского вероучения. Также некоторыми особенностями отличается его трактовка понятия «тагут». Ибн Таймия и его современные приверженцы делают основной акцент на том, что понятие «тагут» относится к правлению каким-либо государством не по законам Шариата, либо когда законы Шариата применяются лишь частично. В итоге он и его последователи обвинили в неверии (вынесли такфир) всем тем, кто подчиняется какому-либо государству и обращается в судебную систему, где принимают решения не по Шариату. Подобные воззрения он позаимствовал у различных сект хариджитов, которые обвиняли в неверии не только своих оппонентов, но и даже друг друга, что приводило к систематическим расколам среди них. В итоге среди приверженцев данного течения, образовалось свыше 20 сект. Ныне большинство из них прекратило существование в чистом виде, (кроме секты ибадитов – преобладают в Омане), а трансформировалось в террористические группировки. Примечательно, что Ибн Таймия отказывался выносить такфир в адрес хариджитов. Что касается современного мира, то не существует ни одной страны, где бы законы на все 100% соответствовали Шариату поэтому тагутом объявлены все страны мира. Ныне существуют разные трактовки высказываний Ибн Таймии от умеренных до крайне радикальных. Именно радикальные установки Ибн Таймии легли в основу деятельности многих террористических организаций в том числе «Аль-Каиды» и ИГИЛа.

Key words: Islam, the sect, the Kharijites, Ibn Taymiyah, extremism, tagut, terrorism, court, law, the Sharia.

Ключевые слова: ислам, секта, хариджиты, Ибн Таймия, экстремизм, тагут, терроризм, суд, закон, Шариат.

Постановка проблемы. Исследование понятия «тагут» в работах Ибн Таймии и Ибн кайма, является одним из первых исследований данного теологического термина в отечественной истории, философии, религиоведении и философии.

Анализ последних исследований и публикаций. Научных публикаций, посвященных данной проблематике в ходе проведенного исследования обнаружено не было. Были изучены общие работы, Посвященные Ибн Таймии и его ученику Ибн кайму, а также оригинальная статья

Лефея Маркиза «О толкованиях коранических слов тагут и джибт», где он излагает свое видение происхождения слова «тагут» и связывает его с именем древнеегипетского идола Тота.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Данная статья является одной из первых. Посвященных рассмотрению понятия «тагут» в работах Ибн Таймии и Ибн Кайима.

Цель статьи. Основная цель статьи рассмотреть особенности трактовки Ибн Таймией, исламского термина «тагут». Для этого были поставлены следующие задачи:

- изучить упоминания исламскими учеными термина «тагут»;
- рассмотреть высказывания Ибн Таймии и Ибн Кайма по этой проблеме;
- подчеркнуть особенности использования данного термина, современными ваххабитами и представителями других экстремистских сект и течений.

Данное исследование мы начнем с рассмотрения исламского теологического термина «тагут». Дословно с арабского языка его можно перевести как «превышать надлежащие границы». Слово «Тагут» произошло от арабского слова «туг'ян», которое означает «превышение надлежащих границ» [1].

В тоже время исследователь Маркиз Лефей, в своей работе «О толкованиях коранических слов тагут и джибт» [2] предполагает, что тем, Тагут - совершенно конкретное языческое божество. Это египетский ТАНУТИ, на которого ссылается Алистера Кроули в LIBER RESH vel HELIOS, нам более известный под искаженным греками именем Тот и отождествленный ими с Гермесом (а позже и с римским Меркурием). Не случайно и упоминание обезьян, в которых должны превратиться поклонники Тагута: павиан был одним из священных животных Тота, встречаются и изображения обезьяноподобного Тота, да и вообще - зооморфность - типичное свойство африканских культов. [2].

Термин «тагут» упомянут в Коране 8 раз, как ложная (призрачная) альтернатива Аллаха. Например данный термин присутствует в (4:51), (4:60), (4:76), (5:60) [2].

Упоминается, что Умар ибн аль-Хаттаб сказал, что джибт – это сихр и колдовство, а тагут – это шайтан. Хафиз сказал, что тагут – это шайтан. Так как охватывает все мерзкое, в котором находятся невежественное. Наподобие идолопоклонничества, обращения на суд к тагуту, получения покровительства от них. (Данное высказывание приводится в книге «Тафсир Ибн Касира». Джабир е сказал, что тагутами являются предсказатели, в которых вселился шайтан».

Ибн Касир, в свою очередь, сказал: "Тагутом является то, чему поклоняются или тот, кому поклоняются помимо Аллаха, то есть это может быть шайтан, джины, идолы, камни, солнце, звезды, ангелы, люди - кому ложно поклоняются и обожествляют такие как (устазы) праведные люди, они тоже являются тагутами, могилы, правители, и лидеры, которым ложно поклоняются и за которыми в слепую следуют. Также тагут означает «ложный судья», который выносит ложные решения, то есть, не ссылаясь на Коран и Сунну» [1].

Имам Малик считал, что тагут - это что-нибудь или кто-нибудь, чему или кому поклоняются кроме Аллаха.

Современные ваххабиты не удовлетворены тем, определением, которое дали известные исламские теологи и дают свою трактовку данному понятию выделяя пять видов тагута:

Первый вид: Шайтан, призывающий к поклонению наряду с Аллахом, в чем это поклонение выражается ему, вне подчинения Милостивому. Цель в подчинении шайтану, являет в себе отречение от Аллаха и лжесвидетельство его посланников. Что касается его подчинения ему в грехах, побуждающие раба совершать их, с тем, что он сердцем убежден в запретности подобных действий, в то же время верит в Аллаха и Его посланников, то такое подчинение шайтану не будет полноценным, так как наивысшей его целью является подтверждение сердцем этого куфра [отречения].

И поэтому Коран разделяет ширк и то, что меньше этого: «Воистину, Аллах не прощает, когда к Нему приобщают сотоварищей, но прощает все остальные (или менее тяжкие) грехи, кому пожелает, кто, же приобщает сотоварищей к Аллаху, тот измышляет великий грех» (4, 48). Например, если человек призывает к подчиняется Аллаху, а затем [переступив грань] стал призывать к поклонению себе, воистину он из тагутов.

Второй вид: Правитель (судья), который судит не по тому, что ниспослал Аллах Всевышний. Такой правитель согласно мнению представителей данной секты, становится тагутом и при этом они ссылаются на свои трактовки Священного Корана: «Разве ты не видел тех, которые заявляют, что они уверовали в ниспосланное тебе и в ниспосланное до тебя, но хотят обращаться на суд к тагуту, хотя им приказано не веровать в него? Сатана желает ввести их в глубокое заблуждение. Когда им говорят: «Придите к тому, что ниспослал Аллах, и к Посланнику», - ты видишь, как лицемеры стремительно отворачиваются от тебя» (4: 60-61). Это связано с тем, что, сущность раба заключается в том, что бы, будучи правителем, выносить решения соответственно конституции Всевышнего Аллаха, или будучи судимым по нему [по закону Аллаха], или также выбор которого должен быть направлен к нему [к закону Аллаха]. А если раб, в данном случае правитель, переступил границы дозволенного Аллахом, тем самым приобщив или приписав себе Божественные качества [таухида ар-Рубубийя] и права направить поклонение ему [в таухиде аль-Улухийя] в том, что он видит, исходя из своих воззрений вне закона Аллаха, то он стал - тагутом.

Третий вид: Правитель, самовластный, изменяющий законы Аллаха. Он является близким к тому, о котором мы оговорили выше, но различие между ними в том, что этот вид тагута берет на себя права изменять и исправлять одно другим в конституции Всевышнего, подобно епископам и монахам, или шейхам заблуждения. А тот, который до него, приписывает себе права самоуправления, подобно атеистам и устанавливающим законы, которые выдумали эти суждения на основе страстей. Также в своей трактовке Корана они говорят: «Они признали господами помимо Аллаха своих первосвященников и монахов, а также Мессию, сына Марьям [Марии]. А ведь им было велено поклоняться только одному Богу, кроме

которого нет иного божества. Он превыше того, что они приобщают в сотоварищи!» (9: 31), сказал Всевышний пророку Мухаммаду: «Когда Наши ясные аяты читают тем, которые не надеются на встречу с Нами, они говорят: «Принеси нам другой Коран или замени его!» Скажи: «Не подобает мне заменять его по своему желанию. Я лишь следую тому, что внушается мне в откровении, и боюсь, что если я ослушаюсь Господа моего, то меня постигнут мучения в Великий день» (10: 15).

Четвертый вид: Предсказатель, призывающий познать сокровенное. Сказал Всевышний Аллах: «У Него ключи к сокровенному, и знает о них только Он. Ему известно то, что на суше и в море. Даже лист падает только с Его ведома. Нет ни зернышка во мраках земли, ни чего-либо свежего или сухого, чего бы не было в ясном Писании» (6:59), а также: «Он - Ведающий сокровенное, и Он не открывает Своего сокровенного никому, кроме тех посланников, которыми Он доволен и к которым Он приставляет спереди и сзади стражей» (72: 26-27). В этих аятах дается повеление рабу, что бы он не должен призывать ни к какому знанию, кроме того, что дано нам от Всевышнего Аллаха, также, в чем запрещено приписывать себе Божественные качества, которыми овладел и присвоил себе только Аллах: «сокровенное знание», а если раб приписывает себе эти качества, то он является - тагутом.

Пятый вид: Колдун, убежденный в том, что в его руках польза и вред. В том, что он в силах оживлять и умертвлять, изменять состояния душ и сердец так, как он пожелает. Все эти качества относятся к Божественной сущности, если человек переступает в этом предел [дозволенного], то он также становится - тагутом. Всевышний Аллах сказал: «Они последовали за тем, что читали дьяволы в царстве Сулеймана [Соломона]. Сулейман [Соломон] не был неверующим. Неверующими были дьяволы, и они обучали людей колдовству, а также тому, что было ниспослано двум ангелам в Вавилоне - Харуту и Маруту. Но они никого не обучали, не сказав: «Воистину, мы являемся искушением, не становись же неверующим». Они обучались у них тому, как разлучать мужа с женой, но никому не могли причинить вред без соизволения Аллаха. Они обучались тому, что приносило им вред и не приносило им пользы. Они знали, что тому, кто приобрел это, нет доли в Последней жизни. Скверно то, что они купили за свои души! Если бы они только знали!» (2: 102) [3].

В тоже время, признаками отречения от Тагута является: Быть убежденным, что ложность не имеет связи с поклонением Аллаха, ложностью является призыв Тагутов, приписывающие себе божественные качества и права направить поклонение к им, проявлять к ним вражду и ненависть, быть также убежденным в куфре [в отречении] тех, кто последовал или поклонился им, а также объявить свою вражду к ним открыто, донося со всем, что в твоих силах: языком, рукой,

имуществом, для полного онулирования поклонения тагутов, до тех пор, пока вся религия не станет принадлежать Аллаху.

И этому доказательство в трактовке ваххабитов: «О те, которые уверовали! Если вы будете бояться Аллаха, то Он одарит вас способностью различать истину и ложь, отпустит вам ваши прегрешения и простит вас. Воистину, Аллах обладает великой милостью» (8: 29), а также: «Сражайтесь с ними, пока не исчезнет искушение и пока религия [поклонение] не будет полностью посвящена Аллаху. Если же они прекратят, то ведь Аллах видит то, что они совершают» (8: 39).[3].

Они полагают, что знаменем исламского джихада является утверждение единобожия, а также устранение поклонения тагутов, как сказал Раби'ий ибн 'Амир, обратившись Рустуму, главнокомандующему персов: «Аллах ниспослал нас, чтобы мы вывели всякого, кого Он пожелает из поклонения раба к поклонению Аллаху, из тесноты мирской жизни к ее обширности, от насилий и жестокости других религий к правосудию ислама. Мы были ниспосланы Аллахом с Его религией к Его творению для призыва к нему [исламу], кто принимал это, мы принимали его и оставляли, а кто отказывался, мы всегда с ним сражались до тех пор, пока не приводили их к обещанию [имеется ввиду рай или ад] Аллаха» [3].

Сказал Аллах Всевышний: «Скажи: «Воистину, мой Господь наставил меня на прямой путь, на правильную религию, веру Ибрахима (Авраама), истинное единобожие. Он не был из числа многобожников. Воистину, мой намаз и мое жертвоприношение (или поклонение), моя жизнь и моя смерть посвящены Аллаху, Господу миров, у Которого нет сотоварищей. Это мне велено, и я являюсь первым из мусульман» (6: 161-163). «Нусук» - «Обряд»: имеется ввиду жертвоприношение, или всеобщие обряды [поклонения]. «Моя жизнь», то есть жизнь человека принадлежит Аллаху, «Моя смерть», значит умру также по воле Аллаха, умру так, как повелевает мне Аллах, то есть мусульманином, как повелел нам Аллах Всевышний: «...И умирайте не иначе, как будучи мусульманами» (2: 132), «Это мне велено», также было велено пророку, быть первым из мусульман этой уммы.

Современные приверженцы ваххабизма считают, что обряды: молитва, жертвоприношение, жизнь согласно шариату, смерть на религии Аллаха, все эти действия и обряды необходимо посвящать Аллаху Всевышнему, а не жить или умирать ради страны неизвестного [на весах] правителя, что тогда остается для Аллаха?! Человек должен жить для Аллаха и умирать ради Него, а не посвящать свою жизнь служению стране непонятного творения, не соображающее ничего [4].

Ныне под словом тагут, чаще всего понимают не исламское государство. То касается исламских государств, где бы правление осуществлялось бы на 100% по Шариату, то таких стран не существует,

даже в Иране и Саудовской Аравии в законодательной системе присутствуют некоторые заимствования из конституционных систем не исламских стран. Поэтому, по мнению ваххабитов, все страны, ныне, являются тагутом. Сейчас под тагутом, также понимают правителя, конституцию страны, например, на своих сайтах они пишут: «Изначальный смысл слова гражданства — это житель. Да тагут вкладывает в него и другой смысл, но известно, что от этого он не потерял первичный смысл. Раньше гражданство не регистрировали, сегодня появилась нужда, сделать это. Так как землю Аллаха разделили на страны и установили между ними границы. Не отрицаем, что тагут преследует свои цели. Делает через это зульм (угнетение) людям. Однако, мы вынуждены это принять, так как нету муджтахиды, который доказал бы нам его запретность. Мы не признаем гражданство как законопослушность, так, как тагут добивается того, чтобы нам на земле не было места. Вся земля принадлежит Аллаху. Аллах предопределил нам родиться в той или иной стране. Мы являемся гражданами той страны. Мы подчиняемся законам Аллаха, в этом смысле законопослушны. Отвергаем тагута и его законы. Документы, которые нам выдают - это масляхат (польза). Что сами оппоненты тоже не отрицают. Но они отрицают в смысле тагустских документов. Раньше не было границ, однако сахабы причислялись и до халифата и после халифата к тем государствам, гражданами каких стран являлись. Человек переселяется к мусульманам, но остается румийем, фарисием, при том, что эти страны тагустские страны. И, никому, даже не пришлось в голову сказать, не приписывайте вы мусульман к кафирским странам.... Поистине признаки судного дня, когда неучи выдают фатвы и толпа идет за ними».[5].

Теперь мы обратимся к изучению высказываний о тагута Ибн Таймийи.

Он сказал в 20 томе книги «Маджму Аль-Фатава»: «Любого, к кому люди идут за суждением не основанном на Коране и Сунне, называют тагутом» [6]. Он говорит в книге «Сарим аль-Маслюль» трактую 65 аят, 4 суры Корана: «Но нет – клянусь твоим Господом! – они не уверуют, пока они не изберут тебя судьей во всем том, что запутано между ними и не перестанут испытывать в душе стеснение от твоего решения, и не подчинятся полностью». «Поклялся Аллах, что они не уверуют, пока не сделают Посланника судьей в тяжбах, которые происходят между ними, а потом не найдут в своих душах стеснения от его суда и решения, и они должны покориться его суду внешне и внутренне. До этого в 60-61 аяте этой суры сказано, что, разве ты не видел тех, которые заявляют, что они уверовали в ниспосланное тебе и в ниспосланное до тебя, но хотят обращаться на суд к тагуту, хотя им приказано не веровать в него! Шайтан желает ввести их в глубокое заблуждение. Когда им говорят: «Придите к тому, что ниспослал Аллах, и к Посланнику», – видишь ты, как лицемеры стремительно отворачиваются от тебя. И

объяснил Аллах то, что кого призовут к суду Аллаха и Посланника Его, и он отвернется или отказывается, то этот человек мунафик. И дальше говорится, что Они (лицемеры) говорят: «Мы уверовали в Аллаха и Посланника и повинемся». Но после этого часть их отворачивается, и они не являются верующими. Когда их зовут к Аллаху и Его Посланнику, чтобы он рассудил их (или судил между ними), часть из них отворачивается. Будь они правы, они покорно явились бы к нему. Неужели их сердца поражены недугом? Или же они сомневаются? Или же они опасаются того, что Аллах и Его Посланник несправедливо осудит их? О нет! Они сами поступают несправедливо! Когда верующих зовут к Аллаху и Его Посланнику, чтоб он рассудил их, они говорят: «Слушаем и повинемся!» Именно они являются преуспевшими». (24: 47-51). И сказал Аллах, что кто отворачивается от подчинения Посланнику, отстраняется от суда Посланника, то такой человек мунафик, но никак не верующий. А верующий этот тот, который говорит: «Слушаем и повинемся!». И утвердился нифак (лицемерие) и ушла вера по причине простого отстранения (или отворачивания) от суда Посланника и желания судиться к кому то другому.

И это – вместе с полным отказом, или по причине сильной страсти. А как же если сделать неполноценным, или ругать этот суд? И подтверждает все это то, что передает Абу Исхак Ибрахим ибн Абдурахман ибн Ибрахим ибн Духейм в своем тафсире, как два человека препирались у Посланника Аллаха, и присудил Посланник одному из них, и другой сказал, кому присудили: «Я не согласен», ответил тот: «И что ты желаешь?». Говорит: «Пойдем к Абу Бакру ас-Сыдыку». И сказал тот, которому присудили: «Были мы у Посланника, и присудил Посланник мне против него». Сказал им Абу Бакр: «Для вас так, как решил Посланник». Отказался несогласный и сказал: «Пойдем к Умару ибн аль-Хаттабу». И сказал тот, на которого присудили: «Мы были у Посланника Аллаха, и он присудил мне против этого человека, а он отказывается быть довольным. Потом мы были у Абу Бакра, он сказал, что вам быть так, как присудил Посланник, и он опять отказался». И спросил тогда Умар того несогласного об этом. Тот ответил: «Так и было». Тогда Умар зашел к себе домой и вышел с мечом в руках. И ударил по голове того, кто был не согласен и убил его. И тогда низвел Аллах: «Но нет – клянусь твоим Господом! – они не уверуют, пока не изберут тебя судьей во всем том, что запутано между ними» (4: 65).

Говорит Ибн Таймийя разъясняя аят: «Но нет – клянусь твоим Господом! Они не уверуют, пока не изберут тебя судьей во всем том, что запутано между ними, и не перестанут испытывать в душе стеснения от твоего решения, и не подчинятся полностью».

Также он говорит: «И кто не сделал ильтизам (т.е. не установил в основе, к которой обращаются на суд) суд Аллаха и Его Посланника в том, что

переплелось между ними, то Аллах поклялся, что такие не уверовали.

А также он говорит в книге «Минхадж Сунна» 5/131, что же касается тех, которые сделали ильтизам править судом Аллаха и Его Посланника внутренне и внешне, но ослушались и последовали своим страстям, то эти как все остальные грешники. И этот аят, которым аргументируют хариджиты, делая такфир правителям, которые не правят тем, что низвел Аллах (то есть речь о тех, у кого в основе суд в правление шариатом и он оступисился из-за взятки и т.д. мирских страстей, и несправедливо посудил в рамках Шариата, и таким выносят такфир хавариджи- примеч.), а потом еще утверждают, что убеждения у них, это и есть суд Аллаха».

Дальше там же Ибн Таймия говорит: «И цель, чтобы судить по справедливости, и это ваджиб во все времена и места, и на каждого человека. И суд тем, что низвел Аллах Мухаммаду, – это и есть справедливость специальная, и это и есть самый совершенный вид справедливости и лучше всего. И суд Шариатом ваджиб на Посланника Аллаха и всем тем, кто ему следует. А кто не сделал ильтизам (т.е. не установил в основу суд Аллаха и Его Посланника, то такой человек кафир)».

Говорит Ибн Таймия, в книге «Маджму аль-Фатава» 12\239, толкуя (4:60): «Разве ты не видел тех, которые заявляют, что они уверовали в ниспосланное тебе и в ниспосланное до тебя, но хотят обращаться на суд к тагуту, хотя им приказано не веровать в него. Шайтан желает ввести их в далёкое заблуждение». Далее он говорит: «... И так же на тех, которые приписывают себя к вере, пал упрёк всеми книгами. Оставляют они суды по Книге Аллаха и Сунне и отправляются к некоторым судам тагута, кроме Аллаха. Как постигло этим тех, которые причисляют себя к Исламу, вместе с этим обращаются за судом к словам сабиитов или философов, или к законам некоторых королей вышедших из правления Исламским шариатом, как правители турок или других. И когда ты им скажешь: придите к Книге Аллаха и Сунне Его Посланника, отвращаются от тебя отвращением».

Дальше он говорит в этой же работе («Маджму Аль-Фатава») 25\272: «И когда оставит знающий, то, что знает из Книги Аллаха и Сунне Его Посланника. И последует закону правителя, который противоречит закону Аллаха и Его Посланника, станет вероотступником кафиром достойный наказания в этой жизни и в той».

Говорит он, толкуя (7:2-3): «Тебе ниспослано Писание, которое не должно сжимать твою грудь, дабы ты увещевал им и напоминал верующим. Следуйте за тем, что ниспослано вам от вашего Господа, и не следуйте помимо него за аулия. Как же мало вы размышляете».

В другой книге этого сборника фетв (Маджму Аль-Фатава 28\471) Ибн Таймия говорит: «И каждый, кто вышел из Сунны Посланника Аллаха и Его шариата, то Аллах поклялся сам собой, что такой не уверовал, пока не будет доволен судом

Посланника Аллаха во всём том, в чём препираются и независимо религиозные это дела или житейские. И вместе с этим чтобы не было у них в душе стеснения от того что Посланник им присудил. И доказательств на эту основу в Коране много».

В этой же книге (28\200-201) Ибн Таймия, продолжает свою речь, объясняя, что такое тагут: «...Но хотя обращаться к тагуту»: «...И поэтому назвал Посланник Аллаха идолов тагутами в достоверном хадисе: «И следует тагуту, тот, кто поклоняется тагуту». Тот, кому подчиняются в послушание Аллаху и тот, кому подчиняются следование не прямому пути и истиной религии. И независимо от того, принимаются ли его слова, которое противоречит Корану и Сунне или подчиняются его приказам, которые противоречат Корану и Сунне, и всё это тагут. Из-за этого называется тот, у кого судятся не тем, что низвел Аллах тагутом».

Далее (28-534).он говорит, что известно по необходимости из веры мусульман, и согласию всех мусульман, что воистину тот, кто установит допустимым следование другой религии, чем религия Ислам, и другому Шариату, кроме Шариата Мухаммада, то он кафир, и его куфр как вера в одну часть Писания, и неверие в другую. Он разъясняет (4: 150-151), что воистину, те, которые не веруют в Аллаха и Его посланников, хотят различать между Аллахом и Его посланниками и говорят: «Мы веруем в одних и не веруем в других, – и хотят найти путь между этим, являются подлинными неверующими».

В книге «Маджму Аль-Фатава» (7/67) Ибн Таймия приводит слова Абу Бухтари: «Но они, т.е. евреи и христиане не молились им, даже если бы им приказали, чтоб они поклонялись кому-то кроме Аллаха, они бы не подчинились этим первосвященникам и монахам. Но они им сделали харам халялем, а халял харамом, вот в этом они подчинились. И вот это и есть таухид ар-Рубубия (единобожие в Господстве)... и разъяснил Посланник Аллаха, то, что поклонение их книжникам и монахам было в том, что они запрещали для них халяль и запрещали харам. И не то, что они молились им, или постились ради них, или они призывали помимо Аллаха кого-то другого. Нет! Но это было поклонение им в разрешении, и запрещении. И Аллах сказал, что это ширк: «Нет никого кому можно было бы поклоняться (или нет достойного в поклонении кроме Аллаха) Он превыше того что они предают Ему в сотоварищи».

Говорит Ибн Таймия в книге «Маджмуа Аль-Фатава» (3/267-268): «И когда человек, делает разрешенным харам, на котором иджа, или запретит халял, на котором иджа, или изменит шариат (закон) Аллаха на котором собрались все, станет неверным, вероотступником по полному согласию факихов. Он считает, что на подобии таких был ниспослан этот аят (5:44) “А те, которые не судят по тому, что низвел Аллах являются неверными“ и его современные последователи

выносит такфир в адрес тех, кто обращается в государственные органы, суды и так далее. Именно этим высказыванием Ибн Таймии, экстремисты оправдывают теракты в адрес представителей госорганов в разных странах, например военнослужащих, полицейских и так далее.

Ибн Аль-Кайим – ученик Ибн Таймии также дал определение понятия «тагут»: “Тагутом является все, в чем раб выходит за свои границы перед Аллахом, все чему служат, повинуются или следуют наперекор закону Аллаха. Тагутом также называется тот, кто управляет не тем, что ниспослал Аллах и не руководствуется сунной посланника в этом, или некий кому поклоняются помимо Аллаха, следуя вслепую за ним или вместе с ним. Если поразмышлять внимательно, абсолютное большинство людей, отворачиваясь от повиновения Аллаху и его посланнику, в то же время, повинуюсь тагуту, становятся его рабом.” [1]

Он говорит в книге «Мадаридж ас-саликин» (1/337), также сказал: «И верным из всего этого будет то, что не выносить хукм по тому, что ниспослал Аллах, включает в себя два вида куфра – большой и малый, а зависимости от состояния правителя (судьи). Если он убежден в обязательности вынесения хукма по тому, что ниспослал Аллах в данном происшествии, однако отклонился от этого (например, не применил хукм) по причине ослушания, наряду с тем, что он признаёт, что он заслуживает наказания (за это), то это малый куфр. Если же он был убежден, что вынесение хукма по тому что ниспослал Аллах, не обязательно, и что у него есть право выбора в этом, наряду с тем, что он понимает, что это хукм Аллаха – то это большой куфр. Если же он был невеждой, или ошибся – то этот считается допустившим ошибку, его хукм (некое суждение о некоем явлении [7]) – хукм ошибающихся» [6].

Также он утверждает в книге «Аалям-уль Нуакъи'ин», (40/141), что тагутом каждого общества (народа) является тот, к кому они обращаются за суждением, основанным не на законе Аллаха и Его посланника.[6].

Здесь приведены, лишь некоторые из фетв Ибн Таймии и Ибн Кайима, посвященных тагуту. Приверженцы ваххабизма считают, что, он во многих местах опирается на иджма, и нигде не говорит об условии дозволенности сердцем, и прочих других условиях, которые выдумывают мурджииты, чтобы защитить своих любимчиков тагутов. Ведь повиновение тагутам – их неотъемлемая часть, и ради этого они готовы вносить подтасовки в религию Аллаха.

Сказал Ибн Таймия о мурджиитах, в книге «Маджму Аль Фатава», 28/507: «Дорога мурджиитов и им подобных - следование путем абсолютного подчинения правителям, даже если они не будут праведными.» [8].

Выводы и предложения. В данной статье была рассмотрена трактовка Ибн Таймией понятия «тагут». Отмечено, что его взгляды в этом вопросе

несколько оригинальны и основной упор он делает на том, что тагутом является любое не исламское государство, в котором не действуют законы шариата, либо действуют лишь частично. Также тагутом, он объявляет, всю систему государственной власти не исламских стран, суды и так далее. Тех, кто обращается к суду тагута, он объявляет неверными и призывает убивать их. Данные идеи, разработанные Ибн Таймией, подхватили ваххабиты и приверженцы некоторых экстремистских группировок, в том числе «Аль-Каида» и ИГИЛ. Изучение данной темы необходимо для идеологического противодействия влиянию в современном мире экстремистских идей.

Список литературы:

1. Что такое тагут [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <https://muwahed.wordpress.com/%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B4%D0%B0/%D1%87%D1%82%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B5-%D1%82%D0%B0%D0%B3%D1%83%D1%82/>.
2. Лефей М. О толкованиях коранических слов тагут и джибт [Электронный ресурс] / Маркиз Лефей – Режим доступа к ресурсу: <https://www.proza.ru/2018/02/15/76>.
3. Бурхами Я. Отречение от тагута [Электронный ресурс] / Ясир Бурхами – Режим доступа к ресурсу: <http://vbibl.ru/pravo/121988/index.html>.
4. Второе из условий веры - отречение от тагута [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <https://sunnaonline.livejournal.com/4125.html>.
5. Гражданство [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <https://muwahed.wordpress.com/%d1%82%d0%b0%d0%ba%d1%84%d0%b8%d1%80/%d0%b3%d1%80%d0%b0%d0%b6%d0%b4%d0%b0%d0%bd%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%be/>.
6. Важно. Куфр дуна куфр. Опровержение заявившим, что суд тагута это Куфр дуна куфр [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <http://www.hairulummat.com/index.php?threads/183/>.
7. Исаев Р. Что такое хукм? [Электронный ресурс] / Рашид Исаев – Режим доступа к ресурсу: https://islam-today.ru/blogi/rashid_isaev/cto-takoe-hukm/.
8. Мазхаб шейх уль Ислама Ибн Теймии в такфире тагутов [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <https://salyafistreet.wordpress.com/2009/09/17/%D0%BC%D0%B0%B7%D1%85%D0%B0%D0%B1-%D1%88%D0%B5%D0%B9%D1%85-%D1%83%D0%BB%D1%8C-%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%B8%D0%B1%D0%BD-%D1%82%D0%B5%D0%B9%D0%BC%D0%B8%D0%B8-%D0%B2-%D1%82%D0%B0%D0%BA/>.

Крушанов Александр Андреевич
доктор философских наук, профессор,
ведущий научный сотрудник Института философии РАН

КОСМОС КАК СУДЬБА ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Krushanov Alexander A.
Dr of Philosophy, Ph.d, professor, leading researcher
Institute of Philosophy RAS

SPACE AS MANKIND DESTINY

Аннотация: Космические полеты – это опасно, дорого и сложно. Однако есть серьезные причины (природные и гуманитарные), в силу которых существование человечества в будущем будет возможно лишь при условии успешного, активного обживания космоса.

Abstract: Space flights are dangerous, expensive and complex. But there are serious natural and humanitarian reasons to think that mankind successful existence in future will be possible only if there will be successful mankind spreading in Space.

Ключевые слова: космонавтика, человечество, глобальная экология, кризис идей, ресурсный голод

Бытует убеждение, что космонавтика – это напрасная трата денег! И понять это можно. Ведь современная космонавтика отчетливо демонстрирует, что полеты в космос дело очень опасное, очень сложное и очень дорогое! Да еще и зримая отдача от Ближнего космоса, как кажется, уже получена сполна (военный и экологический мониторинг планеты, наблюдение за погодой и косяками рыб, помощь в навигации и связи). Зачем же вкладываться еще, лишая бедную категорию граждан бутерброда с маслом к завтраку?

Подобные рассуждения понятны и по-своему обоснованы. Хотя эти же аргументы можно прочитать совершенно иначе.

На мой взгляд, они свидетельствуют, что выход человечества даже в ближний космос оказался разносторонне полезным. Дополнительно стоит учесть и то, что к задаче космонавтики Ближнего космоса относится еще и забота о защите Земли от астероидной атаки. Пока эта задача не решена, но работа в этом направлении уже ведется активным образом. А что касается бутербродов, то, конечно, оставлять бедную категорию граждан без такого завтрака очень плохо и недопустимо. Но рассматривать это следует в первую очередь как задачу для больших руководителей, которые должны активнее развивать экономику и благосостояние граждан, в том числе, не допуская и жутких современных социальных перекосов. А космонавтика должна рассматриваться как отрасль, обеспечивающая людям и человечеству стратегическую безопасность.

Очень хорошо, что современная космонавтика продолжает не быстро, но развиваться, уходя в том числе и в Дальний космос, что я считаю стратегически очень правильным. На то, что такой переход вполне назрел указывает то, что сегодня уже не одна, а целый ряд стран (США, Китай, Россия, Европа, Индия, Израиль) готовятся к полету на Луну, а потом и к ее освоению. На подходе, в видимой перспективе, полеты человека на Марс. Американские марсоходы вообще уже устроились на Марсе вполне уверенным образом.

Полеты в космос не следует рассматривать узко конъюнктурно. Это не просто выражение политической конкуренции мировых центров силы, как это было в XX в. Космонавтика – это продолжение экспансии человека на новые области пространства, к новым возможностям. Напомню в связи с этим Великие путешествия середины XV – середины XVII вв. Возрождение Европы, а так же мощный рывок в ее развитии в XVII в. во многом определились именно тем, что состоялись великие путешествия отмеченного исторического периода (экспедиции Бартоломеу Диаша, Колумба и других великих путешественников той поры).

Если же говорить о дне сегодняшнем и о будущем, то, на мой взгляд, существует целый ряд серьезных причин, в силу которых человечеству без развитой космонавтики не обойтись и более того, без обживания космоса человечество со временем может оказаться без будущего.

Причины необходимости активного обживания космоса я бы подразделил на две группы:

Ресурсно-экологические причины – связанные с взаимодействием человечества с определенной природной областью.

Гуманитарные причины – связанные с обеспечением условий для нормального социального самочувствия граждан планеты.

Рассмотрим суть этих причин.

Ресурсно-экологические причины необходимости распространения жизни и деятельности человечества в космосе

В этом случае принципиально важно то, что как отдельный человек, так и человечество в целом способны существовать и действовать лишь при условии активного взаимодействия со своей средой. Ведь необходимо питаться, значит, нужны продукты, вода, необходима энергия для приготовления пищи. В обязательном порядке требуются так же материалы для создания жилищ и орудий труда, транспортных средств, необходимой инфраструктуры. Это означает, что природа находится под мощным напором человечества,

меняющим и разрушающим ее. Человек меняет природу, и это неизбежно. Это констатировал еще Вернадский писавший о том, что человечество – это геологическая сила, преобразующая планету!

Получается ситуация, сходная со слонем в посудной лавке. Пока слон маленький, он чувствует себя очень неплохо и не мешает работе самой лавки. Но стоит слону вырасти до взрослых размеров, как сразу же станет ясно: стоит ему двинуться и лавке конец, - в смысле ли битья всей посуды, или в смысле даже крушения стен лавки. Но оставить кормильца без лавки, это значит, для слона тоже остаться не с чем и вымереть.

Признаки того, что мы уже выросли где-то до «границ возможного» вполне видны. Как отмечается специалистами: «...переживаемая ныне экологическая ситуация резко отлична от всего, с чем когда-либо в своей истории сталкивалось человечество. Хотя бы потому, что опасные изменения окружающей среды приобрели сегодня глобальный характер. Они распространились на все подсистемы и компоненты среды и на всю поверхность планеты вплоть до ее полюсов, не затронув разве что океанских глубин, ...» [2, с. 9].

Изучение глобальных ресурсно-экологических пределов развитию, как известно, стартовало с появления в 1972 г. доклада Римскому клубу «Пределы роста». Не дело философской статьи забираться в эти сугубо специальные вещи. Но вот на что все же стоит обратить внимание.

Существует убеждение, что все эти глобальные проблемы можно легко разрешить с помощью развития все более продвинутых технологий и техники. Боюсь, этот оптимизм не слишком оправдан. Всякое технологическое или техническое нововведение признано разрешить то, что не было разрешено или просто создано предыдущим поколением техники или технологий. Для этого приходится использовать еще более мощные режимы и возможности, тем самым опять ломая природу, пусть и на каком-то ином уровне. Это примерно так же как история с заменой лошади. Было время, когда лондонцы живо обсуждали: не завалит ли навоз все дороги до самых крыш из-за популярности лошадей, как транспортных средств. Этого не случилось, т.к. подрос автомобиль. Но прошло время и теперь надо спасаться не от навоза, но от того, что извергает автомобиль! Пусть современный выхлоп уже не имеет вида пугающего сизого окраса ранних выхлопов. Главное в том, что выхлоп стал незаметным убийцей и вредителем и для людей, и для природы, и для памятников.

Получается, что, оставаясь на Земле, мы в силу ресурсно-экологических проблем лишаем себя возможностей нормальной долгой жизни, и уж тем более развития.

К сожалению, это справедливо и в отношении гуманитарной стороны глобального развития и жизнедеятельности.

В последние десятилетия обозначился целый ряд аномальных, но вполне общезначимых явлений, которые обычно не рассматриваются

вместе или вообще не вызывают последовательного интереса у аналитиков. Между тем, весьма похоже, что все эти «ненормальности» имеют общую первопричину.

На мой взгляд, источником возникновения семейства феноменов, о которых и будет говориться далее, является отсутствие целенаправленного глобального развития, ориентированного на расширение зоны обитания и деятельности человечества. И это при том, что экспансия (расширение ареала существования) считается [3, с. 323] одним из принципиальных отличительных признаков живого!

Важно понять, что глобальный социум за свою историю успел уже основательно вырасти в массе, погрузить и развить свой аппетит, но ... продолжает оставаться в «колыбели» (если прибегнуть к известному образу К.Э.Циолковского). Соответственно, учитывая современные реалии, я бы даже несколько дополнил афоризм Константина Эдуардовича: **«Планета есть колыбель разума, но нельзя вечно жить в колыбели».** (КЭЦ). **Иначе колыбель обернется ужищем!** (А.К.)»

В результате возникновения подобного неестественного положения человечество, лишенное нормальных условий жизни и деятельности, похоже, фактически стало стагнировать и в итоге порождать и пожинать череду застойных явлений.

Ситуация № 1. Включение принудительной регуляции численности населения планеты.

Речь идет о следующем. При изучении популяций животных обнаружено: если на территории обитания популяции возникает переуплотнение, то включается специальный механизм автоматической регуляции численности. В этом случае животные становятся вялыми, начинают болеть и перестают спариваться. Через некоторое время в популяции устанавливается допустимая численность особей. Очень похоже, что сегодня мы вышли именно к подобному переуплотнению нашей замечательной планеты, теперь очень ограниченной по размерам и возможностям. Во всяком случае уже отмечается, что сперма стала гораздо менее качественной [4], появился новый тип брака – «чайлдфри» [6], при котором пара договаривается не иметь детей, стали плодиться «асексуалы» [5], которые не испытывают полового влечения.

Ситуация № 2: дефицит свежих идей в мировом кинематографе

В последние годы в прессе можно встретить многочисленные констатации этого кризиса сведущими в кино людьми. Так, например, исполнитель роли Шерлока Холмса в нашем свежем сериале Игорь Петренко отмечает: «кризис идей в мировом кино существует, - это факт. Кинематограф столько всего показал и рассказал зрителям, что удивлять уже практически нечем» [7, с. 47]. О том же говорят и кинокритики: «В Голливуде – катастрофический кризис идей. И всякий новый фильм – рассказ о некотором

количестве других известных фильмов» [1, с. 71]. В этой связи следует вспомнить также и то, что наше время – это пора не только сиквелов, т.е. продолжений уже известных историй, но и римейков, иначе говоря, «перепрочтений» историй, ранее уже экранизированных.

Правда, справедливости ради стоит уточнить, что порой обновлению сюжетного разнообразия мешают чисто коммерческие соображения: выстраивать следующий бизнеспроект даже в кино проще и менее рискованно при использовании хотя бы части уже оправдавшего себя материала.

А между тем в данной связи позволю себе напомнить уважаемым коллегам о том, что, например, покорение Дикого Запада, в свое время привело к взрывному росту новых событий и увлекательнейших рассказов о них, в результате чего даже родился такой полюбившийся многим кинозрителям жанр, как вестерн. Мощный креативный выплеск был связан в свою очередь и с началом космической эры. Т.е. экспансия породила серьезные позитивные «гуманитарные» следствия и в самом расширяющемся социуме.

Ситуация № 3: непопулярность стремления к созданию больших концептуальных проектов, повышенный интерес к деталям, к все более мелким нюансам смыслов

Как хорошо известно, ныне эту тенденцию наглядно олицетворяют и фиксируют на теоретическом уровне постмодернизм и постструктурализм. В более практической плоскости об этом свидетельствует содержание современных кинофестивальных произведений, для которых заметной особенностью стал пристальный интерес к очень тонким, едва уловимым движениям души и сознания. В этой связи вспоминается наблюдение психологов за узниками тюрем. У заключенных в условиях очень ограниченного пространства возникает сенсорный голод, который компенсируется и утоляется развитием очень тонкого, обостренного восприятия доступной среды. Мне кажется, современные философские и художественные изыски порой поддерживаются именно подобной же особенностью жизни глобального социума (ну и, конечно же, талантом тех, кто работает в подобном ключе).

Ситуация № 4: отсутствие признанных героев и харизматичных личностей

В последние годы довольно часто задается вопрос: а где же герои нашего времени? Где личности, - особенно среди политиков?

А ведь при освоении Дикого Запада заразительные герои были! И начало космической эры сопровождалось появлением и широким узнаванием людей, примеру которых хотелось следовать. Но если социум дремлет, не движется, он не нуждается в героях и не создает их. Разве что искусственно, с помощью мощных атак СМИ. Но в итоге появляются лишь временные «псевдогерои», а на выборах кандидаты становятся просто неотличимыми, в результате чего знаменем времени стало повсеместное голосование с

практически равным числом голосов у разных кандидатов, так что на выборах приходится использовать буквально фотофиниш – дотошный учет каждого из бюллетеней. Напомню, что так было не единожды на выборах президента в США, в Польше, в Мексике и других странах, что свидетельствует о том, что это не местное, сугубо национальное явление, но что-то, имеющее глобальный первоисточник.

В рамках обсуждаемой идеи эту особенность можно объяснить тем, что современные лидеры стран не вовлечены в реальные глобальные стратегические, но практически работающие проекты, объективно расставляющие все по своим истинным местам. А раз такой связи и ответственности не существует, торжествует фальшь и неподлинность. В итоге, например, страной-лидером мира оказываются все еще Соединенные Штаты, хотя они уже давно удерживают лидерские позиции довольно искусственным образом (за счет печатания доллара и демонстрации мощности своих вооруженных сил), просто эксплуатируя былой статус, в свое время завоеванный, безусловно, по праву. Соответственно, властям этой страны все чаще приходится выступать в роли своеобразной глобальной старухи Шапокляк, строящей козни даже самым мирным окружающим (чего стоит то же подслушивание своих ближайших партнеров и союзников!).

В обсуждаемом контексте стоит обратить внимание и на еще один значимый феномен.

Ситуация № 5: вымывание среднего класса из современной социальной структуры развитых стран

В последние годы граждане России многократно слышали мантру о важности среднего класса как движущей силе истории. Потому создание мощного среднего класса в России было объявлено в качестве одной из важнейших целей идущих социальных преобразований. Но ведь застойному (если это так) глобальному социуму активные граждане не нужны! Они излишни и даже где-то опасны, как были опасны преступники, которых в свое время Великобритания просто вывезла, например, в Австралию. Ныне подобных граждан вывезти некуда, отвлечь тоже нечем. А потому, от среднего класса лучше просто ... избавиться. Что и наблюдается в последние годы в передовых западных странах.

Поскольку большинству современных граждан не приходится «ходить в разведку» (когда проявляются действительные качества участников и в конце концов торжествует подлинность в их поведении и восприятии), то жизнь зачастую становится вопиюще искусственной, что проявляется, например, в том, что наблюдается в последнее время в Скандинавских странах. Так, как известно, массового убийцу Брейвика «наказали», разместив в трехкомнатной камере уровня санатория или 3-х / 4-х звездного отеля. И это на налоги родственников убиенных! Для таких как он предусматриваются спортивные занятия,

диетическое питание, даже возможность размещения на особом оборудованном острове, на котором нет явной охраны, но можно коллективно заниматься, например, садоводством, музыкой и т.п. делами.

В свою очередь Швеция начинает приучать малышей не использовать местоимения «он» или «она» и опираться только на слово «оно». Голландцы в то же время чужды иначе, например, предлагая снизить возраст согласия на сексуальные отношения до 12 лет и создавая просветительские секс мультфильмы для малышей возрастом 6 – 7 лет. Дело дошло до того, что одного папашу, запретившего дочери ходить на подобные школьные просмотры, даже кратковременно посадили в каталажку и оштрафовали. Теперь в очереди стоит отбеливание инцеста, т.е. признание в качестве разновидности нормального секса интимных отношений между близкими родственниками. При этом (внимание!) сама идея уже прозвучала.

На мой взгляд, все эти ненормальности гуманитарного характера стратегически связаны с запаздыванием человечества с активным выходом в космос. С возникшими проблемами и ограничениями глобального характера мы пока наверно справимся. Но для того, чтобы у человечества была надежная основа для нормальной и счастливой жизни, тем более в длительной перспективе, необходимо уже сейчас думать о том, как сделать проживание и деятельность в космосе не только возможными, но безопасными и даже комфортными даже для обычных людей. Дело не быстрое, но важно, чтобы этот путь не выпадал из поля зрения общества.

При этом, думаю, прямой колонизации планет не получится. Их условия слишком отличаются от земных, так что после адаптации к какой-то планете (к тому же Марсу, например), уже не получится жить на Земле так же как прежде. Она станет чужой. Видимо, будущее – это создание множество космических колоний с земными условиями жизни, но вблизи других планет. Тогда рядом окажется значительный объект для изучения и последующей разработки, но работать можно будет вахтовым методом или управляя роботами, не адаптируясь к неземным условиям.

Литература

1. Гладильщиков Ю. Ты там жив еще, милый? // Русский Newsweek. 06.06 – 12.06. С. 71-72.
2. Данилов-Данильян В.И., Рейф И.Е. Биосфера и цивилизация: в тисках глобального кризиса. М., 2019. 316 с.
3. Лосев К.С. Жизнь // Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь. М. – СПб. - Н.-Й., 2006. С. 323.
4. Мельников А. Ужас в мужских трусах. Скоро мужчины не смогут делать детей, и это не их вина // Аргументы и факты. 2013. № 43. С. 53.
5. Монкс К. Асексуалы отметят праздник любви // Метро. 2014. 14 февраля. С. 8.
6. Новоселова Е. Основной инстинкт – до востребования // Российская газета. 2008. 23 января. С. 12.
7. «От Холмса отказывался» // Аргументы и факты. 2013. № 47. С. 47.

Vedmedev M.M.

*Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor
Department of philosophy and social sciences,
Sumy State Pedagogical University*

MODERN TECHNOLOGIES AS A SOURCE DANGEROUS KNOWLEDGE

Ведмедєв Михайло Михайлович

*доктор філософських наук, доцент
кафедри філософії та соціальних наук,
Сумський державний педагогічний університет*

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО НЕБЕЗПЕЧНОГО ЗНАННЯ

Summary: The article dwells on the analysis of the specificity of dangerous knowledge associated with the development of high technologies. The circumstances that today cause the generation of dangerous knowledge are considered. Among them we identify: the commercialization of the intellectual product, the engagement of the expert community, the degradation of the scientific ethos, and others. Some areas of the use of high technology for military purposes are described. The acutely debatable problem of the expediency of changing human nature with the help of NBICS-technologies is discussed.

Анотація: У статті аналізується специфіка небезпечного знання, пов'язаного з розробкою високих технологій. Розглядаються обставини, які сьогодні зумовлюють породження небезпечного знання. У їх числі виділяються: комерціалізація інтелектуального продукту, заангажованість експертного співтовариства, деградація наукового етосу та інші. Описуються деякі напрямки використання високих технологій у військових цілях. Обговорюється гостро дискусійна проблема доцільності зміни людської природи за допомогою НБІКС-технологій.

Key words: science, dangerous knowledge, NBICS-technologies, genetic weapon, transhumanism, human nature, risk.

Ключові слова: наука, небезпечне знання, НБІКС-технології, генетична зброя, трансгуманізм, людська природа, ризик.

Постановка проблеми. Поняття небезпечного знання на зламі ХХ – ХХІ століть стало однією з провідних тем гострих суспільних дискусій, які підживлюються цілою низкою різноманітних обставин. Серед останніх передусім слід вказати на всебічну і глибоку залежність існування сучасного суспільства від отримання величезних і все зростаючих обсягів знання – наукового, технологічного, управлінського, соціального тощо. При цьому в системі відносин «наука-суспільство» фахівці зафіксували негативну тенденцію, що полягає в стрибкоподібному, неконтрольованому зростанні знання, яке перевищує здатність соціуму до його асиміляції. Поряд з цим досвід, накопичений людством, який пов'язаний з екологічною кризою, низкою масштабних техногенних катастроф, застосуванням все більш руйнівної зброї масового ураження, небезпечними медико-біологічними експериментами, призвів до усвідомлення того, що знання далеко не завжди є безумовним благом. Воно нерідко постає як річ небезпечна, іноді шкідлива, що, зокрема, приводить до ситуації, коли наука втрачає право на помилку.

Поява небезпечного знання пов'язується сьогодні фахівцями переважно з різними сферами науково-технологічного комплексу. У цьому зв'язку пильну увагу дослідників привертає, зокрема, бурхливий розвиток сучасних високих технологій. При цьому об'єкт дослідження постає як такий, що характеризується багатовимірністю, високим рівнем складності і потребує міждисциплінарного і трансдисциплінарного формату аналізу. У цьому в теоретичному плані і полягає проблема його вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплекс ризиків і загроз, пов'язаних із знаннями, що покладаються в основу розробки високих технологій, є об'єктом аналізу багатьох закордонних та вітчизняних дослідників. Підходи тут досить різні. В. Віндж і Р. Курцвейл звертають увагу на безпеку того, що в недалекому майбутньому в процесі еволюції людства виникне стан сингулярності, коли науково-технологічний розвиток стає некерованим і неконтрольованим. В. Глазко, Р. Поттер і В. Чешко докладно розглядають безпеку, обумовлені розробкою сучасних біотехнологій. Палкі дискусії точаться навколо програми трансгуманізму – ідеї фундаментальної зміни людської природи на основі використання новітніх наукових і технологічних досягнень. Радикальні і помірковані критики згаданої програми, серед яких Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, В. Лекторський, П. Тищенко та інші відомі фахівці, вказують на можливі вкрай негативні соціальні, культурні та екзистенційні наслідки, які при цьому виникають. Розглядаються й інші сторони проблеми.

Невирішені частини загальної проблеми. У той же час чисельні і змістовні дослідження не охоплюють деяких важливих аспектів

проблематики. Це, зокрема, стосується філософсько-методологічних і світоглядних аспектів дослідження феномену небезпечного знання, оскільки учасники численних дискусій часто не торкаються таких питань, а звертаються до обговорення конкретних, іноді суто технічних моментів. У цьому зв'язку значний інтерес з певних причин становить розгляд в згаданому плані так званих НБІКС-технологій (нано-, біо-, інфо-, когніто-, соціотехнологій) як джерела небезпечного знання.

Мета статті. Маючи на увазі зазначені обставини, автор даної роботи має намір звернутися до одного з ключових питань сучасного філософського дискурсу – до питання стосовно того, у чому полягає специфіка небезпечного знання, яке пов'язано з НБІКС-технологіями.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж безпосередньо перейти до розгляду даної проблеми доречно зробити декілька загальних зауважень щодо стану справ з небезпечним знанням в сучасному суспільстві.

Згідно визначення В.Р. Поттера, яке широко використовується фахівцями, «небезпечним знанням може бути визнана отримана в ході наукових досліджень інформація про людину та довколишній світ, негативні наслідки застосування якої суспільство на цій фазі свого розвитку не здатне ефективно контролювати. Іншими словами, небезпечне знання – передумова виникнення і джерело соціального ризику» [6, с. 86].

В змістовній роботі В. Глазка, В. Чешка, яка присвячена загрозам використання знання в суспільстві ризику, виокремлюються форми емпіричного прояву небезпечного знання. До таких, на думку авторів, можна віднести ті наукові концепції, які пов'язані з наступними типами соціального ризику:

1. Збільшенням потенційної або актуальної ймовірності техногенних катастроф, обумовлених людським фактором – помилками обслуговуючого персоналу або непрорахованими наслідками практичного використання нових технологій;

2. Створенням технологій масового знищення у військових цілях і не контролюваних досить ефективно існуючою в даний час системою колективної безпеки;

3. «Несанкціонованим» юридично використанням тих же самих технологій з метою залякування;

4. Зростанням соціальної нестабільності внаслідок зіткнення домінуючих в суспільстві ментальних установок з щойно виявленими науковими теоріями і фактами» [2, с. 388-389].

Таким чином, наукове відкриття вступає у взаємодію – як щойно виявлені факти і теоретичні постулати – з ментальними та як технологічна інновація – з матеріальними структурами [2, с. 389].

Співставляючи власну авторської позицію з щойно наведеними міркуваннями, підкреслимо, що питання емпіричних проявів небезпечного знання є

важливим в загальній структурі проблематики. Адже, загрози, що виникають, є вельми різноманітними, мають власні специфічні причини і характер.

Оцінюючи наведений перелік форм прояву, можна зазначити наступне. Фіксуючи дійсно суттєві прояви небезпек, він є недостатньо повним. Так, пункти 2 і 3 вказують на загрози, спричинені так би мовити «злим наміром» – розробкою засобів з метою знищення людини. Тут можна додати ще деякі прояви подібного роду. Вони пов'язані, з одного боку, із заангажованістю експертів (зустрічається досить часто), коли небезпеки чітко усвідомлюються але свідомо приховуються. Отже, «замовні експертизи» і є поширеним типом небезпечного знання.

З іншого боку, мають місце обставини, які є наслідком комерціалізації знання. Спеціалісти звернули увагу на небезпеки, що виникають в ситуації «недоотриманого» знання. Б. Пружинін на одному з «круг столів» в редакції журналу «Вопросы философии» навів дані, які стосуються дослідження ракових клітин і розробки ліків проти хвороби. Було зазначено, що: «умова науковості будь-якого знання – відтворюваність (безпосередня або опосередкована). У дослідженнях ракових клітин виникають ... ситуації, коли результат експерименту повторюється (в середньому) один раз на двадцять спроб відтворення ... З точки зору традиційної фундаментальної науки висновок може бути тільки один: вибачте, ви недопрацювали – ставте чистий експеримент і домагайтеся однозначно відтворюваних результатів. Але з точки зору basic science вчений має справу з іншого роду ситуацією. Якщо на базі наявного знання може бути розроблено ліки, які допоможуть хоча б одному з двадцяти хворих, це цілком прийнятний ефект, він може бути опублікований як наукове досягнення і покладений в основу подальших власне прикладних досліджень для розробки таких ліків» [4].

Причиною такого стану справ є, як правило, те, що замовник прагне отримати результат з подальшим виходом на ринок ліків максимально швидко і за мінімальну ціну. Такі речі як побічні негативні наслідки дії препарату або безрезультатні заходи (які, так би мовити, заздалегідь «заплановані») його абсолютно не цікавлять.

Звернімо увагу, що тут ми маємо справу з принципово іншим випадком ніж той, про який йдеться в пункті 1-му переліку. Це не «отримана в ході наукових досліджень інформація, результати технологічного використання якої суспільство в даний час не може передбачити і / або ефективно контролювати» [2, с. 389]. Необхідні дані для безпечного та ефективного застосування ліків просто не прагнуть здобувати.

У пункті 4-му йдеться про виникнення соціальної нестабільності у разі зіткнення домінуючих в суспільстві ментальних установок з щойно виявленими науковими теоріями і фактами. Це правильне, але вузьке тлумачення суті питання. Соціальне виробництво знання в сучасному суспільстві не зводиться до науки. До негативних

або катастрофічних наслідків може привести поява інформації іншого гатунку.

В ряді своїх робіт С.Кара-Мурза наводить одне дуже важливе спостереження ізраїльського політолога Яарона Езраї (Yaron Ezrahi), який пише: «Цікавий приклад політичного табу в області демографічної статистики представляє Ліван, політична система якого заснована на делікатній рівновазі між християнським та мусульманським населенням. Тут протягом десятиліть відкладалося проведення перепису населення, оскільки оприлюднення з науковою достовірністю образу соціальної реальності, несумісного з фікцією рівноваги між релігійними сектами, могло б мати руйнівні наслідки для політичної системи». Буквально через рік після того, як він це опублікував, Ліван був окупований Ізраїлем, і його зобов'язали раціоналізувати політичну систему. Це повело до громадянської війни, яка тліє двадцять років і зруйнувала квітучу країну. Трагічний досвід Лівану показує, що це небажання знати аж ніяк не було абсурдним [5, с. 149].

С. Кара-Мурза робить вельми незвичний висновок, що «свобода людини в принципі неможлива без наявності в її житті деяких зон невизначеності – простору незнання. Вторгнення науки в ці зони загрожує різким порушенням встановлених в соціальному порядку рівноваг. З цим пов'язано, наприклад, занепокоєння, яке пов'язано з початком впровадження техніки раннього визначення статі майбутньої дитини, яка в деяких культурах призводить до помітного скорочення чисельності новонароджених дівчаток (за останніми даними, це стає загрозливою проблемою для Китаю)» [5, с.149].

В переліку наведених проявів небезпечного знання нічого не говориться про ще одну важливу річ, а саме про те, чи є небезпечним функціонування самої науки, а її продукт – знання – етично нейтральним. Серед учених нерідко можна зустріти думку, що наукове знання само по собі беззаперечно є добром. Загрози ж виникають при його необачному або злочинному використанні. Звідси випливає, що сферою контролю і регламентування має бути техніка і технологія. Близької до цього точки зору дотримується і Р.Поттер. Він пише: «Коли ми говоримо про безпеку знання, то ми повинні одразу визнати, що знання, самі по собі, не можуть бути ні хорошими, ні поганими .... Знання стає небезпечним або корисним тільки в процесі реалізації тих практичних цілей, які ставить перед собою людина.

Часто знання не вважається небезпечним в момент його відкриття. Наприклад, якийсь певний хімічний препарат, можливо, розроблявся з метою лікування раку, потім була виявлена його ефектність в боротьбі з бур'янами і, нарешті, він використовується як гербіцид, що отруює продовольчу базу цілої держави ... На жаль, ми занадто пізно дізнаємося про безпеку знання» [6, с. 112].

Намальована Р. Поттером картина дещо ідилічна. Його зауваження і наведені їм приклади

вельми показові. В діях учених вбачаються добрі наміри, що часом зовсім не так. Наука нерідко цілеспрямовано працює над створенням засобів знищення, а те, що одержані результати, як виявляється в деяких випадках, можна використати на благо людям, є, так би мовити, побічним ефектом.

Ми схилиється до точки зору тих фахівців, які вважають, що функціонування самої науки в ряді випадків становить дуже серйозну загрозу як для окремих індивідів, так і для людських спільнот. Знання іноді здобуваються відверто аморальним і злочинним чином.

Так, об'єктом експериментування в біології і медицині часто стає людина. Документи свідчать, як це все іноді відбувається.

В 90-х роках XIX століття виникла гостра полеміка у зв'язку з дослідженням розмноження ракових клітин. У 1890 році в пресі широко критикувався експеримент берлінського хірурга Eugen Hahn, який проводився на жінці з розвиненим раком молочної залози. Хворі тканини були імплантовані в її інші груди, щоб вивчити його розповсюдження [9, с. 32]. У Франції в 1891 році було два подібних випадки.

Це XIX століття. Проте і в столітті XX ситуація довгий час не покращувалася. І мова не тільки про широковідомі експерименти нацистів над військовополоненими. Лише в 90-ті роки президент США Б. Клінтон приніс вибачення сотням людей, які на території країни з 40 по 70-ті роки стали жертвами експериментів по радіоактивному опромінюванню.

Досліди проводилися у клініці університету Вандербільта, в Каліфорнійському університеті, в клініках Массачусетса, в університеті Цинциннаті та інших центрах. Опроміненню були піддані сотні пацієнтів. Подібні речі мали місце і в тюрмах штатів Орегон і Вашингтон. Експерименти проводилися без згоди піддослідних.

І все це далеко не повний перелік. Тут не згадуються широкомасштабні дослідження із зараженням піддослідних сифілісом та іншими хворобами.

Отже, і функціонування самої науки в ряді випадків може становити дуже серйозну загрозу.

Окремою проблемою в контексті філософських дискусій є питання стосовно того, у чому полягає специфіка небезпечного знання, яке пов'язано з НБІКС-технологіями. І тут важливими є декілька моментів.

По-перше, ці знання щільно пов'язані із створенням принципово нових руйнівних видів озброєнь. Наукові розробки зорієнтовані таким чином, щоб отримувати саме ті результати, які слугуватимуть досягненою даної мети. І цьому існують офіційні підтвердження. По-друге, дані наукові і технологічні розробки в цілому ряді випадків несуть приховану, непрогнозовану загрозу, що робить їх значно небезпечнішими ніж інші дослідження. По-третє, пов'язана з ними небезпека часто з точки зору сьогодення сприймається як гіпотетична. По-четверте, новизна ситуації полягає у тому, що знання, пов'язані з

НБІКС-технологіями, становлять на стільки, так би мовити, зовнішню (як, скажімо, масштабна аварія на великому технічному об'єкті), скільки внутрішню небезпеку для існування людини як психосоматичної істоти. По-п'яте, загроза полягає у тому, що такі розробки на порядок підвищують ступінь невизначеності та непередбачуваності розвитку подій.

Доцільно більш докладно розглянути деякі із зазначених вище моментів.

Коли заходить мова про щільний зв'язок згаданих конвергентних технологій із військовою сферою, то в НБІКС-комплексі зазвичай підкреслюють значення його біотехнологічної складової. Саме її розглядають як основу створення принципово нових, значно більш небезпечних ніж існуючі (скажімо такі, як ядерна зброя) видів озброєнь. Предметом гострих дискусій в останні роки є проект створення генетичної зброї, яка має перевершити за своїми показниками усі попередні типи озброєнь масового ураження. З метою створення такої зброї, на думку фахівців, мають бути перш за все використані проривні досягнення в таких галузях біології, як генетика, протеоміка, молекулярна біологія тощо.

Серед спеціалістів та публіцистів сьогодні точаться палкі дискусії стосовно можливості появи генетичної зброї. Ряд експертів вважає створення останньої на сучасному етапі розвитку науки річчю принципово неможливою. Деякі автори наполягають на тому, що така зброя є реальністю або скоро стане реальністю. Третя група спеціалістів займає проміжну позицію, говорячи про гіпотетичність такої зброї.

Коли йдеться про генетичну зброю, мається на увазі наступне. Це штучно створені штами бактерій і вірусів, змінені за допомогою технологій генної інженерії таким чином, що можуть викликати негативні зміни в організмі людини. Припускається, що така зброя може діяти в залежності від статі, віку і різних антропологічних ознак, які можна виявити шляхом аналізу структури ДНК.

Вірогідно, що вперше офіційно заговорили про спроби створення генетичної зброї десь в середині 1980-х. Впливове видання – газета «Файненшл Таймс» інформувала громадськість, що в ПАР припинені роботи по розведенню бактерій, дія яких була спрямована виключно проти чорношкірих людей. Розробники прагнули створити культури бактерій, які, потрапляючи в організм, повинні були вражати певні гени, що тягло за собою безплідність, важкі захворювання і смерть.

Генетичну зброю іноді характеризують як «розумну зброю», або навіть як «абсолютну зброю». Якщо зброя цього типу дійсно буде відповідати тим параметрам, які сьогодні визначаються її розробниками, то застосування згаданих виразів слід вважати цілком правомірними.

Ядерна зброя як «нерозумна» завдає нещадних та непоправних руйнувань, знищуючи все – живе і неживе – навколо, роблячи з території пустелю, непродану для життя. Генетична як зброя

«розумна» має діяти вибірково і з високою точністю: всі матеріальні цінності і «потрібні» живі істоти зберігаються.

Другою принципово важливою рисою є прихований характер її дії. Йдеться про те, що творцям зброї слід досягти того ефекту, коли штучне ураження не можна відрізнити від природного процесу.

У серпні 2002 року ООН терміново направила на Мадагаскар спеціальну команду лікарів і вчених з французького інституту Пастера для вивчення епідемії невідомої хвороби. Симптоми захворювання, що вразила тоді понад 2000 чоловік і забрало життя 157 місцевих мешканців, були схожі з симптомами звичайної застуди. При цьому хворі відчували сильний головний біль при різкому порушенні роботи кишечника. За свідченням медиків, хворі часто не жили і двох днів. Але що ще більше насторожило співробітників ООН – епідемія, перший спалах якої було відзначено ще в червні, вражає в більшості своїй людей однієї етнічної групи. Можливо, що вчені тоді зіткнулися саме з випробуванням генетичної (етнічної в даному випадку) зброї. Комуś такі підозри можуть здатися абсолютно безпідставними, плодом хворобливої уяви. Як на нас, то такий підхід слід розцінити принаймні як легковажний. Адже розробки у військовій галузі засекречені і невідомо, яких результатів вже вдалося досягти. До цього можна додати й міркування фахівців з приводу того, що для генетичної зброї характерні тривалий латентний період і спільність симптомів при величезній різноманітності можливих причин патології. Все це вкрай ускладнює діагностику, лікування і профілактику. При використанні генетичних конструкцій, що ідентичні фрагментам людського геному і в певних умовах викликають захворювання, *довести зовнішній вплив взагалі неможливо.*

Академік О.С. Спірін вказує ще на деякі моменти, пов'язані з особливо небезпечним та підступним характером генетичної зброї. Він зазначає, що «біологічне зброя – не атомна бомба. У певному сенсі вона небезпечніша. Перш за все, її розробка і створення не вимагають величезних ресурсів. Тим, хто захоче її виготовити ... не знадобиться будувати інститут з полігоном. Одна добре оснащена лабораторія, в якій буде працювати десяток чоловік, цілком в змозі зробити генетичну зброю – наприклад, ввести ген апоптоза в природний патоген. Звичайно, для цього потрібні знання, фахівці високого класу. Але знання засекретити неможливо, саме тому, що ті ж методи використовуються і в медицині, і в генній інженерії ... Крім того, патогени поширювати легко, зробити це можна так, щоб джерело інфекції залишився невідомим. Відкривається можливість «тихої біологічної війни», в якій противник навіть не дізнається, звідки виходить небезпека. Крім того, в нинішні часи цілком реальна односпрямована біологічна зброя – хвороба, яка вразить противника, але не нападаючих. Зникає останній стримуєчий фактор» [7].

Переховані вище характеристики генетичної зброї (вибірковість і точковий характер дії, дешевизна виготовлення, практична неможливість відрізнити штучне враження від природного процесу та встановити агресора, величезні труднощі з контролем щодо її розповсюдження) дійсно роблять її абсолютною в політично-військовому аспекті. Цілком можливо, що деякі із зазначених характеристик слід розцінити як суто гіпотетичні або навіть фантастичні. Проте це не може вплинути на кваліфікацію знань і технологічних розробок, пов'язаних з біотехнологічною складовою НБІКС-комплекса як небезпечних. Вирішальним аргументом в оцінці має бути мета, з якою здійснюються подібні розробки, і наміри їх замовників.

Яка ж мета і наміри замовників генетичної зброї? Слід особливо підкреслити, що ці питання обговорюються на самому високому рівні. У цьому зв'язку увагу привертає стаття американського публіциста і громадського діяча Тома Хартманна (Tom Hartmann), присвячена генетично модифікованій бомбі (The Genetically Modified Bomb). Він пише: «Ця бомба могла б спрацювати тихо – ніхто б не зрозумів, хто і де її скинув. Ніхто б не помітив, що її взагалі задіяли, поки жертви не почали б вмирати в масовому порядку. Хто ж міг подумати до такого? Один з цих людей – Пол Вулфовіц, інший – Вільям Крістол» [10]. Обидва – і Пол Вулфовіц (Paul Wolfowitz), і Вільям Крістол (William Kristol) – представники вищого ешелону американської політики. Перший – колишній – перший заступник міністра оборони США, та один з лідерів «яструбів» американської політики. Другий – провідний аналітик, редактор і видавець політичного журналу The Weekly Standard. Республіканець, людина близька до адміністрації американського президента.

У своїй доповіді «Перебудова оборони Америки: стратегія, сили і ресурси нового століття» (Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces and Resources For a New Century) вони зазначають: «Останнім часом багато говориться про необхідність перетворень в збройних силах Сполучених Штатів, щоб скористатися перевагою «революції у військових справах» [11, с. 58] і перемагати в майбутніх нетрадиційних війнах. Мова йде про боротьбу з ворогами в кіберпросторі, під водою, в космосі. Деякі висловлювання авторів доповіді дозволяють П. Хартманну зробити висновок, що мається на увазі не просто війна із застосуванням бактеріологічної зброї, а війна генів. В доповіді згадуються «розвинені форми біологічної війни, що можуть «націлювати» специфічні генотипи і перетворити біологічну війну з області терору на політично корисний інструмент» [11, с. 60].

Закінчуючи свою статтю, П. Хартманн висловлює вельми безпідставну підозру стосовно того, чи не є генетична війна однією з політично корисних ідей, що проробляються Пентагоном [10].

В плані обговорюваної нами проблеми слід звернути увагу на таку рису знань, пов'язаних з НБІКС-технологіями, як їх *гіпотетичність*. Чи

може така риса якимось чином вплинути на оцінку знань як небезпечних? Адже, якщо реальність загрози не доведена, то можливо не слід оцінювати певні припущення як небезпечні знання.

Гіпотетичними часто вважають уявлення про генетичну бомбу, про «сірий слиз», «зелений слиз», «чорну трясину» та інші.

Деякі відомі вчені вбачають серйозну потенційну небезпеку, пов'язану з щойно згаданими речами нанотехнології. Ерік Дрекслер, якого вважають одним з піонерів в галузі розробки нанотехнологій у своїй відомій роботі «Машини творіння» майже 20 років тому обговорював можливість виникнення «сірого слизу» (grey goo problem). Мається на увазі перетворення поверхні планети і всього живого на ній в єдиний шар однорідної липкого пилу або слизу. Іншими словами, йдеться про загрози знищення біосфери наноасемблерами, якщо нанороботи, здатні брати речовина з навколишнього середовища, вийдуть з-під контролю людини. Е. Дрекслер пише: «Асемблери, що розмножуються, і мислячі машини створюють принципові загрози для людей і життя на Землі ... Наші машини еволюціонують швидше, ніж ми самі. В межах декількох десятиліть представляється можливим, що вони нас перевершать. Якщо ми не навчимося жити з ними в безпеці, наше майбутнє ймовірно буде і чудовим, і коротким» [3].

В літературі висловлюється точка зору, що сьогодні гіпотеза «сірого слизу» не витримує критики. Аргументи, зокрема, полягають у тому, що для автоскладання нанороботів потрібні пальці-маніпулятори, сучасні аналоги яких (мікроелементи модифікованих атомних мікроскопів) значно перевершують розміри атомів, що в принципі не дозволяє створювати автономні збирачі нанорозмірів.

До того ж, такі маніпулятори дуже недосконалі: в них потрапляють сторонні атоми, і поки неясно, чи можна виключити всі ці побічні ефекти.

Спеціалісти звертають увагу, що в даний час сам Е. Дрекслер спростував власний сценарій катастрофічного розвитку подій, вважаючи його неймовірним. У той же час В. І. Балабанов слушно зауважує, що «теоретична можливість створення автоскладальників залишається, і те, що здається абсолютно нереальним сьогодні, завтра цілком може стати буденністю» [1].

Згаданий автор вказує на те, що сьогодні більш вірогідною є гіпотеза появи «зеленої слизу» (green goo problem). Фахівці попереджають, що існує реальна можливість створення руйнівних вірусів і бактерій, які, швидко розмножуючись, просто знищать все життя на планеті, розібравши білкові структури на окремі молекули. В технологічному плані це завдання простіше – віруси можуть користуватися будівельним матеріалом і готовими енергоресурсами клітин [1].

Маючи на увазі викладене вище, можна стверджувати, що *гіпотетичність* деяких уявлень не може змінити оцінку знань, пов'язаних з НБКС-технологіями, як небезпечних. Відсутність в даний

момент переконливих доказів існування реальних загроз може лише вплинути на оцінку *ступеня небезпечності* відповідних знань.

Ще два моменти, пов'язані з високою небезпекою, яку несуть із собою сучасні біотехнології, докладно розглядаються в роботі Ф. Фукуяма «Наше постлюдське майбутнє». Дослідник висловлює серйозні побоювання стосовно того, що люди не зможуть використовувати біотехнології помірковано й обережно. Причина тут полягає в характері цих технологій, в яких на відміну від інших наукових досягнень не можна провести чітку грань між безсумнівним благом і вкрадливим злом [8].

Якщо їх порівняти із ядерною зброєю та атомною енергією, то ці останні з самого початку свого виникнення сприймалися як дуже небезпечні.

Іншу ситуацію ми маємо у випадку із сучасними біотехнологіями. Звісно ж, що не всі загрози зазначених технологій є прихованими. Проте типові загрози, породжувані біотехнологією, пов'язані з іншими обставинами. «У багатьох випадках медична техніка пропонує нам угоду з дияволом; продовження життя – але зі зниженням розумових здібностей; позбавлення від депресії – але і від творчої сили духу; медикаментозна терапія, що ліквідує грань між тим, чого ми досягаємо самі – і чого досягаємо за допомогою впливу на мозок хімікатів» [8].

Окремого розгляду заслуговує другий момент, на який звертає увагу в своїй роботі Ф.Фукуяма. Йдеться про наміри на основі високих технологій докорінним чином змінити природу людини. Сам дослідник, будучи рішучим противником цього, зауважує, що людська природа існує, і це поняття є істотним. «Воно створює стабільну спадкоємність нашого видового досвіду. Людська природа формує й обмежує всі можливі види політичних режимів, і тому технологія, досить могутня, щоб змінити нас, може мати потенційно зловісні наслідки для ліберальної демократії і самої природи політики» [8].

Слід особливо наголосити, що подібна небезпека є дуже специфічною. З одного боку, ставлення до неї фахівців і широких верств суспільства є діаметрально протилежним. Численні прибічники так званого трансгуманізму [12], сповідуючи ідеї апгрейду людської істоти, вважають створення постлюдини (в різних її варіантах) беззаперечним благом. Їх не менш рішучі опоненти розцінюють такий результат як глобальну катастрофу в еволюційному процесі виду *Homo sapiens*.

З іншого боку, специфічний характер має джерело зазначеної загрози. Воно має так би мовити «внутрішнє» для людини походження. Якщо згадувані нами вище новітні види зброї, розроблювані на основі сучасних біотехнологій (скажімо, генетична бомба), створюються і застосовуються ворогами, то перетворитися на постлюдину індивід прагне під впливом власних внутрішніх мотивів. А всілякі посилення на те, що зазначений напрямок трансформації людства є невідворотним бо спричинений розвитком високих

технологій, можуть переконати хіба що невинних прихильників технологічного детермінізму. Ніякого лінійного наперед визначної шляху трансформацій не існує. Ситуації багато у чому визначається примхливою людською суб'єктивністю.

Конкретизуючи свої погляди стосовно природи людини, Ф. Фукуяма звертає увагу на невдачі глобальних проєктів, спрямованих на фундаментальну перебудову базових соціальних інститутів. За допомогою соціальної інженерії такі з особливою наполегливістю втілювалися в ХХ столітті – Росія, Китай, Куба, Камбоджа. Проте усі спроби зазнали невдачі. І причина цього вбачається в спротиві з боку людської природи. «Багато соціалістичних режимів відмінили приватну власність, ослабили сім'ю і зажадали від людей альтруїзму по відношенню до людства в цілому, а не до найближчого круга сім'ї і друзів. Але еволюція не викувала у людини подібної поведінки. На кожному повороті індивідууми чинили опір новим інститутам, і коли соціалізм був зруйнований ... всюди відновилися колишні, більш звичні моделі поведінки» [8].

Останнім часом все частіше чуються радикальні вимоги щодо необхідності заміни безнадійно застарілих метафізичних та релігійних уявлень про вічну природу та божественну сутність людини сучасними науковими концепціями, які продукуються в галузі нейрології, генної інженерії, когнітології, наномедицини. З нашого погляду, питання слід сформулювати наступним чином: «Чи є радикальна відмова від релігійно-філософських ідей або конкретно-наукова «приватизація» того феномену, який отримав назву «природа людини» небезпечною?» Існують вагомі підстави, щоб дати на це запитання позитивну відповідь. Ідея природи людини не просто абстрактне, теоретичне поняття із сфери філософської антропології чи теології. Це цивілізаційна цінність і регулятор основних відносин в глобальній людській спільноті. Існує, скажімо, таке поняття як злочини проти людяності, що має культурно-цивілізаційний, а не генетичний чи нейробіологічний зміст. Крім того, зазначене поняття постає як екзистенціальний орієнтир та імператив людського існування, коли життєдіяльність конкретного індивіда співвідноситься із зразком людяності («справжня людина» чи «нелюд»). І тут мається на увазі не особливості генетичного механізму чи нейронних процесів.

Висновки і перспективи. На закінчення нашого розгляду деяких аспектів проблеми небезпечного знання, пов'язаного з розробкою і застосуванням НБІКС-технологій, зазначимо наступне.

Сучасні високі технології продемонстрували свою неабияку привабливість для усіх зацікавлених в розробці різноманітних видів зброї нового покоління, оскільки відкрили перспективи створення засобів ураження з принципово новими характеристиками. Дана обставина робить знання, пов'язані з такими технологіями, вкрай небезпечним. Наявність дієвого контролю

відповідних розробок з боку системи колективної безпеки, на яку покладають надії деякі фахівці та громадськість, нічого принципово не змінює. Знання, в основу здобуття якого покладено мотиви знищення та руйнації, залащиться небезпечним знанням.

Гіпотетичність деяких загроз, пов'язаних з високими технологіями (генетична бомба, «сірий слиз», «зелений слиз» тощо), не може змінити оцінку покладених в їх основу знань як небезпечних. Відсутність в даний момент переконливих доказів існування реальних загроз може лише вплинути на оцінку *ступеня небезпечності* відповідних знань.

В цілому ряді випадків (особливо в разі впровадження біотехнологій) небезпека має прихований характер, що значно обмежує можливості своєчасної та ефективної протидії.

Гостро дискусійним на разі залишається питання зміни людської природи за допомогою НБІКС-технологій. Існує велика небезпека того, що масштабна реалізація програми трансгуманізму обернеться непередбачуваними та непоправними наслідками. Як на нас, сьогодні загроза тут обумовлена спробою підмінити поняття і цінності, вироблені в річищі тисячолітнього розвитку релігійно-філософської думки, суто конкретно-науковими модерними теоріями. Підміняючи перші, останні стають небезпечними.

Подальші дослідницькі зусилля в річищі розробки окресленої в статті проблематики доцільно спрямувати на систематичний моніторинг високих технологій як джерела небезпечного знання й аналіз отриманих в процесі цього емпіричних даних.

Список літератури:

1. Балабанов В.И. Нанотехнологии. Наука будущего [Электронный ресурс] / В.И. Балабанов. – Режим доступа: http://www.ph4s.ru/book_nano.html
2. Глазко В.И. Опасное знание в «обществе риска» (век генетики и биотехнологии) / В.И. Глазко, В.Ф. Чешко. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2007. – 544 с.
3. Дрекслер Э. Машины созидания. Грядущая эра нанотехнологии [Электронный ресурс] / Э. Дрекслер. – Режим доступа: https://royallib.com/book/dreksler_erik/mashini_sozda_niya.htm
4. Наука. Технологии. Человек. Материалы «Круглого стола». Участники: В.А. Лекторский, Б.И. Пружинин, Н.С. Автономова, Д.И. Дубровский и др. // Вопросы философии, 2015.– № 9.– С. 5-40.
5. Осипов Г.В. Общество знания: История модернизации на Западе и в СССР / Г.В. Осипов, С.Г. Кара-Мурза. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 368 с.
6. Поттер В. Р. Биоэтика: мост в будущее / Р. В. Поттер. – К.: Вадим Карпенко, 2002. – 216 с.
7. Спирин А.С. Биологическая революция: угрозы мнимые и реальные [Электронный ресурс] / А.С.. Спирин. – Режим доступа:

<http://www.chem.msu.ru/rus/journals/chemlife/2000/spirin.html>

8. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма. – Режим доступа: <http://www.alleng.ru/d/polit/pol022.htm>

9. Dingwall R. The Ethical Governance of German Physicians, 1890-1939: Are There Lessons from History? [Electronic resource] / R. Dingwall, V. Rozelle. – Access mode: http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/16649/1/205167_7323%20Dingwall%20Publisher.pdf

10. Hartmann T. The Genetically Modified Bomb [Electronic resource] / Thom Hartmann. – Access

mode:

<https://www.commondreams.org/views/2003/09/10/genetically-modified-bomb>

11. Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces and Resources For a New Century [Electronic resource]. – Access mode: <https://web.archive.org/web/20130501130739/http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>

12. World Transhumanist Association [Electronic resource]. – Access mode: <https://web.archive.org/web/20071014013104/http://www.transhumanism.org/index.php/WTA/about>

Mohamad Awwad

Ph.D. Candidate,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Philosophy,
(Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-0699-5454>

FROM PHILOSOPHY TO COMPUTATION: HOW RUSSELL'S TYPE THEORY IMPACTS PROGRAMMING LANGUAGES

Summary: Type theory is a mathematical development introduced by Russell and Whitehead to overcome a paradox found in Frege's work defending the logicism programme. This theory has strongly influenced the history of computer science. It particularly led to the design of lambda-calculus which is central in functional programming languages and in automated theorem proving. In the meantime, a major result, the Curry-Howard correspondence, has formally proved the isomorphism between concepts of logic and concepts in type theory and programming. The aim of this paper is to show the immense role of Russell's type theory in programming languages design, and to emphasize the importance of the Curry-Howard correspondence in automated deduction.

Consequently, but implicitly, this paper proves how a purely philosophical question concerning the position of logicism in the philosophy of Mathematics led to a major "practical" development in Computer Science.

Keywords: Russell's Paradox, Type Theory, Philosophy of Mathematics, Logicism, Principia Mathematica, Logic, Functional Programming Language, Lambda-Calculus, Curry-Howard Correspondence, Theorem Provers.

Introduction

In 1879 Frege published his *Begriffsschrift* [1] in which he has developed what is called today modern logic. Frege's main objective was to realize the programme of logicism meaning that Mathematics (or a part of it) could be reduced to logic. In the *Begriffsschrift*, Frege has tried to reduce arithmetic to logic.

In the early 20th century, Russell sent a letter to Frege pointing out a paradox found in the *Begriffsschrift*. In 1903, Russell and Whitehead published the monumental work "*Principia Mathematica*" (or *Principles of Mathematics*) [2], in which they provided a new formal model claiming to overcome this paradox, but more importantly tried to reduce, again with a strong belief on the logicism programme, the whole of mathematics to logic. In this immense work, the authors have developed a new theory, the type theory, believing it helps in proving the logicism position as a valid foundation of Mathematics.

In 1930, Gödel proved in his *Incompleteness theorems* [3, p.48] that there are truths in arithmetic that cannot be proved inside Russell's system. This is, in addition, true when applied to any other formal system

similar to the approach used in *Principles of Mathematics*.

Despite the fail of logicism programme, type theory turned out to be of big importance in Computer Science developed few decades later. The importance of type theory in programming languages is described by Gillies as follows: "*Although the role of a hierarchy of types has remained important in the foundations of set theory, strong typing has not. It has turned out that one can function quite well with variables that range over sets of whatever type. So, Russell's ultimate contribution was to programming languages!*" [4, p.595].

Type theory is now situated at the heart of the understanding of the computing process in terms of logic, of enhancing computational mathematics, and of doing programming as logical objects. Thus, it allows the developing of logical tools that can reason about programs. Particularly, it helps in the design of compilers that guarantee a certain level of correctness and efficiency of programs. It helps detecting errors in programs before their execution which increase the quality and the reliability of the software. In addition, type theory is a main tool in assisted theorem provers.

In this paper I give a simple description of type theory, and then point out the multiple impacts and roles that this theory have been playing in the development of Computer Science in general, and in programming languages in particular.

Type Theory: Description and Usefulness in Computer Science

Russell defined the objects in his system in a way that each object belongs to a specific type in a hierarchical manner. The numbers, for instance, belong to type 0, the set of numbers to type 1, the sets of numbers to type 2, and so on. This means that a set of type i can contain elements of type less than i , and thus, the set type should be different to its elements' type, and all these elements are of the same type. This idea is known as the comprehension rule which only allows the creation of sets over elements already created. Consequently, Russell's set containing "all sets that are not elements of themselves" is not accepted by the comprehension rule, and so Russell's paradox seems to be avoided.

This idea of distinguishing between objects of different types is explicitly used in programming languages. In fact, by opposition of humans who are naturally able to assign the right type to the objects used in an expression, computers, with the absence of intuition, can easily assign the wrong type to an object used in a program if the concept of a typed syntax is not applied.

For example, assigning an integer instead of a real number to a variable leads to a loss of precision, or in a critical situation when a function returns the address of an object instead of its content. Thus, when defining a function in a program, it is important to assure that the types of its return value and its parameters are well defined in order to avoid any wrong calculation due to a bad type matching.

An important objective of a type system is to enforce the computer program to respect type constraints in order to avoid a wrong assignment of types among the considered object, such as variables, functions, etc. These constraints are usually taken into consideration upon the design of the programming language to ensure that the data type of an object and its physical representation in the computer are compatible, and consequently ensuring the integrity and the correct execution of the computer instructions. In other words, type theory in programming deals with the organization and the treatment of the data and expressions into specific types as well as the relationship between them when it is a question of interpreting their types. This can be seen as type checking algorithms built in the design of typed languages' compilers. In this sense, the authors of [5, p.220] defined a type system as follows:

"A type system is a form of context-sensitive grammar that imposes restrictions on the formation of programs to ensure that a large class of errors, those that arise from misinterpretation of values, cannot occur. Examples of such errors are: applying a function on the integers to a boolean argument; treating an integer as a pointer to a data structure or a region of executable code" [5, p.220].

It is summed up again in the same reference as follows: *"Type theory emerged as a unifying conceptual framework for the design, analysis, and implementation of programming languages" [5, p.7].* More precisely, the authors pointed out that *"Type theory helps to clarify subtle concepts such as data abstraction, polymorphism, and inheritance. It provides a foundation for developing logics of program behaviour that are essential for reasoning about programs. It suggests new techniques for implementing compilers that can improve the efficiency and integrity of code". [5, p.7]*

More generally, type theory is defined as the discipline of studying type systems in programming languages in a formal way. It is seen as a tool in the design and definition of programming languages [6, p. 516]. It intervenes in the definition of abstraction, polymorphism [7, p.2], and other fundamental principles in programming.

Influence of Type Theory on Functional Programming Languages

Type theory and functional programming language are intimately related. In fact, type theory constitutes the core of most functional languages such as LISP, ML and others, and consequently the "programming by functions" paradigm became, as wanted by Church, a foundational part of the design of functional languages. They are, in addition, used to analyze other programming languages which often integrate some features of type systems' principles.

In 1932-1933 Church defined the lambda-calculus notation [8, p.60] focusing on functions as primitive objects instead of sets developed earlier by Russell and Whitehead. It became, then, an integral part of type theory.

Consequently, the *typed lambda calculus* became a semantic model for many functional languages and theorem provers.

More precisely, a term in lambda-calculus is a variable, function, or application. The only valid terms are who respect a type constraint fortified by types' rules. For example, if a function f is defined as $f: t_1 \rightarrow t_2$, this typing rule means that the only valid input type is t_1 , and the only output valid type is t_2 .

Concerning the languages design, Church's lambda-calculus has been at the origin of the development of functional programming languages in general, and Lisp language in particular. It basically led to two main programming approaches: untyped (or implicitly typed) languages, and typed languages, such as Algol, in which the types of variables, functions or other programming objects are explicitly defined in the program.

The principle of type theory allows, on one hand, to define the data types, and on the other hand, to precise the functions intervals or their data range.

Functional programming languages deal with computation simply as evaluation of functions. The extension of Russell's type theory based on sets to a simple type theory based on functions is a basis of the development of functional languages in which a set becomes a type among many others. In this sense, it is computationally more practical to consider objects as

types rather than sets. This allows the definition of many data structures such as lists, graphs, trees, etc. as different types on which many functions can be applied.

LISP is one the first and most popular functional programming language designed by McCarthy in 1958. In this language, the core data type are the atoms (or terms), lists, and functions. Lisp is known for its many innovative principles such as dynamic typing principle. It is particularly popular in Artificial Intelligence applications, in Automated Theorem Provers, and in the design of other programming languages. For example, Common Lisp was used as input and design language to create ACL2 (A Computational Logic for Applicative Common Lisp), which is basically used in the automated reasoning systems such as formal verification.

Another important functional programming language is ML, for Meta Language, which is derived from Lisp with strong type system. It is known for its type safety based on a polymorphic type system [9, p. 353]. It is widely used in the design of formal languages and theorem provers.

Curry-Howard Correspondence and Theorem Provers

One of the most striking results that connect Logic and Type theory is the Curry-Howard correspondence. It shows a deep relationship between Logic (usually constructive) and type systems. The basic correspondence (or isomorphism) states that programs and proofs are equivalent. The fact of using a constructive or intuitionistic proof of the existence of a certain object allows the use of this proof as a program that creates instances of that object. In other words, given a logical proposition P , a proof of P corresponds exactly to an example of type P .

This concept is widely used in the design of theorem provers. Thus, considering the type systems terminologies, a proof is a well-typed program; a type is isomorphic to a proposition, and an inhabited type is a truth or a theorem. Other correspondences are listed below in Table 1.

Many theorem provers, such as Coq, use an extension of lambda-calculus called *Calculus of Inductive Constructions* as the logical basis of these provers. In fact, this calculus uses the approach that considers a proposition as type discussed above.

Table 1

CORRESPONDENCE BETWEEN TYPE THEORY AND LOGIC.

	<i>type theory</i>		<i>logic</i>
τ	type	ϕ	proposition
τ	inhabited type	ϕ	theorem
e	well-typed program	π	proof
$\rightarrow$	function space	$\rightarrow$	implication
$*$	product	$\wedge$	conjunction
$+$	sum	$\vee$	disjunction
$\forall$	type quantifier	$\forall$	2nd order quantifier
B	inhabited type	$\top$	truth
void	uninhabited type	$\perp$	falsity

Source: Propositions as Types, Curry-Howard Isomorphism; Klaus Ostermann Aarhus University; Educational slides.

As I already mentioned, Russell's type theory leading to Church's simple Type Theory, and then extended to the Calculus of Inductive Construction, occupies a fundamental part in several interactive "provers" or computer-assisted reasoning. Perhaps, as suggested in [10, p.9], one of the most important contributions of "Principles of Mathematics" is its capacity to promote the proposition-as-type principle, and more generally to connect Logic to formal type systems. Consequently, Type systems provided a strong computational interpretation to Logic.

Type Theory has been used as the basic model (or meta-language) of many interactive automated reasoning systems. These provers include, among others, Coq, HOL, Twelf, and Agda. They usually provide constructive proofs of mathematical statements or correctness and verification of other systems. This idea about the use of type theory in computer science was interestingly described in [10, p.1] as follows:

"These intellectual contributions are matched by an elegant computing and information technology that integrates programming languages, interactive

provers, model checkers, and databases of formal knowledge" [10, p.1].

The next section is dedicated to highlight the role of type theory in object-oriented languages, a major programming languages family.

Influence of Type Theory on Object-Oriented Paradigm

There are different central principles in object-oriented programming languages that constitute a direct result of the type theory developments. These principles are, among many others, polymorphism, data abstraction, and inheritance.

It is useful to mention that polymorphic functions are those who receive parameters having more than one type. Polymorphic types are used when operations on values having more than one type are applied. Usually a value can have many types in belonging to a parametric polymorphism in which the functions have explicit (or implicit) type parameters or to an inclusion polymorphism where the instance depends on different classes which are inclusive among each other's [6, p. 474].

Object-oriented languages regroup in one package the principles of types, data abstraction, and polymorphism. Note that the data abstraction is a way of creating and organizing complex data structures by providing only the essential information to the outside environment and hiding all the details. Inheritance, on the other hand, is a kind of polymorphism where subclasses inherit the attributes and properties of the superclasses.

In sum, object-oriented languages are directly related to type theory by having typed objects and types that can inherit entities from higher types (supertypes). As I mentioned, these objects can be organized as “added” data structures within the language, and the inheritance allows the definition of new type based on predefined types. It is important, however, to emphasize the importance of the *bounded quantification* notion in the inheritance process. Formally, bounded quantification can be defined as follows: [6, p.480]

Type ::= ... | QuantifiedType
 QuantifiedType ::=
 $\forall A. \text{Type} \mid \text{Universal Quantification}$
 $\exists A. \text{Type} \mid \text{Existential Quantification}$
 $\forall A \subseteq \text{Type}. \text{Type} \mid \exists A \subseteq \text{Type}. \text{Type}$ Bounded Quantification

As shown above, this notion uses quantifiers over an interval of subtypes of a specific type. Bounded quantification, which connects subtyping with parametric polymorphism, improves lambda-calculus. In fact, inheritance is used in a way that subtypes are created as specialized entities regarding the supertypes.

In other words, in object-oriented languages types are defined as bounded quantification, and can be seen as supertypes allowing the creation of subtypes by inheritance.

The lambda-calculus improved by these different notions (polymorphism, inheritance, etc.) and supporting well the type systems can perfectly model important programming principles such as data abstractions.

Conclusion

In this paper we have seen how a challenging philosophical question aimed to prove the logicism position in the philosophy of Mathematics has led Russell and Whitehead to develop the type theory. It failed to realize this objective, but succeeded in building involuntarily major foundations in computer science. Practically, type systems are used to detect errors in computer programs before appearing as runtime errors which are more critical. This kind of program-analysis has drastically improved the software quality. In addition, type theory has been fundamental in building type checking algorithms in the semantic stage of the languages compilers design [7, p.4].

Hence, as mentioned in [7, p.2], three central domains where type theory is inevitably used are the

typed programming languages, the type-driven program analysis and optimization, and type-aided security mechanisms.

Furthermore, the theoretical studies of type theory have been used as mathematical basis to the Church’ typed lambda-calculus and the intuitionistic type theory developed by Per Martin-Löf [11]. Other fundamental theoretical results, such as the Curry-Howard isomorphism, have shown during decades their importance in practical use of computer science in general, and in the design of automated theorem proving and formal verification in particular.

References

- [1] Gottlob Frege 1879. Begriffsschrift, Eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens, English translation in Jean van Heijenoort (ed.), *From Frege to Gödel: A Source Book in Mathematical Logic, 1879-1931*, Harvard University Press, pp. 1-82, 1977.
- [2] Alfred North Whitehead and Bertrand Russell. *Principia Mathematica*. 1910-1913. Cambridge University Press, Cambridge, revised edition, 1925–1927.
- [3] Kurt Gödel. 1934. On undecidable propositions of formal mathematical systems. Reprinted with revisions in Davis (1965), 39–74.
- [4] Donald Gillies. 2002. Logicism and the development of computer science, A. C. Kakas and F. Sadri (eds.): *Computational Logic*, Springer-verlag Berlin Heidelberg, pp. 588-604.
- [5] Joseph Y. Halpern, Robert Harper, Neil Immerman, Phokion G. Kolaitis, Moshe Y. Vardi, and Victor Vianu. 2001. On the Unusual Effectiveness of Logic in Computer Science, *The Bulletin of Symbolic Logic*, volume 7, issue 2, pp. 213-236.
- [6] Luca Cardelli, Peter Wegner. 1985. On Understanding Types, Data Abstraction, and Polymorphism. *Computing Surveys*, Vol 17 n. 4, pp 471-522.
- [7] César Munoz. 1999. Type Theory and Its Applications to Computer Science. *News Letter of the Institute for Computer Applications in Science and Engineering (ICASE)*, Vol. 8, No. 4.
- [8] Alonso Church. 1940. A Formulation of the Simple Theory of Types, *Journal of Symbolic Logic*, **5**, pp. 56-68.
- [9] Robin Milner. 1977. A theory of type polymorphism in programming. *J. Comp. Syst. Scs.*, 17:348–375.
- [10] Robert L. Constable. 2011. *The Triumph of Types: Creating a Logic of Computational Reality*. Cornell university. www.semanticscholar.org
- [11] Per Martin-Löf. 1984. *Intuitionistic Type Theory*. Studies in Proof Theory. Bibliopolis, Naples, Italy.

Staryna D. V.

Bachelor of English Philology

Alfred Nobel University

Customer support representative, «Rearnita» Company

PROBLEMS IN CURRENT RESEARCH OF FOREIGN LITERATURE (LINGUO-STYLISTIC ANALYSIS OF THE SPECIFICITY OF THE USE OF PARODY, PASTICHE AND STYLIZATION IN THE DAVID LODGE'S NOVEL "THE BRITISH MUSEUM IS FALLING DOWN")

Annotation: The article is a study of the specificity of the realization of intertextuality forms in David Lodge's novel "The British Museum Is Falling Down". Special attention is given to the parody, pastiche and stylization as the intertextuality forms. The linguo-stylistic aspects of the realization of parody, pastiche and stylization as intertextuality forms in the novel are analyzed in the article. The author determines the stylistic specification of the intertextuality forms and considers the functioning of parody, pastiche and stylization in the context of intertextuality in the novel. The material was drawn from among other one during the process of searching for information on the topic and systematizing the material of the research direction. The following methods of research are used in the work: search in the scientific literature with the analysis of found material, comparison, classification, analysis of documentation and results of researchers' work on the problem. The study presents the specific features of the realization of parody, pastiche and stylization as the forms of intertextuality in the Lodge's novel "The British Museum Is Falling Down".

Key words: intertextuality, parody, pastiche, stylization, forms of intertextuality.

Long since literature has used various intertextual forms for self-expression in the context of literary tradition and enriching the semantics of the text. Various structural changes in quoting and imitation are not only an echo of someone else's thoughts or a positive or negative response to it but also a building material or even a generator of new ideas. It has many varieties, among which are stylization, parody, travesty, pastiche, literary mystification (quasi-mystification), etc.

Parody and pastiche are a simulation of a special or unique style, dressing up a stylistic mask. However, the practice of such imitation is neutral. It has neither hidden motive, which is typical for parody nor a satirical impulse and laughter. It excludes the feeling of certainty that there is something normal, which makes imitation looking quite comical. Pastiche is a pure parody, a parody, which has lost its sense of humour.

Stylization is distinguished from the direct style by the presence of the linguistic consciousness (modern stylist and its audience), which reproduces a stylized style. It highlights some moments, leaves others in the shadow and creates a special emphasis on its moments.

The theoretical basis of the research is the works of N. Arutyunova, M. Blek, R. Gior, S. Glyuksberg, S. Gusev, M. Kozhina, V. Karaban, T. Kazakova, S. Terminasova, H. Miram, N. Razinkina, T. Starodubtseva, O. Alexandrova, M. Rogava, S. Prus and others.

There is a real need to study the specifics of using parody, pastiche and stylization as important language phenomena. Therefore, it is relevant to study the ways of reproducing various forms of them.

The aim of the scientific research is a linguo-stylistic analysis of the specificity of the use of parody, pastiche and stylization in the David Lodge's novel "The British Museum Is Falling Down".

The main material of the research. David Lodge is Britain's largest literary critic, writer, playwright and screenwriter, the author of more than ten novels, as well as numerous theoretical and literary critic works that put him along with such meters of post-structuralism, deconstructionism, and postmodernism as J. F.

Lyotard, I. Hassan, D. Fokkema, J. Butler, U. Eco, L. Haym, and others who found and systematized "narrative strategies" and "narrative tactics" of "postmodern writing" [1].

"The British Museum Is Falling Down", which is maybe the most famous Lodge's work, is a parody, pastiche about the day in the extremely literary and very Catholic life of Adam Appleby, the protagonist of the novel. Desperate, but not hopeless, Adam begins to mislead the literature and life, because every event in a wildly incredible series that consists of one day, unfolds in its unique parody style. Parodies are fun, but they also have a semi-ambitious goal. It is the undermining of all forms of power, both religious and literary. Being the parody in its form, "The British Museum Is Falling Down" reflects the comic intention that the work was written in the period of waiting for changes in the church [2].

The novel "The British Museum Is Falling Down", first published in 1965, is the third novel of the writer. The researchers of creativity note that in previous novels the author partly refers to the themes of Catholicism. "The British Museum Is Falling Down" is the first novel of the writer, in which this issue occupies the central place. In the epilogue to the novel, Lodge provides a general overview of the features of the structure, the problems and the history of its writing. He also turns to the issue of literary influences, using the terms "alternating styles" and "parody", referring the reader to the model of the novel "Ulysses" by J. Joyce.

Like in Joyce's "Ulysses", the action of the Lodge's novel is placed in one day, where parodies play an important role (in this case, the style of the great writers of the 20th century is parodied), and the epilogue includes an internal monologue-reflection on the marriage and family life of Barbara, the wife of the main character. This monologue is stylized for the technique of "flow of consciousness", with the help of which there was an internal monologue of Molly Bloom in the final part of "Ulysses".

The novel "The British Museum Is Falling Down" is divided into ten chapters, each of which parodies the style of such writers as J. Conrad. E. Hemingway, F.

Kafka, J. Joyce, H. James, D. Lawrence, F. Rolfe (author of the religious treatise "Hadrian The Seventh"), Ch. Snow and V. Woolf. Lodge himself explains in his "Afterword": "There are ten passages of parody or pastiche in the novel, mimicking (in alphabetical order, not the order of their appearance in the text) J. Conrad, G. Greene, E. Hemingway, H. James, J. Joyce, F. Kafka, D. Lawrence, F. Rolfe (Baron Corvo, author of Hadrian VII), Ch. Snow, and V. Woolf. With some dose of hurt literary pride, I have to admit I did not identify all the authors in the list as I was reading – some only in retrospect, after I had read the Afterword" [6].

However, this novel is the first work, where Lodge purposely and structurally uses the experimental strategies peculiar to postmodernism. Stylization serves as the main metaprosaic (and compositional) method in the work, whereas the inclusion of the elements of literary theory and criticism (with the help of thematic dominant of science, namely, the theory of literature, with which the hero's profession is concerned) to the novel and the creation of a biography of a fictional writer, as well as the presentation of his artistic creativity, are the two other most important elements of the metaprosaic element in the novel.

As a way of organizing artistic material, the parody is also an expression of the writer's outlook, irony as a living and literary doctrine. The decisive feature of this thinking is the combination of rational and irrational principles. The rational component can be considered as the natural ability of the author to adequately perceive the destructive mood in the world like Lodge ironically does in his novel through the outlook of his protagonist. In the field of the writer's vision, first of all, there are those phenomena of language, like literature and the surrounding reality, which are internally contradictory. The irrational component of thinking is the conscious desire to reproduce an open, undeveloped meaning as intentionally false. That is why parodies deliberately choose indirect, often ambiguous, illogical forms of expression, create "embedded dolls". The author of the novel provoked the very possibility of ambiguous reading and many interpretations through parodying different styles and numerous writers, who definitely have already put some meaning between the lines of their works.

The protagonist of the novel and the main personification of the parody in the novel, twenty-five-year graduate student Adam Appleby, gets into a creative and vital trap. Being not able to retain his beloved wife and three young children, he faces a dilemma: if he should abandon a future academic career (its prospects are extremely shaky), a dissertation research in the field of modern English literature (its contours are very foggy), and after that find a job and thereby get rid of the burdensome lack of money and permanent fears about the probable next replenishment of the family [7].

The debate about the birth control, which was relevant in the early 1960s, becomes a leitmotif of the plot. For the wife of the eternal Catholics Appleby, the question of the future of their own family is strengthened by thoughts on the more general depth questions of faith, the nature of sin, the spiritual and bodily beginning in man, the moral imperative and

personal responsibility, love and betrayal, "about fear, guilty, proud" At the same time, the plot does not seem serious, it is perceived through the feeling of something parodical, as the author is faithful to his style. The motives of the existential choice and unpredictability of life itself, with all their seriousness, are not devoid of farcical and literary-game imagery, including some hidden irony.

Adam Appleby is a psychological escapist. He is crazy, fascinated by his own open-minded vision-fantasies and painful hallucinations, generated by emotional discomfort and sharpened imagination of the researcher of red writing. The hero is trying to find attractive comic masks by parodying, even without understanding this, different images. He is a newly elected Pope, the first married Pontiff of the Catholic world, having many children, the brave knight Sir Adam, captured in the enchanted castle of an insidious old witch, the owner of a valuable manuscript. He is strongly inclined to adultery with her daughter-wizard in the name of a future literary sensation and goes to the search for the "Holy Grail" (the holy Ouest), a manuscript of the scandalous confession of the writer-Catholic Merrimarch, which hides piquant revelations. The publication may make the hero famous, give him a triumph in the literary areas, which he was not destined to feel because the manuscript burnt down in a flame burning ageing motor scooter. In the process of shrinking masks from the real biographical plan of the story and their consistent pursuit, the self-irony of the hero is realized with the author's irony. Thus, Lodge uses his protagonist as the main instrument of parody, because his masks, his "roles" are parodical.

At the same time, the hero thinks that his life has already been "written" by someone, and one scumbager, eternal student, Kemal, puts an ironic diagnosis of his phobia: "It's a special form of scholarly neurosis." Thinking on the properties of the parody as a form of overcoming the intertextual dictation of the cultural tradition, Lodge starts the story with an epigraph by O. Wilde: "Life imposes the Art," and in "The Afterword", he "poses a diagnosis" to the author of the postmodern text, referring to the American critic X. Bloom's definition of "anxiety of influence"[6].

Lodge, in the past, the university teacher himself, is personally familiar with the "field of work" of the academic campus, and he submits the story of his hero to the unlucky author of the dissertation. The author puts him at the centre of the pseudoscientific panoptic, with a sparkly irony and a significant proportion of self-irony. He grotesquely breaks from the inside the airtight small world of the "temple of science", but warns against seeing the writer's double in the character.

The central object of pastiche in the novel is the museum itself as a magnet that attracts all the plot conflicts. This is a universal world-view of a novel, the form of which is constantly transformed, discarded, acquires the features of a symbol. The name of the novel comes from the song by J. Gershwin performed by Alla Fitzgerald "The British Museum had lost its charm". The motive of unthinkable thick fog is borrowed from there as well. But fearing to infringe the copyrights, Lodge was forced to change the initial names and included an analogy with the counting-out rhyme "The London Bridge is Falling Down", which

had "some sort of erotic ambiguity." Combining pathos and cartoon, the writer who spent the "worst years of life" in the walls of the Palace of Manuscripts and the Treasury of Rarities, presents the British Museum as "text of the texts". "This is the "attic of the world". In the British Museum you can find everything". His collections, the result of a planetary hunt for precious knowledge, which had begun 250 years ago, give a unique panorama of human history. It is one of the four elite and "most influential museums of the world", which "opens the horizons" [7].

Museum life turns into everyday life. In the next fantasy attack, Adam is thinking to move here and to sleep secretly in the library, putting the pile of books which he hadn't managed to open during the whole day, under his head. He was brought to reason with the standard viewpoint of the housewife, surprised, why a healthy normal person "reads books every day."

In the labyrinths of the museum, he feels existential nausea and his own personal misery. In the minds of many hyperbolas of astronomical numbers, life is likened to the inventory list. He denominates his name to the letter "A", and catalogues members of the family in alphabetical order: Adam, Barbara, Claire, Dominic, Edward. The museum is an enemy for the hero. Coming close to the cold rods of the famous grate, he, like the Dickens Scrooge, helplessly tries to overcome the Christmas spirits: «... a vision, pregnant with symbolic significance if only he could penetrate it. He felt moved but helpless, like Scrooge watching the tableau unfolded by the spirits of Christmas» [7].

The museum absorbs him, and repels every day from the outside world, deprives the normal life joy as a slave, pulls it to the working place and does not reveal its secrets. The dream of going through all its galleries in order to replenish general education is forgotten. Adam stopped in time, walked only through the halls of Japanese weapons and Egyptian vases.

The museum is a place with the sad reputation (notoriously a place), where you will inevitably meet everyone, except loved ones and dear ones (the irony of fate), ruthlessly left in small flats in the name of the unknown highest destination. On this peak of pseudo-pathetic, the author gives an ironic comment: the abandoned wife does not completely share the sacrificial election of their scholarly husbands and spells the sky to deprive at least their children of the hard heritage of knights of science.

The choice of names is revealed; the author tells how the "canon" is perceived by the artists themselves. The reuse of some texts from the British Catholic literary tradition also engages the Lodge's novel in dialogue with these texts. These well-known segments are the building blocks on which Lodge builds his alternative creative "building." The metaphor for "buildings" is particularly relevant: the British Museum, the repository of English culture, falls. It is in this sense that Lodge "reconstructs" (or "does not build" if the first term can cause unsuccessful expectations) the English tradition.

However, he seems to do the opposite of Catholic writers. He builds something with bits and records taken from Catholic texts. By this, he builds the tradition, because such a tradition exists. Under the comic surface of the novel is a very scientific compendium of British Catholic literary history; the

book is a sum of themes and styles from various (some of them obscure) authors.

Museum phantasmagoria is the central link of the parody mode of the story in the Lodge's novel. Creepy ghosts chase the hero, but the terrible turns into the paradoxically funny. Thus, in the third section, Adam has the visions of the Chinese, who leaned in prayer pose over his workplace. It is the first sign of madness. But in reality the delegation from China inspects a memorial table, on which Marx wrote his "Capital," and Adam unknowingly occupied it, and thus enlisted himself to the assembly of great people. The museum's hypertext is covered with a net of additional subtexts made of epigraphs borrowed from the works of historians involved in the work in the museum [5].

Considering the functioning of metaprosaic elements in the analyzed novel, it is worth turning to the phenomena of parody and stylization. As is known, the parody is considered one of the main tools of postmodern reflection of reality and it is used in the literature of postmodernism everywhere.

It is worth considering the parody as a metaprosaic phenomenon. Determining the parody as "comic motivated and stressed stylization" is the phenomenon that "introduces the semantic orientation, which is directly opposite to another's direction, into this concept."

The researchers distinguish stylization and parody, defining, however, one through another and thus exposing their similarity. Although Lodge himself and the foreign researchers talk about the parody when referring to the particular sections of the novel, and they use the term "the parody of style".

Examining poetics, the researchers tend to use the term "stylization" to determine the narrative dominant in each section of the work, the use of this technique is associated with the Lodge's literary experiment when he experiments with the form and types of narration. Stylization is not always comically motivated.

Thus, stylization can be considered as one of the main goals of the prose techniques in the novel. Turning to the phenomenon of stylization and trying to understand the narrative strategy of the writer as a whole, let us dwell on the second, fourth and seventh chapters and the epilogue of the Lodge's work, where the imitation of the style of V. Woolf. Ch. Snow, H. James and J. Joyce is obvious.

In chapter 3, the character Adam Appleby, the hero of the novel, rides on his scooter and is stuck on his way to the British Library of Museums. He tells us about "Mrs. Dalloway, who spent an hour and a half" (referring to Virginia Woolf's novel "Mrs. Dalloway"). Then we read an excerpt that comically simulates the Woolf's style. The image of "Mrs. Dalloway of the present", caricaturally depicted in the original, perceived by the hero with reference to the novel of Woolf (he calls a woman Clarissa) according to his own picture of the world, in which the unreal world of literary works and the real world are interchangeable.

The chapter ends with the words "Bloomsbury. Bloomsbury Bloomsbury!", which can be interpreted in two ways: on the one hand, it is the area of London where the British Museum is located, where the main character seeks to be; on the other, it is an allusion to creative activity [7].

The story from third-person changes to the narrative from the first person, accompanied by a commentary “*could be written by Adam Appleby*”. Style is also changing: the proposals become shorter and easier in their grammatical structure, the reader’s minds meet not the abstract reflections of the main hero, but clear, witty comments, the source of which is the life experience.

The chapter is styled under the novels of Ch. Snow, which were very popular at that time and were written from the first person. The story in it is characterized by laconicism, epithets and artistic means, which are scientifically consistent.

Lodge demonstrates this even at the level of lexical units (for example, “*appointment*”, “*supervisor*”, “*briskly*”, “*appreciate punctuality*”), which are characteristics of the formal style; the predominance of verbs over adjectives: the desire for accuracy of the description (“*I mean that...*”). However, widely known, a respected member of his professional community Lewis Elliot, the character of the Ch. Snow’s novel is opposed to Adam Appleby in “The British Museum Is Falling Down”. He dreams of work at the university but is not able to publish any articles. The imitation of Snow’s style emphasizes the comicity of the situation, being its design.

The seventh chapter of the novel is considered as the best one. In one of the episodes of it, Adam takes part in the tea ceremony with the Merrymarsh’s niece, who is also the owner of the scandal letters. The scene is shown in the best traditions of Henry James’ novels.

The tone and imagery in the passage (family relics, vintage items, and the atmosphere of mystery) are associated with James’s novel “The Aspern Papers”, published in 1888, where the protagonist, as well as Adam Appleby, seeks to get the trust of the owner of the previously published manuscript of the famous poet.

The epilogue of the novel, as it was said, is stylized under the “stream of consciousness” of Molly Bloom, the hero of the novel of J. Joyce “Ulysses”. The technique of change “in the level of reality” is realized also in the Lodge’s novel.

It is absolutely clear that stylization as a metaprosaic method in the considered novel performs several functions. First, as D. Lodge himself wrote in the afterword, his goal was to “*make the change of styles completely clear and understandable for each reader, while giving, at the same time, an opportunity for the reader to enjoy the fun. looking for allusions*”.

Changing the level of reality, the use of collage and parody points to the possible “redefinition” of the novel as a genre. The use of stylization as a method that arose in connection with the narrative domination of the world perception of the hero in the novel. Sometimes he does not distinguish between real life and fictitious, verbal-figuratively reproduced world. Literally filling up with literary associations and allusions allowed the writer to create a compositional structure based on a variety of elements, “points of view” and ways of presenting situations, most often associated with ironic comparison, preceded by the existing literary tradition and modern hero of reality.

To sum up, David Lodge’s comic novel contains the imitation of ten different novelists. He gives a link

to each particular writer in the text before he begins to simulate his style. Museum phantasmagoria is the central link of the parody mode of the story in the Lodge’s novel. The author dissipates the apparent gloom and puts a point in a series of picaresque adventures of a comic character. Balancing on the principles of realistic and modernist writing, Lodge does the constant synthesis and diffusion of genre forms, styles, approves the priorities of «quoting thinking» and other elements of polystylistic. His parody full comic «novel of ideas», «novel of culture», «novel-rebus», «romance-pastiche» is a vivid artistic illustration of the constant properties of postmodern novel poetry. The parody is fixed on the uniqueness of each style and uses its individual unique features to create such an imitation that mocks the original, leaving a feeling that there is a linguistic norm somewhere, in contrast to which one can laugh at the style of any great modernist. There is the stealing of the other narratives – they are copied with the methods of pastiche and parody. It is obvious in the Lodge’s novel, which is built around the parodies of other texts using stylization.

REFERENCES

1. Bakhtin M. M. Questions of literature and esthetics. The researches of different years / M. Bakhtin. – M.: Khudozh. lit., 1975. – 504 p.
2. Barthelme D. The Art of Fiction No 66 / D. Barthelme. – Режим доступа: <http://www.theparisreview.org/interviews/3228/the-art-of-fiction-no-66-donald-barthelme>
3. Begak B. A. Parody and its methods. // B. A. Begak, N. I. Kravtsov, A. A. Morosov. Russian Literary Parody. – M. – L. – 1930. – P. 51–65.
4. Fomenko E. G. Linguotypological in James Joyce’s idiosyncrasy // Extended abstract of the candidate’s thesis / E. G. Fomenko. – Zaporizhia, 2006. Retrieved from: <http://www.disscat.com/content/lingvotipologicheskoe-v-idiostile-dzheimsa-dzhoisa>.
5. Hutcheon L. The Politics of Postmodernism / L. Hutcheon. – London: Routledge, 2002. – 222 p.
6. Lodge D. An Afterword // The British Museum Is Falling Down. L., 1983. P. 167-168
7. Lodge D. The British Museum Is Falling Down. L., 1983. P.96
8. Modern American literature. Problems of learning and teaching: manual / Ed. by O. V. Pronkevych, O. O. Starshov. – Mykolaiv: P. Mohyla MSU, 2002. – 248 p.
9. Polyakov M. Ya. Questions of poetics and art semantics: Monograph / M. Yy. Polyakov. – M.: Sov. writer, 1986. – 480 p.
10. Subbotin M. The theory and practice of the nonlinear letter (a look through a prism of Grammatology of J. Derrida) // Philosophical questions. – 1993. – No. 3. – P. 33–39.
11. Surova O. Postmodernism in U. Eko’s creativity / Foreign literature of the XX century [under the editorship of V. M. Tolmachev], M.: Academia, 2003. – P. 567–590.
12. Vinogradov V. V. About the theory of artistic speech / V. V. Vinogradov. – M.: Vysshaya shkola, 1971. – 240 p.

#7 (47), 2019 część 7
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#7 (47), 2019 part 7
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com/

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com